T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

ALEVİLİK'TE DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Yüksek Lisans Tezi

SERMİN ÇALIŞKAN

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

ALEVİLİK'TE DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Yüksek Lisans Tezi

SERMİN ÇALIŞKAN
Danışman: PROF. DR. Mazlum UYAR

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi SERMİN ÇALIŞKAN nın ALEVİLİK'TE DÖRT KAPI KIRK MAKAM adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2010 tarih ve 2010/14-19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi	: 27/08/2010	
1) Tez Danışmanı :	**PROF. DR. MAZLUM UYAR**	....
2) Jüri Üyesi :	**PROF. DR. ADİL BEBEK**	....
3) Jüri Üyesi :	**PROF. DR. ALİ DURUSOY**	....

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Sermin Çalışkan
Ana Bilim Dalı	: İlâhiyat
Program	: İslâm Mezhepleri Tarihi
Tez Danışmanı	:Prof. Dr. Mazlum Uyar
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans- Ağustos 2010
Anahtar Kelimeler	: Alevilik, Geçmişte ve Günümüzde Yaşayışları

ÖZET

Yapısında en eski Türk inançlarından izler taşıyan Alevilik, Türk inanç, adet, gelenek ve göreneklerini, öğretilerini içine almış, zaman içinde yayılarak kitleleri etkileyen bir yaşam biçimi, bir felsefe haline dönüşmüştür.

Hacı Bektaş-i Velî tarafından sistemleştirilen Alevilik ve Bektaşilik anlayışının temelini oluşturan öğretinin adı "Dört Kapı Kırk Makam" dır. Kırk makamın içinde maddi ve manevi hayata ait bölümler bulunmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde Müslümanların ilk ihtilafları ve fırkalaşma süreci hakkında kısaca tarihi bilgi verilmiştir. Bu tarihi süreçte ortaya çıkan İslâm Mezheplerinden ve kısaca onların görüşlerinden bahsedilmiştir.

I. Bölümün ilk kısmında Alevilik ve Kızılbaş isminin ilk çıkışından bugüne kadar geliş sürecine değinilmiştir. İkinci kısımda ise Anadolu da ki Türkmenlerin Şiilikten etkilenmeleri ve bunun sonucunda çıkan Alevilik anlayışından; Osmanlı Devleti ile yaşadıkları problemleri ve isyanlardan; Cumhuriyet sonrası Alevilik olarak kısaca geçirdikleri tarihi süreçten bahsettik. Son kısımda ise ibadet, erkân ve adap anlayışlarına dikkat çekerek, yaşama şekilleri hakkında bilgi vermiş olduk.

II. Bölümde ise tezimizin de ismini taşıdığı, "Dört Kapı, Kırk Makam" hakkında bilgi verdik. Bunu yaparken de Hacı Bektaş-i Velî'nin, Makâlât'ında ve İmam Cafer-i Sadık'ın, Buyruk'undan faydalandık. Her iki eser arasında karşılaştırmalı olarak bilgi verdik. Bunun yanında bazı Alevilerin "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışlarına da yer verdik.

Sonuç ta ise, tezimizin bütünü hakkında genel bir değerlendirmede bulunduk.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Sermin Çalışkan
Field	: Theology
Programme	: History of Islamic Sects
Supervisor	: Professor Mazlum Uyar
Degree Awarded and Date	: Master- August 2010
Keywords	: Alawism, Past and Present Lifestyle

ABSTRACT

Alawism that contains effects of the old Turkish beliefs troditions, experiences and creeds turned into a life style effects the Mass and a philosophy by spreading in time.

The name of the Basis Understanding of Alawism and Bektashi which were systematized by Hajji Bektaşi Veli is "Four Doors Fourty Rules". There are some parts relätied to the materiol and spritual life in the Fourty Rules.

In the begining of this work, there is a short historical information abost the first controversies and seperation process of Muslims Islamic sects and their sights which arised in this historical process are alsa montioned.

In the initial part of the first chapter the emergence duration of the name of Alaouite and Kizilbash was mentioned. In the second chapter we shortly mentioned arising of the Alaouite belief as a conclusion of Shiism effects on the Turks in Anatolia, problems and riats with the otoman Empire and Alaouites after the Republic. In the final chopter we gave information about the life styles of them by pointing ost the understanding of their marals, warship and important rules of Alaouites.

In the second part of our Thesis we gave informotion abost the "The Four Doors Fourty Rutes". While we were giving information we got help from the "Makalat" by Hajji Bektaşi Veli and "Buyruk" by Imam Cafer-i Sadik We made a comparison between the two of the books. In addition we mentioned the thoughts of some of the Alaouites.

In the conciusion part we made an assesment about whole work. The past and today of the alaouite, the life style differences between the classicol Alaouites and the understanding of the todays Alaouites was told in this final part.

ÖZGEÇMİŞ

Adım Sermin Çalışkan. 1983 Yılında Bayramiç'te doğdum. İlk, orta ve liseyi Bayramiç'te da tamamladım. 1999 yılında Bayramiç İmam-Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne girdim. 2005 yılında Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nden mezun oldum. 2007 yılından beri İstanbul'da Kur'an Kursu öğretmeni olarak çalışmaktayım.

CURRICULUM VITAE

My name is Sermin Çalışkan. I was born in Bayramiç in 1983. I graduated from the primary, secondary and high school in Bayramiç. After finishing Bayramiç High school in the year of 1999, I started studying in Theology Faculty of Marmara University. I graduated from Theology Faculty of Marmara University in 2005. Quranic schools in Istanbul since 2007 been working as a teacher.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bugün yaşanan toplumsal gelişmeleri anlayabilmemiz ve bu gelişmelerin yarattığı sorunlar için çözümler üretebilmemiz, ancak bu gelişmelerin geçmişini doğru şekilde anlayabilmekle mümkündür. Bizim bu araştırmamız böyle bir anlama çabasının sonucu olarak görülmektedir. Ancak bilimsel yöntem doğrultusunda gerçekleştirilecek alan çalışmaları ile Alevilik ve onunla ilgili diğer konuları doğru bir şekilde analiz etmek söz konusu olacaktır. Alevilerin inançlarının temelini oluşturan "Dört Kapı, Kırk Makam" anlayışı üzerinden hareketle, Aleviliğin doğuşu, ibadetleri, yaşam biçimleri ve onları bulundukları sosyal topluluktan ayıran özellikleri hakkında bilgi vermiş bulunmaktayız.

Giriş bölümünde Müslümanlar arasında çıkan ilk ihtilafları ve ortaya çıkan mezhepler hakkında bilgi verdik. 1. Bölümde ise Kızılbaş ve Alevi isimlerinin çıkış şekli, Aleviliğin tarihçesi, Alevilerin ibadetleri ve yaşayışları hakkında bilgi verdik. 2. Bölümde ise tezimizinde ismini taşıyan Alevilikte dört kapı, kırk makam konusunu kaynaklar arasında karşılaştırmalı olarak işlemiş bulunmaktayız. Sonuçta ise işlediğimiz konuların genel bir özetini yaparak çalışmamıza son verdik. Bu araştırma boyunca, birçok kaynak eserden faydalandık. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleri, değerlendirmeleri, tavsiyeleri ve desteğiyle katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Mustafa Öz ile Prof. Dr. Mazlum Uyar'a ve devamlı manevi olarak yanımda destek olan eşim Abdulkadir Baldemir'e teşekkür eder, çalışmanın tüm ilgilenenlere yardımcı olmasını dilerim.

KISALTMALAR

a.e. : Aynı eser

b. : İbn, bin

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

c.c. : Celle celalühü

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

H. : Hicri

Hz. : Hazreti

İ.A. : İslâm Ansiklopedisi

mad. : Madde

neş. : Neşreden

ra : Radiyallahu anh (anha)

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi vesellem

trc. : Tercüme eden

v. : Vefat tarihi

yy. ; Yüz yıl

zhb. :Zehab

GİRİŞ

MÜSLÜMANLARIN İLK İHTİLAFLARI VE FIRKALAŞMA SÜRECİ

'Yürüyüp gitmek' manasındaki 'zehâb' kökünden gelen mezhep lügatte, gidecek yer, gidecek yol demektir. Istılahatta, imam ve müctehid kabul edilen bir zatın anlayış ve görüşlerinden teşekkül eden itikâdi veya fıkhî yol (dini ve şer'i tarik) diye ta'rif edilir[1]. İslâm dininin gerek akâid, gerek fıkıh sahasında bazı meselelerin delilini bulmak, bunlardan hüküm çıkarmak ve meseleleri anlayıp yorumlamakta çeşitli âlimler birbirlerinden farklı görüşler ortaya koymuştur. İşte bu görüşler mecmuasına "mezhep" denir[2]. Umûmi manada, belli bir şahıs veya o şahsa uyan o topluluğun, İslâm'ın ana esasları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünneti anlayış şekillerini yansıtan bu mezheplerin, tarihte ve kaynaklardaki isimleri **"Fırka"** (Çoğulu: Fırak)'dır. Bazen **"Nıhle"** (Çoğulu: Nihal) de kullanılmıştır. Böylece Arapçada, **"fırka"** veya **"nıhle"** adıyla anılan topluluklar veya bu benzeri başlıkları taşıyan eserler, fıkıh sahasındaki mezheplerden, tereddüde meydan vermeyecek şekilde ayrılmış olurlar[3]. Ancak Türkçemizde, hem itikâdî ve siyasi, hem de fıkhî sahadaki topluluklar için **"mezhep"** kelimesi yaygın olduğundan, biz de aynı kelimeyi kullanıyor; lakin bu kelimeyle, İslâm tarihinde siyasi ve itikâdî gayelerle vücud bulmuş fırkaları kastediyoruz. İslâm Mezhepleri Tarihi incelendiğinde, birkaçı istisna, ya şahısların ya da toplulukların şu veya bu şekilde iktidara kavuşmayı hedeflediği, bu sebeple de siyasi veya dünyevi ihtirasların, arzu ve menfaatlerin tesiriyle ortaya çıktığını gözlemlemekteyiz. Allah aslında insanların birbirlerinden ayrılmalarını istememiştir. İslâm dini tevhîd dinidir. Kur'an-ı Kerim'de bu mevzu ile alakalı olarak Müslümanlara şöyle hitabedilir: "Hepiniz Allah'ın ipine (dinine, tevhidine) sımsıkı sarılın, parçalanıp ayrılmayın[4]", "Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, aksi takdirde zaafa düşer, kuvvet ve devletinizi elden

---

[1] bk. Mütercim Âsım, *Kamus Tercümesi*; zhb mad.
[2] Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1993, s. 98.
[3] Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 2005, Mütercimin Önsözü, s. 13.
[4] Âl-i İmrân 3/ 103.

kaçırırsınız[5]". Rasul-i Ekrem (s.a.v.) efendimizde hayatı boyunca İslâm birliğini savunmuştur.

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan fikri hareket ve ihtilafların sebepleri aynı zamanda mezhepler tarihinin mevzularını meydana getirmiştir. Eğer bunları maddeler halinde saymak gerekirse şu şekilde sıralayabiliriz: Ölçü ve metot farklılığı, hilafet münakaşaları, Müslümanlar arasında çıkan iç savaşlar, Müslümanların çeşitli milletlerle münasebet kurması, felsefî eserlerin tercüme edilerek İslâm dünyasına yayılışı, naslardan dini hükümler çıkarma zarureti, siyasi düşünceler[6].

Ashap arasında ilk niza ve çekişme İmam Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin, Abdullah b. Abbas'a dayanarak rivayet ettiği şu olaydır: "Hz. Peygamber'in ölüm hastalığı şiddetlendiğin de bana bir kalem ve kâğıt getirin, size bir kitap yazdırayım ki benden sonra şaşkınlığa düşmeyesiniz, dedi. Orada bulunan Ömer b. el-Hattab, Hz. Peygamberin ızdırabı arttı, bize Allah'ın kitabı yeter, deyince gürültüler çoğaldı, bunun üzerine Hz. Peygamber, benim yanımdan kalkın gidin, benim yanımda çekişmeniz doğru değil, dedi." Bunun üzerine ibn Abbas, o ne büyük musibet ki, Hz. Peygamber'in bizim için yazdıracağı kitaba mani oldu, dedi[7]." Bu olaya **Kırtas** olayı denmektedir. Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesiyle yakından ilgili olan **"Kırtas Olayı"**, Şiî gruplarında Hz. Ali'nin hilafette hakkı olduğuna dair ileri sürdükleri delillerden biridir[8]. Bu olay ile Hz. Ömer'i küfür ehlinden kabul etmişlerdir. Bundan sonraki ihtilaf imametle ilgilidir. İslâm ümmeti arasındaki en büyük anlaşmazlık bu konuda olmuştur. İslâm'da dini hususlardan hiçbirinde, imamet konusunda olduğu kadar taraflar birbirine karşı silaha sarılmamışlardır. Allah ilk devrede Müslümanların işini kolaylaştırdı. Zira Hz. Peygamber'in ölümünü takiben Muhacir ve Ensar ihtilafa düştüler. Ensar, bizden bir emir, sizde de bir emir olacak dedikten sonra reisleri Sa'd b. Ubade'nin emirliği üzerinde ittifak ettiler. Bunu haber alan Ebu Bekir ve Ömer derhal toplantı yeri olan Beni Saîde Sakifesi'ne ulaştılar. Ömer: "Yolda giderken söyleyeceklerimi kendi zihnimde tasarladım, varlığımızda da konuşmak istedim fakat Ebu Bekir bana "sus", dedikten sonra Allah'a hamd ve sena ederek, sanki kendisine

---

[5] Enfal 8 / 46.
[6] Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, İstanbul, 2003, s. 9–64.
[7] Buhârî, "İlim", 39, "Cihad", 176, "Cizye", 6, "Megazi", 83; Müslim "Vasıyye", 20; ibn. Hanbel, I, 222.
[8] Adam Mezz., *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, ter. Salih Şaban, İstanbul, 2000, s. 87–88.

gaybden haber verilmişçesine benim söylemeyi tasarladığım şeyleri söyledi. Ensar söze başlamadan ben elimi Ebu Bekir'e uzattım ve biat ettim, bunun üzerine insanlar da ona biat ettiler, böylece fitne söndü. Şu var ki Ebu Bekir'e yapılan biat ani şekilde oldu Allah Müslümanları sonucunda bir şer çıkmasından korudu, eğer bunun benzerini yapmaya teşebbüs eden olursa, onu öldürürüz. Kim Müslümanlarla meşveret etmeden bir kimseye biat ederse kendini aldatmış ve helake maruz kalır, bu durumda her ikisinin de öldürülmesi gerekir". Ensar hilafet konusundaki iddiasından Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği "İmamlar Kureyş'tendir[9]" hadisi dolayısıyla vazgeçti. Ali b. Ebi Talip haricinde, insanlar akın akın gelerek kendi arzularıyla Ebu Bekir'e biat ettiler[10]. Bundan sonraki ihtilafta Fedek[11] ve peygamberlerin bıraktıkları miras konusunda anlaşmazlığa düştüler. Hz. Fâtıma babasından kalan Fedek arazisi için önce veraset daha sonra da burasının kendisine temlik edilmesi gerektiğini iddia etti. Bu konuda nakledilen "Biz peygamberler zümresinin varisi olmaz, bıraktığımız her şey sadakadır[12]." hadisine göre isteği yerine getirilmemiştir[13]. Bundan sonraki ihtilaf ise, Hz. Osman zamanında İslâm'a davet devam etti, fetihler çoğaldı, beytülmal doldu, halife insanlara en güzel tarzda davrandı, cömertlik gösterdi. Fakat bu esnada Ümeyye oğullarından olan akrabaları onun felaketine sebep olacak olaylara ön ayak oldular, halka zulmettiler, suç halifeye yüklendi[14]. Askeri komutanlarının hepsi onu zor anında terk etmiş, sonunda halife Osman kaderiyle baş başa kalmış ve evinde mazlum olarak öldürülmüş, bu zulümden dolayı henüz sönmemiş bir fitne ortaya çıkmıştır[15]. Bundan sonraki ihtilaf Hz. Ali zamanında, kendisine biat edildikten sonra ortaya çıkmıştır. Önce Talha ve Zübeyr Mekke'ye gittiler, daha sonra Hz. Aîşe'nin tesiriyle Basra'ya giderek Ali ile Cemel Harbi denilen savaşı gerçekleştirdiler. Bu savaşta birçok Müslüman hayatını kaybetti. Bundan sonra ise, Ali ile Muaviye arasındaki ihtilaftır. İki gurubun arasında Sıffîn Savaşı cereyan etmiştir. Bu savaş esnasında da, Haricilerin muhalefeti ve

---

[9] İbn Hanbel, Müsned, III. 129, 183/ IV. 421.

[10] Şehristânî, *el-Minel ve'n-Nihal,* ter. Mustafa Öz, İstanbul, 2005, s. 15.

[11] Fedek, Medine'nin kuzeyinde küçük bir Yahudi köyü idi. Hayber vak'asında Hz. Peygamber'e geçmişti. Onun hayatı boyunca ailesinin ve Benu Haşim'den muhtaç durumda olanların ihtiyaçları için bir gelir kaynağı olmuştu. Hz. Ebu Bekir tarafından Hz. Fatıma'ya verilmesi reddedilen Fedek, sonra Hz. Ömer tarafından Beyt'eEhl-i Beyt'e devrolmuştur. bk.: Mu'cem, 6/342-5

[12] Buhari "Humus", 1; Müslim "Cihad", 49–52, 54–56, Ebu Dâvud, "İmâre", 19; Tirmizî, "Siyer", 44, "Fey" 9,16; Muvatta, "Kelam", 27, İbn Hanbel, I,6.9.1.25.47.48.49.60;II,463;VI,145,262.

[13] Bağdadî, *a.e.,* s.16.

[14] Şehristânî, *a.e.,* s. 38.

[15] Şehristânî, *a.e.,* s. 38.

Ali'yi tahkime zorlamaları, Amr b. El-As'ın Ebu Musa el-Eş'ari'ye karşı yaptığı hileli hareketler ve bunların sonucunda oluşan ihtilafların Ali'nin vefatına kadar devam ettiği herkesçe bilinmektedir. Keza Ali ile dinden uzaklaşan Şürat (Hariciler) arasında Nehveran'da akit ve sözle olan ihtilaflar, kendisiyle savaşa kalkışmaları bilinen olaylardandır[16]. Yine onun zamanındayken onun hakkında aşırı düşünceler ileri süren Abdullah b. Se'be ve onun beraberindekiler gibi müfrit kimseler zuhur etmişlerdir. Daha sonra Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesi vardır. Müslümanlar üzerinde büyük tesirler eden ve acı hatıralar bırakan bu iç savaşlar çözümü zor bazı akaid problemlerinin ortaya çıkışına vesile teşkil edebilmiştir. Ortada katl hadisesi vardır. Ölende öldürülende Müslüman'dır. Hâlbuki İslâm'da katl büyük bir günahtır. O halde büyük günah işleyen bir mü'minin iman bakımından durumu nedir? Dolayısıyla imanın tarifi ve sınırı ne olmalıdır? Sonra katl gibi bir fiili işleyen insan bu fiili işlerken hür bir iradeye sahip midir, yoksa kader-i ilahinin mecburi bir tatbikçısı mıdır[17]? Görüldüğü üzere İslâm dünyasındaki iç çatışmalar ictimaî ve siyasi bazı olaylar Müslümanlar arasındaki fikir ayrılıklarını körüklemektedir. Buda Müslümanların usul konusunda ayrılığa düştükleri noktadır. Bu noktada birçok mezhep ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi usul ve imamet konusunda ayrılan Müslümanlar birçok fırkaya ayrılmışlardır. İmamet konusundaki ihtilaflar iki yönde olmuştur. İmam insanların ittifakı ve seçmeleri suretiyle mi seçilmeli, yoksa imamet aslında nas ve tayin ile mi gerçekleşmektedir? Müslümanların ilk fikri hareketlerinin en önemli sebeplerinden birisinde fetihlerdir. Hz. Peygamber saadet asrında Arabistan yarımadasının dışına çıkmamıştır. Sade bir hayat sürdüren Müslümanlar fethettikleri yeni ülkeler sayesinde yeni kültürler ile tanışmışlardır. Bu sebeple İslâm muhitine giren bu yeni insanların eski inanış ve kültürlerinin tesiriyle ayrı fikirler ortaya çıkmaya başlamış ve yeni çözülmemiş sorular sorulmaya başlamıştır. Bununla birlikte Yunan filozoflarının eserleriyle karşılaşan Müslümanlar felsefe ile tanışmışlardır. İlk aşamada siyasi olan ihtilaflar bilahare fikri ve dini bazı şekillere bürünmüş ve İslâm dininin akaid sahasını alakadar eden meseleler ortaya çıkmıştır. Böylece daha İslâmiyet'in ilk asırlarında çeşitli akaid mezhepleri ortaya çıkmıştır. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) efendimizden

[16] Şehristânî, *a.e.*, s. 38.
[17] Bekir Topaloğlu, *a.e.*, s. 21.

rivayet edilen bir hadis, eskiden beri mezheplerin takiminde esas kabul edilmiştir. Bu hadis-i şerifte Rasulullah (s.a.v.), geçmişte Yahudi ve Hıristiyanların yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldığını, kendi ümmetinin de yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber veriyor[18]. Bunu kabul eden guruplar kendileri dışındaki grupların cehenneme gideceğini ve kendilerinin kurtuluşa eren fırka (fırka-i naciye) olarak kabul etmişlerdir. Birçok âlim, hadiste geçen rakamları kesretten kinaye değil de hakiki sayılar kabul etmiş ve Ümmet-i Muhammed'in ayrılacağı yetmiş üç fırkayı bulmaya çalışmıştır. Bunun için akaid sahasında bazı ana fırkalar tesbit etmişler, bunların her birini de kendi arasında tâli şubelere ayırarak 73 sayısını doldurmuşlardır. Âlimlerin bu tasnif ve taksimde takip ettikleri metotlar birbirinden farklıdır[19]. Tarih içerisinde siyasi ve itikadî olarak birçok mezhep zuhur etmiştir. Bunların İslâm dünyasını yönlendirmiş ve halen de yönlendirmekte olanlarından belli başlı olanlarını sıralayacağız.

TARİH SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN İSLÂM MEZHEPLERİ

1. Şîa

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İmametin Hz. Ali ve evlatlarına ait bir hak olup nass ve tayinle gerçekleşeceğini iddia eden birbirlerinden farklı mezheplerin müşterek adıdır. Genel olarak halife Osman b. Affan'in öldürülmesinden sonra meydana gelen olaylarda Ali b. Ebi Talib tarafını tutan, onunla birlikte düşmanlarına karşı savaşan ve mücadele edenlere Ali b. Ebi Talib'in taraftarları (Satu Ali b. Ebi Talib) denildiği görülmektedir[20]. Şîa kelimesinin bu manada kullanılışı genel olarak Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61/10 Ekim 681 tarihinde Kerbelâ'da şehid edilişinden sonraya kadar devam etmiştir. Kerbelâ hadisesinden bir süre sonra Şîa kelimesi bir terim olarak Emevilere karşı Hz. Hüseyin'in intikamını almak, Hz. Ali ve soyunun haklarını aramak, onun nesline yardım etmek için bir araya gelenleri ve onlara taraftar olanları ifade etmeye başlamıştır[21]. Şîa'nın ne zaman doğduğu konusu oldukça ihtilaflıdır. Şiî kaynaklar, Hz. Peygamber zamanında, Ali b. Ebî Talib'i diğer sahabelerden üstün gören ve onu halifeliğe en layık sahabi olarak kabul eden Ebu Zer el-Gifarî, Selmân el-Farisî,

---

[18] Ebû Dâvûd, es-Sünne, 1; et-Tirmizi, el-İman, 18; İbn Mace, el Fiten, 17;ed-Darîmî, es-siyer, 75.
[19] Bağdadî, *a.e.*, s. 20–25; İsferayînî, *et-Tebsir Fi'd-Din,* Beyrut, 1983. s. 15–16.
[20] Şehristânî, *a.e.* , s. 147.
[21] Bekir Topaloğlu, *a.e.*, s. 190.

Mikdad b. el-Esved gibi ashabın ilk Şiîler olduğunu, bu bakımdan Şîa'nın Hz. Peygamber devrinde doğduğunu belirtmektedir[22]. Fakat Hz. Ali'yi üstün ve faziletli gören bu grup ile daha sonra mezhep olarak teşekkül etmiş olan Şîa'nın Hz. Peygamberin vefatını takiben, Hz. Ali'nin meşru halife olduğu iddiasıyla doğan tamamen bir siyasi hareket olarak çıktığı iddiası yanında, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra veya Hz. Ali'nin halifeliği esnasında özellikle Cemel ve Sıffin savaşlarını takiben yahut Hz. Ali'nin öldürülmesi ve cemaatin Muaviye b. Ebi Süfyan'a biat etmesi ile doğduğu ileri sürülür. Bütün bu olaylar Şîa'nın ortaya çıkış zamanını kesin olarak belirtmeseler de olayların hepsinin Şîa'nın gelişmesinde müessir olduğu görülmektedir[23].

Şîa en erken, Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra siyasî bir eğilim olarak kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Özellikle 65/684 yıllarında ortaya çıkan ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere toplanan, onu davet ettikleri halde yardımsız bıraktıkları için ızdırap duyan ve tevbe eden Kûfelilerin oluşturduğu Tevvâbin hareketi, Şîa'nın bir terim haline gelişinin ve İslâm içinde bir kitleleşme hareketinin başlamasının ilk belirtilerinden biri olarak kabul edilebilir. Tevvâbin hareketinin Emeviler karşısında başarı kazanamaması sonucunda, kurtulanlarla birlikte, Ehl-i Beyt'in intikamını almak için ortaya çıkan Hz. Ali'nin Havle binti'l-Hanefiyye'den doğan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini savunan, İslâm tarihinde Mehdilik, gaib imam, ric'at ve bedâ gibi görüşlerle esaslı yankılar uyandıran Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakaf (67/687) gibi kimseler de Hz. Ali'nin neslinin adını kullanarak toplumun içinde itibar kazanmaya çalışmışlardır[24]. Şîa oluşumundan bir müddet sonra birçok kola ayrılmıştır. İmamları ve itikadî yönlerinden ayrılan Şîa'nın bazı ortak yönleri bulunmaktadır. Bunları sıralamak gerekirse, hilafet konusunda ortak düşünen Şîa Hz. Ali Rasulullah (s.a.v.)'den sonra insanların en faziletlisidir. Hilafet veya imamet, çözümü halka bırakılabilecek amme işlerinden olamayıp oruç, hac zekât gibi dinin rükünlerindendir. Hz. Peygamber, kendisinden sonra gelecek imamı, ismini söyleyerek veya vasıflarını anlatarak, belirtmiştir. Her iki halde de bu zat Hz. Ali'dir. Ondan sonrada Ali evlatlarından başkasına geçemez. Eğer ederse de bunu başkasının bir zulmünden veya takıyye

---

22 Nevbaht, *Firaku's-sîa*, Necef, 1368, s. 39–40
23 Mustafa Öz, *DİA*, VII, I, 3.
24 Mustafa Öz, *a.e.*, VII, I, 3.

sebebiyledir. Zarureti diniyeden kabul edilen imameti inkâr edenin dinin rükünlerinden birini inkâr etmiş addeden ilim adamları vardır. Nas ve tayin peygamber tarafından belirlenen imamların küçük ve büyük bütün günahlardan korunmuştur, masumdur. Unutarak yahut ictihadında hata ederek yahut da Allah'ın onu hataya sevk etmesi sebebiyle olsun, hiçbir şekilde ona günah sadır olamaz. Bu imamın sözü dinlenir, korkusu kalpten çıkmaz bir kişi olması için böyledir[25]. Başta üç raşid Halife olmak üzere Ali ve evladı dışında imamet makamına geçen kişiler zalimdir. Onlardan ve onlara bey'at eden insanlardan teberri etmek (manevi ilgiyi kesmek) gerekir. Eğer Hz. Ali ve evlatları biat ettiyse kendini korumak (takiye) için olmuştur[26]. Büyük günah işleyen kimse tevbe etmediği sürece o şekilde vefat ederse ebedi olarak cehennemde kalır[27].

Şîa; İslâm mezhepleri arasında kendi bünyesi içerisinde en çok fikir ayrılığına düşen, dolayısıyla en çok kollara ayrılan bir mezheptir. Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Gulât (aşıralar) ve İsmâiliyye olmak üzere beş fırka hakkında bilgi vereceğiz. Bir kısmı usul konularında Mutezile'ye yönelirken, bir kısmı Ehl-i Sünnet'e meyletmiş, bazıları da teşbihe yönelmiştir[28]. Tevvâbin hareketinin Emeviler karşısında başarı kazanamaması sonucunda, kurtulanlarla birlikte, Ehl-i Beyt'in intikamını almak için ortaya çıkan Hz. Ali'nin Havle binti'l-Hanefiyye'den doğan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini savunan, İslâm tarihinde Mehdilik, gaib imam, ric'at ve bedâ gibi görüşlerle esaslı yankılar uyandıran Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakaf (67/687) gibi kimseler de Hz. Ali'nin neslinin adını kullanarak toplumun içinde itibar kazanmaya çalışmışlardır. **Keysaniyye** veya **Muhtariyye** ismi ile ortaya çıkan ve Muhammed b. el-Hanefiye'nin imametini savunan bu fırka günümüze ulaşmamıştır[29].

Zeydiyye kolu ise Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'e mensup olanlardır. Hicri 121'de kendisine bey'at almış ve Emevilerle mücadele etmeye karar vermiştir. Fakat tam devlet kuvvetleriyle karşı karşıya geldiğinde Zeyd'in taraftarları kendisine

---

[25] Şehristânî, *a.e.*, s. 147.; Bekir Topaloğlu, *a.e*, s. 192. ; Prof. Dr. İrfan Abdülhamid , *İslam'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc.Prof. Dr. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, s. 37–41.
[26] Bekir Topaloğlu, *a.e*, s. 193.
[27] Eş'arî, *Makalat*, I, s. 53- 70.
[28] Şehristânî, *a.e.*, s. 147.
[29] Mustafa Öz, "Keysâniyye" *DİA.*, VII, 3.

başvurmuş, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkında ne diyeceğini sormuş, o da hayırdan başka bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmiş, bunun üzerine sayıları 15 bin ile 40 bin arasında değişik olarak rivayet edilen taraftarları kendisini terk ederek dağılmış, Zeyd kendisine sadık kalan 200 kadar zat ile beraber sürdürdüğü savaş sonucu öldürülmüştür. Daha sonra oğlu Yahya bu görevi üstlenmiş ama oda babası gibi yakalanıp öldürülmüştür. Zeyd ve Yahya taraftarlarına Zeydiyye, onlardan ayrılan guruba ise Rafıza denmektedir[30].

İmamiyenin dayandığı ana görüş imamettir. İmama nas ile tayin edilmiştir ve bu inanç da dinin rükünlerinden biridir. Hz. Ali'den önce olan üç imam meşru değildirler. Hz. Ali'nin hakkını gasb ettikleri için zalimdirler, onlara bey'at eden ensar ve muhacirde kâfirdirler[31]. İmamların ilim ve ismet sıfatları bulunmaktadır. Onlar büyük küçük günah işlemezler bunu inkâr eden kişide kâfirdir. Kitap ve sünnetin tefsiri ve izahı onlara aittir. Masum imam emretmedikçe savaş yapılamaz ve o olamadıkça Cuma ve cemaatle namaz kılınamaz. Bu sebepten onların camiden çok mukaddes sayılan türbeleri daha çoktur[32]. Şîa inanışına göre eceliyle ölmüş olsa bile imam düşmanı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür ve imam bir gün dünyaya dönecek ve zulüm ile dolan dünyayı kurtaracaktır. Yani imamiyette rec'at ve mehdi inancı mevcuttur. İslâm dininde, elinde kuvvet ve iktidar bulunan kâfir ve zalimlerin icbarı karşısında takıyyeye (gerçekte olan düşüncelerini gizlemek ve ona göre davranmak) müsaade edilmiştir. Hulasa "Takıyye vaciptir. Onu terk eden, namazı terk edenle aynı durumdadır". En kalabalık Şîa cemaatini teşkil eden İmamiye, kendi arasında birçok kola ayrılmıştır. Bunların sayısı tam kesin olmamakla birlikte 25 ile 40 arasında değişmektedir[33]. Biz bunların İsnâaşeriyye, Gulât-ı İmamiyye ve İsmâiliyyeden bahsedeceğiz.

a) Gulât-ı İmamiyye: Lugatta, haddi aşmak, her şeyde ölçüyü kaçırmak olan gulat; ıstılahatta ise Hz. Ali hakkında haddi aşmışmışlar ve hakkında büyük laf etmişlerdir[34]. İsmâiliye ile İsnâaşeriyye İmamiyesi içinde bulunan gulât, mufavvıza ve

---

[30] Şehristânî, *a.e.*, s. 156-163.; Bekir Topaloğlu, *a.e*, s. 203-206.
[31] Şehristânî, *a.e.*, s. 164.; Bağdadi, *a.e.*, s. 54.
[32] Şehristânî, *a.e.*, s. 164.; Eş'ari, *a.e.*, s. 47.
[33] Eş'arî, *a.e.*, s. 150.
[34] İrfan Abdülhamid, *a.e.*, s.54.

bâtınıyye guruplarının mezhebi birçok meselede birbirine karışmış ve benzemiştir. Bu gurupların hepsi İmammiyye cephesinden Şîa'ya girmiş, hepsi de Şiî olduğunu iddia etmiştir. Ne var ki dinde sınırı aşıyor ve Müslümanların yolundan ayrılıyorlardı[35].

*b) **İsnâaşeriyye:** (On iki imam mezhebi:)* Bunlar Şîa'nın büyük bir çoğunluğunu teşkil ederler. Bugün İran'da yaygın olan itikadî mezhepte budur. İmamiyenin çoğunluğu, Cafer-i Sadık dâhil ilk altı imam hakkında ittifak ettikleri halde onun vefatından sonra (148–765) imametin beş oğlundan hangisine intikal ettiği konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Buna göre imamet Hz. Ali'den başlar, oğlu Hasan'dan sonra Hüseyin'e intikal eder. Hz. Hüseyin'den itibaren ınkıtaa uğramadan babadan oğla geçer ve 12 imamı tamamlar. Müteahhir devirde mutlak olarak İmamiyye denilince İsnâaşeriyye gelir[36]. Şah İsmail-i Safevinin culûsudan itibaren (906–1500) İran'ın resmi mezhebidir[37].

*c) **İsmâiliyye:*** Şîa'nın müfrit ve bâtinî bir koludur. İmamiyyenin Hz. Ali neslinden altıncı imamı Cafer a-Sadık'ın (148/765) ölümünden sonra büyük oğlu İsmail'in adına ortaya çıkan bir fırkadır. İsmâilliye Şîa'sı yedinci imam olarak Cafer es-Sâdık'ın büyük oğlu İsmail'in olduğu görüşündedirler. Bunlar aynı zamanda İslâm öncesi eski Ortadoğu, İran ve Hind dinleri ile yeni Eflâtuncu felsefeden derledikleri inanışları ile bâtınî inanışı denilen bir akîdenin mimarları olmuşlardır. Özellikle Yemen'den Kuzey Afrika'ya gönderilen tebliğciler (dâî) kendi görüş ve düşüncelerini orada öylesine başarıyla anlattılar ki, "gizli imam" saklandığı yerden çıkarak halkın beklentisini geciktirmedi. Kendine "Mehdi" ünvanı vererek halife ilan eden "Mehdi" sayesinde İsmâilîler 297/909 yılında Kuzey Afrika'da Fatumî devletini kurdular. Fâtımî hilâfeti en parlak döneminde Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika ve Sicilya gibi toprakları elinde tutuyordu. İsmâiliyye fırkası fikrî merkez olarak meşhur el-Ezher Medresesi ve Camiini kullanıyor ve burada yetişen dâîler İslâm dünyasının dört bir yanına tebliğci olarak gönderiliyordu. Mısır Fâtımîlerinin hızla yayılması Selâhaddin Eyyübî'nin 567/1171 tarihinde yaptığı Mısır seferinde onları yenmesiyle yavaşlamıştır. Özellikle İsmâiliyye fırkasının el-Mustansır'ın (424–487/1036–1094) uzun halifeliği

---

35 Bekir Topaloğlu, *a.e*, s. 216.
36 Eş'arî, *a.e.*, s.15-16.; Şehristânî, *a.e.*, s. 169–172.
37 Bekir Topaloğlu, *a.e.*, s. 219.

döneminden sonra Nizarî ve Musta'lî diye iki kola ayrılmasıyla daha da güç kaybettiği görülür.

2. Mu'tezilîler

İslâm'da ilk zuhur eden ve akideleri aklın ışığında izah edip temellendirmeye çalışan büyük kelam ekolünün adıdır. Lügatte, "uzaklaşmak, ayrılmak, bırakıp bir tarafa çekilmek" gibi anlamlara gelir. Mu'tezile'ye bu ismin hangi sebeple verildiği hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Bu konuda en yaygın kanaat, devrin en büyük âlimi sayılan Hasan el-Basrî (öl.110/728) ile Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Ata (öl.131/748) arasında geçen şu olaya dayanmaktadır. Hasan el-Basrî'nin, Basra camiinde ders verdiği bir sırada bir adam gelir ve büyük günah işleyenin bazıları tarafından kâfir olarak vasıflandırıldığını, günahın imana zarar vermeyeceğini iddia eden bazıları tarafından ise tekfir edilmeyip mü'min sayıldığını söyler ve bu mesele hakkında kendisinin hangi görüşte olduğunu sorar. Hasan el-Basrî vereceği cevabı zihninde tasarlarken, öğrencilerinden Vâsıl b. Ata ortaya atılır ve büyük günah işleyen kimsenin ne mü'min ne de kâfir olacağını, bilakis bu ikisi arasında bir yerde, yani fasıklık noktasında bulunacağını söyler. Hâlbuki Hasan el-Basrî büyük günah işleyenin münafık olduğu kanaatindeydi. İşte bu hadiseden sonra Vâsıl b. Ata, Hasan el-Basrî'nin ilim meclisinden ayrılır (bir rivayete göre de hocası tarafından dersten uzaklaştırılır) ve arkadaşı Amr b. Ubeyd (öl. 144/761) ile birlikte caminin başka bir köşesine çekilerek kendisi yeni bir ilim meclisi oluşturup görüşlerini anlatmaya başlar. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, "Vâsıl bizden ayrıldı (Kadi'tezele anna Vâsıl)" der. Böylece Vâsıl'ın önderliğini yaptığı bu gruba mu'tezile adı verilir[38]. Mu'tezilî düşüncenin temel esprisi; İslâm akaidini aklî tefekkür zeminine oturtmak ve akılla çatıştığı anda nassi aklin istekleri doğrultusunda tevil etmektir. Naklî düşüncenin yanında, zaman içerisinde aklî düşüncenin de teşekkül etmesi; aklî rehber kılan bir zümrenin ortaya çıkması tabii bir durumdur. Bu durum, dinlerin normal seyri içerisinde tabii ve zorunlu bir merhalenin ifadesidir. İslâm düşüncesinin bu merhalesinde aktif rol oynayan ve dolayısıyla felsefi düşünceye ve yeni ilimlere rağbet gösteren ilk kişiler Mu'tezilîler olmuştur[39]. İşte bu ve

---

[38] Şehristânî, *a.e.*, s. 57.; Bağdadî, *a.e.*, s.104.
[39] İrfan Abdülhamit, *a.e.*, s.121 ; Bekir Topaloglu, ***a.e.***, s. 171; Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, trc.: E.Ruhi Fiğlalı, Osman Eskicioglu, İstanbul, 1970, s.180

benzeri şartlar altında Mu'tezile cereyanı hicri birinci asrın sonlarıyla ikinci asrın başlarında Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd'in önderliğinde Basra'da ortaya çıktı. Genelde kabul gören görüşe göre, Mu'tezile akımı Vâsıl b. Ata ile Hasan el-Basrî arasında geçen tartışma neticesinde ortaya çıkmıştır. Tercüme faaliyetleri çerçevesinde İslâm kültür dünyasına kazandırılan yeni eserlerle birlikte, siyâsî etkenlerin de tesiriyle giderek güç kazanan itizal akımı kısa zamanda devlet ricalini de cezbeder duruma geldi ve daha Emevîler döneminde bile halifeler düzeyinde kabul gördü. Kuran-ı Kerim'in yaratıldığını varsayan (Halku'l-Kur'ân'ı* Mu'tezîli görüşün devlet eliyle zorla kabul ettirilmeye çalışıldığı bu dönem, İslâm mezhepleri tarihinde "mihne" olarak bilinmektedir. Başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) olmak üzere, resmi düşünceye karşı çıkan pek çok İslâm âlimi, bu tutumlarından dolayı mahkûm edilip işkenceye maruz kaldılar[40]. Mezhepler tarihi kaynakları, Mu'tezile'nin çöküşünü hazırlayan sebepler arasında, "mihne" hadisesini, Mu'tezile'nin akla ifrat derecede önem vermesini ve bu arada el-Eş'arî ile el-Matüridî'nin öncülüğünde Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmının zuhur etmesini göstermektedirler[41]. Mu'tezile doktrininin esasını teşkil eden ve bütün Mu'tezile âlimlerince benimsenen beş temel prensip (elusûlü'l-hamse) vardır:

1- Tevhid: Bu konuda Mu'tezile'yi diğerlerinden ayıran husus, Allah'ın sıfatlarına dair tartışmalarda ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile'ye göre Allah'ın en önemli iki sıfatı "birlik" ve "kıdem"dir. Mu'tezile Allah'ın sıfatlarını kabul eder, fakat bu sıfatlara Allah'ın zatinin dışında bir varlık hakkı tanımaz.

2- Adalet (el-Adl): Mu'tezile'ye göre, insan tamamen hür bir iradeye sahiptir ve fiillerinin yegâne sorumlusu odur. Yapmış olduğu iyilik de kötülük de kendisine aittir. Bu nedenle yapmış olduğu iyi amellere karşı mükâfat, kötü amellere karşı da ceza görecektir.

3-(el-Va'd ve'l-Va'îd): İyi amellerde bulunanların mükâfatlandırılması, kötü amellerde bulunanların cezalandırılmasıdır. Mü'min, mutlaka cennete; büyük günah isleyişte tevbe etmeden ölen kimse ise mutlaka cehenneme gidecektir. Allah'ın adaletinin gereği budur. Mu'tezile, bu görüşü ile şefaati reddetmiştir.

---

40 Macid Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi,* trc.:. Kasım Turhan, İstanbul, 1987, s. 54.
41 İrfan Abdülhamid, *a.e.,* s.125; Bekir Topaloglu, *a.e.,* s. 183

4- el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn: Bu prensip, büyük günah işleyen kimsenin imanla küfür arasında bir yerde, yani fasihlik noktasında bulunacağını ifade eder.

5- el-emru bi'l-ma'ruf ve'n nehyu ani'l-münker: İyiliği emretmek kötülükten nehyetmek Mutezile, toplumda hak ve adaletin sağlanması ve ahlâkî yapının sağlıklı olabilmesi için, her Müslüman'ın iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamasını gerekli görmektedir[42].

3.Hâricîlik (Harıcıye, Havâric)

Hz. Ali döneminde ortaya çıkan siyasî ve itikadî mezhep. Mezhebe Hâricîlik adının verilmesi konusunda çok çeşitli yorumlar yapılır. Mezhepler tarihçilerince en çok kabul gören yoruma göre, mezhep üyeleri, ümmetin başındaki hak İmam olan Hz. Ali'ye karşı çıkarak itâattan ayrıldıkları için Havâric (Hâricîler) olarak anılmış, mezheblerine de Hâricilik adı verilmiştir. Hâricîler iman sorununa yanlış bir usulle yaklaşarak bu konuda kimlerin kâfir olduğunu tartıştılar. Hakem olayında hakemlik yapanları ve taraflarını kâfir ilan ettiler. Cemel Vak'asına karışanları ve taraftarlarını lânetlediler. Adaletsiz hükümdara karşı isyanı bütün mü'minlere vacip kabul ettiler. Büyük günahlar işleyen (mürtekîbü'l-kebâir) herkesi kâfir ilân ettiler[43]. Hâricîler, Hz. Ali ile Şam valisi Muâviye arasında yapılan Sıffin savaşında, sorunun çözümü için tarafların birer hakem atamaları üzerine ortaya çıktılar. Onlara göre Allah'tan başka kimsenin herhangi bir konuda hüküm verme yetkisi yoktur. (lâ hükme illâ lillâh). Böyle bir yetkiyi kabul edenler kâfir olurlar. Sorunu hakemler aracılığı ile çözmeyi kabul ettiği için Hz. Ali de kâfir olmuştur. Kâfir olduğuna inandıkları Hz. Ali'den ayrılmanın farz olduğu düşüncesiyle Hâricîler, gizlice ordudan ayrılarak Harûra'da toplandılar. Bu huruç (çıkış) hareketi ile İslâm tarihindeki ilk siyasî parçalanma gerçekleşti. Harûra'dan sonra Nehrevân'da üslenen bu grup, İslâm tarihinin en kati, en savaşçıl partisini oluşturdu. İşin ilginç yanı, Kur'ân'ı mızraklarının ucuna takarak Hz. Ali ve ordusunu kitabın hükmüne çağıranlar, bunu düpedüz yenilgiden kurtulmak amacıyla bir hile olarak

---

42 Bağdâdî, *a.e.*, s. 100 .; M. Ebu Zehra, *a.e.*, s.174 .; Bekir Topaloglu, *a.e.*, s.174 .; Abdülhamid , *a.e.*, s. 105 .; Şehristani, *a.e.*, s. 43.
43 Bağdâdî, *a.e.* , s. 55.

yapmışlardı ve ilk başta buna aldanarak savaşı durdurması ve isteklerini kabul etmesi için Hz. Ali'yi zorlayanlar, hatta tehdit edenler, sonradan hurûç edenlerle aynı insanlardı. Savaşı kendileri durdurmuş, Hz. Ali adına, onun hiç istemediği bir kişiyi hakem atamışlar, sonra da bütün bunlardan dolayı Hz. Ali ve ona uyanları kâfir ilân ederek ayrılmışlardı. Bu durum, en bağnaz düşmanlarınca bile teslim edilen doğruluk ve samimiyetleri konusunda şüphe uyandırdıktan başka, hareketin kökeninde sadece inanç farkının yatmadığını da düşündürmektedir[44]. Hz. Ali bir Hâricî tarafından şehit edilmiş. Hâricîlerin büyük çoğunluğunu bedevî çöl Arapları oluşturuyordu. Yaşama şartları ve biçimleri, çoğu yoksul olan bu insanları sertliğe, şiddete ve kabalığa sürüklemişti. Taşkın bir ruha, atılgan bir mizaca sahiptiler. İslâm'a samimiyetle inanmışlardı ancak ufukları dar, düşünceleri yüzeyseldi. Onlar için hareket her zaman bilgiden önce geliyordu. Bu nedenle inançlarındaki samimiyet onları bağnazlığa, katılığa, hoşgörüsüzlüğe götürmüştü. Kur'ân'ı çok okuyor, zahir anlamına sarılıyor, kendi anladıklarının dışında başka bir anlam tanımıyorlardı. Kendilerinin haklılık ve doğruluğundan öylesine emindiler ki, her an ölmeye, kendilerini feda etmeye hazırdılar. Kendileri gibi düşünmeyen bütün insanları kâfir sayıyor, öldürülmeleri gerektiğine inanıyor ve bu yolda son derece acımasız davranıyorlardı. Başlangıçta tek bir slogan (lâ hükme illâ lillâh) etrafında toplanan Hâricîler, Nehrevân olayından sonra çeşitli kişileri önder tanıyarak kollara ayrıldılar ve kendilerine özgü kimi inanç ve düşünce ilkeleri belirlediler. Bu kollar arasında, aynı kökten geldiklerinden şüpheye düşürecek kadar derin görüş ayrılıkları görülür. Muhalif tavırları ve savaşçılıkları bir yana, düşünce ve inanç açısından paylaştıkları görüşler son derece azdır[45].

4. Ehl-i Sünnet

Rasulullah (s.a.v.) ile ashab cemaatinin akaid sahasında takip ettikleri yolu izleyenler manasına gelen bu terim, daha çok kısaltılmış şekliyle "ehl-i sünnet" olarak kullanılır[46]. Ehl-i sünnet kendi arasında Selefiyye, Maturidiyye ve Eş'ariyye olmak üzere üç guruba ayrılır.

[44] Muhammed Ebû Zehra, *a.e.*, s. 65.
[45] Muhammed Ebû Zehra, *a.e.*, s. 68.
[46] Bekir Topaloğlu, *a.e.*, s. 109.

a) Selefiyye: Daha çok bir Kelam ilmi terimi olarak kullanılan ve "ilk âlimler, geçmiş İslâm büyükleri" anlamına gelen bu kelime, Selef'in mezhebi ve görüşü anlamına gelir. Akaid konu ve meselelerinde nass (Kur'an-ı Kerim ve Hadis) da varid olan hususları müteşabih olanlar da dâhil olmak üzere, olduğu gibi kabul edip, teşbih ve tecsime (benzetme ve cisimlendirme) düşmemekle birlikte, te'vile (yoruma) de başvurmayan Ehl-i Sünnet-i Hassa'ya selefiyye denmiştir. Bunlar, Hz. Peygamber ile sahabenin akaid (inanç) hususlarında takib ettikleri yolu olduğu gibi izleyenler diye bilinir. Tâbiîn mezhep imamları, önde gelen fakihler ve muhaddisler Selefiyye içinde kabul edilirler. Hicrî dördüncü yüzyılda Eş'arî ve Maturidî tarafından Ehl-i Sünnet Kelâm ilmi kuruluncaya kadar yaşamış olan bütün Ehl-i Sünnet âlimleri selefin görüşlerini paylaşmışlardır.

Selefiyye, metod olarak nakle ve nassa kesin olarak bağlılığı kendilerine gaye edinmişler, tartışmayı gerektirecek ve çözümü zor olan mesele ve konular ile uğraşmamışlardır. Âyetlerde ve sünnette bulunan her şeye, meselâ; habere ait sıfatlara ve müteşabihat dâhil tartışma götürebilecek konulara teslimiyetle iman etmişlerdir; teşbihten kaçındıkları gibi te'vile (yorum) de gitmemişlerdir. Selefiyye, İslâm'a, Yunan düşüncesinin tesiriyle sonradan sokulduğunu kabul ettikleri mantık akıl metodlarını, sahabe ve tâbiînin bunları bilmediğini ve kullanmadığını ileri sürerek benimsemezler. Bu sebeple, Mu'tezîle mezhebi ve diğer mezheplerin aksine, mantıkî münakaşa (cedel) ve akıl yürütme metodunu kullanmayıp; akidenin esaslarını sadece kitap (Kur'an) ve sünnetten hareketle tesbit ve tayin etmenin gerekliliğini savunmuşlardır. Yani, inanç esaslarının kaynağı nass'lar olduğu gibi; bunların delilleri de oradan çıkarılmalıdır. Bu sebeple Selef mezhebi, Kur'an ve sünnette yani nass'ta Allah'ın sıfatları ve fiilleri ile ilgili hususları, mecazi manasına bakmaksızın, olduğu gibi kabul ederler; onları te'vil ve yoruma gerek duymazlar. Saf ve sade selef akidesini, değerini her asırda muhafaza ettiği ve her devirde hizmet gördüğünü söylemek lazımdır. Bilindiği üzere selef yolu ashab ve tabiîn yoludur. Ehl-i sünnet ilm-i kelamının doğuşu ve yayılışı kadar, her asırda Müslüman topluluğunun büyük çoğunluğunu teşkil eden halk kitlesinde hâkim akide yine selef akidesi olmuştur[47].

---

[47] Bekir Topaloğlu, *a.e.*, s.119.

b) Maturidi: İslâm akaidinde İmam Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matüridiyye nisbet edilen mezhep. İmam Ebu Mansur el-Mâturidinin akaiddeki mezhebine mensub olanların meydana getirdiği topluluğa Matüridiyye denilir. Gerek Eş'arî gerekse Matüridî, Mu'tezile ve diğer bid'at mezheblerine galebe çalabilmek için, hasımlarının metodlarının akl-ı selime uygun taraflarını almışlar ve Ehli Sünnet kelâmının kurucusu olmuşlardır. Fakat Ehl-i Sünnet'in kelâm metodunu daha ziyade doğru ve ilmi bir şekilde başlatan, akla ve nakle de lâyık oldukları değeri vererek bu iki asla bağlı kalan ve bu şekilde İslâm akaidini açıklamaya çalışan, İmam Matüridî olmuştur[48].

c) Eş'ariyye: Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî'nin (324/935–36) öncülüğünü yaptığı, kelâm metodunu benimseyen kelâm ekolü. Çoğulu "Eşâ'ira" gelir. Eş'ariyye ismi, her ne kadar, Ehl-i Sünnete mensup iki ekolden birisinin ismi olsa da, bu ekolün ortaya çıkışı dikkate alındığında, ehl-i bidata mukabil kullanılması itibariyle genel anlamda Mâtûridîyye'yi de içine alarak, Ehl-i Sünnet'in genel ismi olarak anlaşılmaktaydı. Zira o yıllarda akaidin önemli meselelerinden birini teşkil eden Allah'ın sıfatları meselesinde birbirine zıt iki görüş ileri sürülüyordu. Bunlar, sıfatları kabul eden Selefiyye görüşü ile onların bir kısmını kabul etmeyen Muattıla görüşü idi. Selefiyye'ye sıfatları kabul etmesi sebebiyle "Sıfâtiyye" deniliyordu. Eş'ârî Selefiyye'ye geçtikten ve Eş'ariyye ekolünün temsilcisi olduktan sonra, sıfatları kabul eden Ehl-i Sünnete "Eş'ârîyye" denilmiştir. İşte bu bakımdan Eş'ârîyye, ehl-i bid'ata mukabil olarak kullandığı takdirde Maturidiyye'yi de içine almaktadır[49]. Eş'ârîyye Mezhebi, Mu'tezile'ye karşı bir anti-tez olarak doğmuş ve selef akidesini esas almıştır. Fakat akaid meselelerinin ele alınışında kelâmı bir istidlâl kullanılmış, te'vile yer verilmiştir. Eş'ariyye'ye mensup kelâm âlimleri zamanla te'vile daha çok yer vermişler, zaman zaman da kelamda yenilikler yaparak, kelâm ilmini felsefe ile meselelerini tartışabilecek bir güce kavuşturmuşlardır. Gazzâlî'nin faaliyetleri bu hususun en canlı örneği olarak ele alınabilir. Kısacası, Eş'ârî kelâmında aklın büyük önemi vardır. Zira ortaya çıkışındaki ortamda bunun böyle olmasını zorunlu kılıyordu[50].

---

[48] Matürîdî, *Kitabü'tTevhid*, trc.: Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, İstanbul, 2003, s. 9.
[49] Bekir Topaloğlu, *a.e.*, s.153.; Şehristani, *a.e.*, s. 92-93.
[50] İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, İstanbul,1333, I, s.110–113.

I. BÖLÜM

KIZILBAŞLIK, ALEVİLİK

I. İsim, Türkmen İnançları ve Şiilikten Etkilenme Süreçleri:

A. İsim:

Eski dini inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmi anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin bazı bâtınî-Şiî anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dini ve sosyal yapıya mensup kişi ve topluluklara Kızılbaş denir. X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki bir takım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konargöçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönmelerde kullanılan çok sayıdaki isimlerden biridir. Bu adın eski Türklerde bir baş giysisi olan kızıl börkle ilgili olduğu, siyah başlık giyen bir Türk zümresinin Karapapak veya Karakalpak, Kıpçaklar'dan bir bölümün Kara börklü, Buhara mektebine mensup bir sufi geleneğin Yeşilbaş adıyla anıldığı bilinmektedir. Önceleri bütün Türkmen oymakları kızıl börk giydiği halde yaygın İslâmi anlayışa mensup kimselerin zamanla kızıl börkü terk etmesi üzerine sonraları Alevi adıyla anılacak zümrelere Kızılbaş denilmeye başlandığı ifade edilmektedir. Şîa'nın İmamiye mezhebine mensup olan ve Safevî Devletini kuran Erdebil sufilerinin on iki dilimli kızıl taç giydiklerini ve mensuplarının da bu tacı kabul ettiklerini biliyoruz ki, bu çok eski bir an'anenin devamı olmalıdır. Kırgızların içkilik oymaklarının birinin adı da Kızılbaş olup ayrıca Afganistan'da Şiî halkın bir bölümü Kızılbaş adıyla anılmaktadır. Altaylı Şamanların dini ayin esnasında başlarına taktıkları, üzerine dağ tavuğu tüyü bulunan kırmızı külah Alevi dedelerinin ve Bektaşi Babalarının giydiği kıyafetle benzerlik arz etmektedir. Bunlar dikkate alındığında Kızılbaş isminin kökünün eski Türk adetlerine kadar uzandığı ve bunun başa giyilen kırmızı börkle ilgili olduğu anlaşılır[51].

Kızılbaş isminin belirli bir dini ve sosyal grubu nitelemek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt yoksa da ağırlık kazanan görüşe göre bu

[51] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *DİA*, XXV. s. 546- 547. ; Abdulbaki Gölpınar, "Kızılbaş", *İ.A.*, VI. , s. 789.

kullanım XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Safevi Devletinin kurucusu Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, büyük bölümünü Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine, kendilerini diğerlerinden ayırmak için her bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk giydirmiş ve bu kitleler zaman içinde Kızılbaş diye anılmıştır. "Tac-ı Haydari" veya kısaca "taç" diye anılan bu baş giysisi, üzerine beyaz bir tülbent sarılarak sürahi biçiminde yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kırmızı bir kavuktur. Peygamberle kan akrabalığı var sayılan bu on iki imamın isimleri de kavukların üzerine işlenilmiştir[52]. Başlangıçta siyasi mahiye taşıyan bu adlandırma, ilk Safevilerin dini propagandaları sonucu görünüşte on iki imam inancına bağlı kalmakla birlikte Tanrı'nın beşer suretiyle görünmesi, ruh göçü ve Ali'nin bedenleşmesi olarak algılanan Safevi hükümdarına yönelişle birleşerek aşırı anlayışların bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen Şiîlik biçiminin adı olmuştur[53].

Kızılbaş isminin meşei hakkında, ilmi ve tarihi açıdan doğruluğu tartışmaya açık olmasına rağmen, Alevi halk edebiyatında yaygın sayılabilecek bazı rivayetler daha vardır. Bunlardan birine göre, Uhud savaşı esnasında Hz. Peygamber'in askerlerinden güçlü bir kahraman olan Ebu Ducane, bu savaşta başına kırmızı bir sarık sarmış, Uhud'da Mekkeli müşrikler Hz. Peygamberi yaralamışlar, oda bir çukura yuvarlanmış. Mekkeliler yaralı olan peygamberi parçalamak için bu çukurun etrafına toplanmışlar, bunu gören Ebu Ducane, hemen Hz. Peygamber'in üzerine kapanmış ve ona atılan oklar, mızraklar ve kılıç darbelerine kendi vücudunu siper etmiş. Hz. Ali ile Hz. Hamza vaka yerine gelmişler ve üçü böylece Hz. Peygamberi kurtarmışlar. İşte bundan dolayı, Ebu Ducane kırmızı sarığı ile hayatım Hz. Peygamber'in uğruna feda ettiği içi Kızılbaş adını almıştır[54].

Bir başka rivayetse, Hz. Ali Hayber savaşında başına kırmızı sarık sarmış, ayrıca Sıffin savaşında da kendisininki gibi kırmızı şal bağlatmış. Bu rivayetlerin tarihi vesikalarla teyidi söz konusu olmamasına rağmen Anadolu'da Alevi-Bektaşi halk

---

[52] Wolther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1948, s. 65.
[53] Melikoff, Uyur *İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, trc. Turan Alptekin, İstanbul, 2000, s. 54.
[54] Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1989, s. 9.

kültürünün sağlıksız kaynakların ana konularıdır[55]. Kızılbaş ismiyle ilgili nakledilen bir bilgi de, Şeyh Haydar'ın bir gün rüyasında diğer imamlarla birlikte Hz. Ali'yi gördüğü ve onun verdiği emir üzere müritlerine on iki dilimli kırmızı börk giydirdiği şeklinde de rivayetler bulunmaktadır[56].

Kızılbaş terimi başlangıçta sadece Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmail'in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesini çoğalmasına paralel olarak bütün Safevi taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere kullanılmıştır. Bu sosyal taban Kızılbaş ismini iftihar ile benimserken muhalifleri hareketin taşıdığı siyasi karakter dolayısıyla buna kötüleyici anlamlar yüklemişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevi çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar Kızılbaş terimi "devlet muhalifi ve isyancı zümreler" anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan Kızılbaş ayaklanmalarından isyana katılan zümrelerin dini inanç ve anlayışları Kur'an ve sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dini boyut da eklenmiş ve Kızılbaşlık sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık; Kızılbaşlar da yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır. Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Kızılbaş ismi, devlet bünyesinde kurucu unsuru teşkil etmesi bakımından "Türk yahut Türkmen", daha sonra mülki idarede ağırlıklı olarak muharip gücü teşkil etmesi bakımından "askeri aristokrasi" anlamında kullanılmıştır[57]. Bu çerçevede Kızılbaş oymakları "tavaif-i Kızılbaş" emirler "ümera-yi Kızılbaş" ordu, "leşker-i Kızılbaş", devlet ise "ülke-i Kızılbaş, devlet-i Kızılbaş" adlarıyla anılmıştır[58]. Diğer taraftan bazı kaynakların muhtemelen Safevi ifadesinden kaçınmak için kullandıkları "Erdebil sufileri" veya "sufiyan" ismi Kızılbaşlarca da kabul görmüştür. Mesela klasik Alevi kaynağı *Buyruk* bu toplulukları "sufiler" olarak andığı gibi yolun erkânı da "süfiyan süreği" diye anılmıştır[59].

Osmanlılar, siyasi bakımdan en büyük rakibi olan Safevilerle ilişkisi, dini bakımdan ise Selçuklular döneminden itibaren kendilerini bir bakıma temsilcisi

---

[55] Ethem Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s.9.
[56] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 546- 547.
[57] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 547.
[58] Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s.150.
[59] İmam Cafer Sadık, *"Buyruk"*, trc. Fuat Bozkurt, İstanbul, 2009, s. 8.

saydıkları Sünnilikten uzaklığı sebebiyle Kızılbaşlığa karşı husumet duymuş, bu bakış onları yakın döneme kadar Kızılbaş ismini küçültücü nitelikte kullanmaya sevk etmiştir. Daha sonra meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeler dolayısıyla XX. yüzyıl başlarından itibaren Kızılbaş adı yerini büyük ölçüde Alevi ismine bırakmıştır[60].

Kızılbaş ismini daha iyi anlaşılabilmesi için ilişkili olduğu diğer terimlere de temas etmek gerekir. Bunlardan ilki Bektaşiliktir. Kızılbaşların erkânında Bektaşi erkânının büyük tesiri inkâr edilemez her iki sininde Türk tarihinin önemli dini-sosyal olaylarından biri sayılan Babai hareketlerinden doğması, inanç ve ritüellerinin benzer görüntüler sergilemesi, dini tabanlarının aynı olması gibi yönleriyle ortak olan Bektaşilikle Kızılbaşlıktan ilki bir tarikat yapılanması içinde oluşurken diğeri hâkim karakteri itibariyle yine sûfi bir mahiyet taşımakla birlikte kapalı bir toplumsal yapı içinde gelişen bir çeşit "Kavmi mezhep" niteliğine sahiptir. Fakat Kızılbaşlık ile Bektaşiliği birbirine karıştırmamak lazımdır. Bektaşilik bir tarikattır ve her isteyen bu tarikata girebilir ise de Kızılbaşlığa giremez. Kızılbaş erkek olsun, kadın olsun, mutlaka Kızılbaş soyundan gelir. Bu bakımdan Kızılbaşlığa bir tarikat dememize imkân yoktur. Kızılbaşlık, daha ziyade bir din, bir mezhep mahiyetini taşır. Bektaşiler, Kızılbaşları meydanlarına kabul etmezler. Onlardan biri Bektaşi olmak isterse kendilerine yakın saydıkları halde, yinede adeta "zahir" denilen ve Bektaşi tarikatına girmemiş olan herhangi bir şahsa nasıl nasip verilir ise, ona da aynı erkân ile nasip verilir. Buna karşılık onlar, çok defa, Bektaşileri kendi ayinlerine alırlar. Son zamanlarda Kızılbaşlar iki mühim kısma ayrılmışlardır. Eskiden olduğu gibi, ocaklara bağlı kalanlar, Bektaşi Çelebilere uyanlar. Bu ikinci kısım mensupları, ocaklara bağlı kalanlara purut, ocaklara bağlı çelebilere uyanlara dönük adını takmışlardır[61]. M. Fuat Köprülü, Mehmet Eröz gibi araştırmacılar yaptıkları çalışmalar sonucu Kızılbaşlığı köy Bektaşiliği olarak yorumlamışlardır. Bu iki yapı arasında en önemli farklardan biri de, Bektaşiliğin Osmanlı merkezi idaresiyle problemsiz olmasına karşılık Kızılbaşlığın sürekli muhalefet ve gerginliğidir. Ayrıca dini hiyerarşi ve adap erkân bakımından da bu iki dünya arasında önemli ayrılıklar vardır[62].

---

[60] Melikoff, *a.e.*, s. 33-34.
[61] Abdulbaki Gölpınar, *a.e.*, s.790. ; İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 547.
[62] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 547.

Alevilik için, on altıncı asırdan itibaren Osmanlı kaynaklarında rastlanan ve tahkir için kullanılan bir isim de Râfizi veya Râfıza'dır. Aslında Râfizi sözü, dördüncü İmam Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'in oğlu Zeyd 'in Emevilerin Irakeyn valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafi'ye karşı ayaklanması sırasında edebiyata girmiştir. Emevi halifesi Hişam'ın casusları Zeyd'e biat eden on beş bin Kufeliyi bazı hususlarda tereddüde ve şüpheye düşürürler. Zeyd'e Ebu Bekir ile Ömer hakkında ki düşüncelerini sorarlar oda "bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey düşünmüyorum" der. Bu cevap üzerine adamlarından pek çoğu, İmam Zeyd'i terkederler. O da, onlara "beni bırakıp kaçtınız, terk ettiniz" der ve o günden beri de onlara yani Zeyd'i terkedenlere Râfızî denmiştir[63]. Siyasi açıdan İran taraftarlığı, dini bakımdan aşırı Şiîliği içeren kötüleyici nitelikteki bu kullanım, Kızılbaşlığın aksine bu kökene sahip kimseler tarafından asla benimsenmemiş, zamanla geçerliliğini yitirmiştir[64].

Anadolu Alevilerine verilen bir isim de Tahtacı'dır. Mesela, Teke bölgesinde Kızılbaşlar, Tahtacı olarak bilinir ve kendilerine Alevi derler. Keza Çukurova, İç Anadolu, Güney Akdeniz tahtacıları, Kızılbaş olarak tanınır.

Esasen Tahtacı, Türkçede ağaç kesen, tahta biçen ve kereste işleriyle uğraşan demektir. Anadolu'da, başlıca Adana, Maraş, İçel, Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Muğla, Aydın, İzmir, Balıkesir ve Trakya'nın teşkil ettiği geniş alanın ormanlık bölgelerinde, hayatlarını ekseriya göçebe olarak ağaç kesmek ve dikmek, tahta biçmekle geçiren Alevi-Türkmen zümrelerini ifade eder olmuştur. Ancak bugün, ağaç ve tahta işlerinin mekanize hale geliş sebebiyle, tahtacılar, bu meslek hususiyetlerini hemen hemen kaybederek yerleşik hayata geçmiş ve başka işler tutmaya başlamışlardır. Muhtelif ocaklara bağlı koyu Alevi olan Tahtacılardan bir kısmı, Hacı Bektaşi ocağına bağlıdırlar[65].

Anadolu'da muhalifleri tarafından bu zümreye "mum söndürdü" denildiği gibi, İran'da da aynı manaya gelen "çarağ-kuşan" denilmiştir. Anadolu'da tavşan yemezler demişler ki, sebebi de Şîa İmamiye'de tavşanın haram olmasından doğan bir sözcüktür. "Ali Allahiler" sözü, Ali hakkındaki müfrit sevgi ve fikirlerinden meydana gelmiştir.

---

[63] Bağdadi, *a.e.*, s. 36–37.
[64] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 547.
[65] Ethem Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 10.

Diğer adlar boy adlarıdır ve bu boylar Şah İsmail ile babası Haydar'a yardım eden boylardır[66].

Daha önce dediğimiz gibi Kızılbaş kelimesi son devirde yerini Alevi kelimesine bırakmıştır. Alevilik bilindiği gibi, sözlükte "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait" ve "Ali soyundan olan" anlamlarına gelen Alevî kelimesine terim olarak siyasi, itikâdî ve tasavvufî açıdan çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bu terim siyasi alanda, Hz. Ali'nin birinci halife olması ve halifeliğin onun soyundan gelenlerce yürütülmesi gerektiği yönündeki kabullere sahip olanlar için kullanılmışken; itikâdî alanda Hz. Ali'yi en üstün sahabî olarak görenlerin yanı sıra, kendisine peygamberlik konusunda paye verenlerden, ulûhiyet atfedenlere varıncaya kadar, çok geniş bir yelpazede ifade edilebilecek çeşitli inançları taşıyanlar, bu terimin kapsamında değerlendirilmişlerdir. Tasavvuf alanında ise silsilelerini Hz. Ali'ye dayandıran tarikatlar genel olarak Alevî meşrep olarak isimlendirilmiş, aynı zamanda cehrî zikri tercih eden tarikatlar da Alevî kelimesi ile nitelendirilerek, Hz. Ali de cehrî zikri benimseyenlerin pîri olarak kabul edilmiştir[67]. Alevîlik için son derece önemli olan deyişlerde, Alevî kelimesinin, XIX. yy. öncesinde yaşayan ozanlarca kendilerini tanımlayan bir sıfat olarak kullanılmasına rağmen, kelimenin Anadolu'da söz konusu gruplar için kullanımının XIX. yy.da olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir[68]. Alevîlerin, gerek Hz. Ali'nin birinci halife olması gerektiği yönündeki kabulleri, gerek onun en üstün sahabî olmasından, kendisine birtakım ilâhî sıfatlar atfedilmesine varıncaya kadar çok farklı da olsa, hakkında bazı inançları benimsemeleri, gerekse tarikat silsilelerini on iki İmam'dan biri yoluyla Hz. Ali'ye ulaştırmaları, *"Alevîlikten, ıstılahî alanlarda kullanıldığı bütün anlamların bir bileşkesinin anlaşılması gerektiği"* yönündeki tespitimize temel gerekçe oluşturmaktadır. Nitekim Hz. Ali'yi en üstün sahabi ya da velâyet kapısının pîri olarak görseler dahi, Rufâîlik, Kâdirîlik vb. silsile ve zikir şekli itibariyle "Alevî meşrep" kabul edilen tarikatların, Alevî olarak isimlendirilmemeleri yukarıdaki tespitimizi destekleyen fiilî bir durumdur. Bu da Alevî kelimesinin daha çok İslâm tarihinde siyasi alanda halifelerin kronolojik sıralamasından farklı bir kabule sahip olarak, Hz. Ali'nin birinci

---

66 Abdulbaki Gölpınar, *a.e.*, s. 790.
67 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 201.
68 Melikoff, *a.e.*, s. 53.

halife olması ve hilafetin onun soyundan gelenlerce sürdürülmesi gerektiğini savunan gruplar için ayırıcı bir niteleme olarak kullanılageldiğini göstermektedir.

Zira yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, gerek bütünüyle olmasa da itikâdî alanda, gerekse tasavvuf alanında birbirleriyle aynı kategoride değerlendirilebilecek benzer grupların hepsinin Alevi olarak isimlendirilmemesi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Günümüzde Alevi kelimesiyle nitelendirilen gruplar, her bir grupta dedeliğin babadan oğula geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, yine tarikatlarının işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer gruplardan olanların tarikatlarına alınmaması (Bektâşîliğin Babağan kolu hariç), "soy sürme"nin esas olması vb. özel bazı hususlar dolayısıyla "soya (ocaklara) dayalı tarikatlar" şeklinde nitelendirilmelidir[69]. Nitekim varlıklarını soya dayalı olarak sürdürseler de söz konusu gruplarda hâkim olan en belirgin özellik, tarikatların ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Bu da söz konusu bu yapılanmaların net olarak "soya dayalı tarikatlar" şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu'da yaşayan Alevîliğin soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram olduğunu göstermektedir. Geleneksel Alevîlikteki ibadet telakkîlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla ulaştığımız Alevîlik tanımında ise, Alevîlik, inanç esasları noktasında farklı kabul ve yorumlarda bulunmakla beraber büyük oranda temel İslâmî inançları benimseyip bunları Hakk-Muhammed-Ali üçlemesiyle formüle ederek bunu da daha çok ulûhiyyet-nübüvvet-velâyet çerçevesinde anlayan, Ehl-i Beyt merkezli bir dünya ve ahiret görüşünü benimseyen, ibadet hayatını tarikat hayatı kalıplarında şekillendirip sadece bu alana hasreden, diğer gruplarla özellikle öteki olarak kabul ettikleri ile ilişkilerinde tevellâ ve teberrâyı temel prensip olarak gören, ilham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak kabul eden, eline, diline, beline sahip olmayı temel ahlâkî ilke olarak

[69] Cenksu Üçer, *Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslami İbadetlere Yaklaşımları*, Isparta, 2005, s. 1-5.

benimseyen, soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar/topluluklar bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram ya da bir ortak üst addır[70]."

B. Türkmenlerin İnançları, Anadolu'ya Göçleri ve Din Anlayışları:

Türkler ilk defa, 641 yılındaki Nihavent Savaşı sonunda İran'ın tamamına hâkim olan Müslüman Arap kuvvetleriyle Ceyhun nehri yakınlarında karşılaşmış ve Emeviler devrindeki fetihler sırasında bu temaslar gelişme kaydetmiştir. Başlangıçta siyasi sebeplere bağlı olarak yeni dinin mensuplarıyla çetin mücadeleye girişen Türkmenler, Abbasiler'in iktidara geçip ırkçı politikalara son vermesi üzerine diğer gayri Arap unsurlarla birlikte devlet bünyesinde görev almış, İslâm dini hakkında sağlıklı bilgiler edinmeye başlamışlardır. İslâm'ın telkin ettiği tek Tanrı anlayışı, ruhun ölmezliği, kurban, cihad ve temel ahlaki prensiplerle kendi inanç ve düşünceleri arasında yakınlık kuran Türkmenler süratle İslâmiyet'i kabul sürecine girmiş, X. yüzyıldan itibaren birkaç asrı kapsayan bir devre içinde kitleler halinde Müslüman olmuştur. Başta göktanrı inancı olmak üzere atalar kültürü ve çeşitli tabiat kültürlerinin belirlediği inanç yapısıyla, yaşadıkları geniş coğrafi sahanın bir gereği olarak bir yandan Budist Çin kültürü, diğer yandan Zerdüşt İran inançlarıyla haşır neşir olan Türkler eski kültürlerini tamamen bırakıp yeni inanç dünyasının kalıplarına girememiş, İslâm'la birlikte eski inanç ve geleneklerini önemli ölçüde devam ettirmişlerdir[71].

Türkmenler, yerleşik-göçebe, şehirli-köylü şeklinde yaşama biçimleri oluşmuştur. Bu ayrıma göre gurupların ve grupları teşkil eden bireylerin farklı düşünce, anlayış, gelenek ve yaşam tarzı geliştirdikleri ortaya koymuştur. Bu farklılaşma onların inanç boyutunda da kendini gösterir. Çeşitli sosyal kurumları oturduğu, belirli bir eğitim sisteminin yerleştiği ve uyguladığı, insanların birlikte yaşamalarını gerektirecek örfi ve hukuki düzenlemelerin yapıldığı şehir ve benzerleri yerleşim birimlerinde, bireylerin dini kabulleri ve dini pratikleri benimseyip uygulamaları, daha düzenli ve kitabîdir. Sosyal kurumları bütünüyle oluşmamış ve yerleşmemiş, çoğu kez basit gündelik ihtiyaçların karşılanması temel alınarak oluşturulan, pek fazla gelecek endişesi taşımayan ve özgürlüklerine düşkün göçebe topluluklarda ise, dini kabuller ve dini

---

[70] Cenksu Üçer, *a.e.*, s. 1-5.
[71] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 547.

pratiklerin uygulanması, göçebe hayatın gereklerine uygun olarak basite indirgenmiş, daha serbest ve düzensiz bir yapı kazanmıştır[72].

Anadolu'da her şey, XIII. yüzyılda başladı. Bu yüzyılda, Anadolu'da toplumsal kargaşa vardır. XIII. yüzyıl sona ererken, Anadolu'da büyük bir devletin çekirdeği kuruluyor, birden büyüyor, Avrupa'ya atlıyor, Anadolu'nun o günkü kavimsel oluşumu, toplumsal örgütlenmesi, çok önem kazanıyor.

Anadolu Selçuklu Devleti, bu yüzyılda, siyasal ve ekinsel bakımdan, doruk noktasına varmıştır. Haçlı seferleri (1090–1270), batı-doğu çatışmasının en sıcak olayıdır. Paranın satın alma gücünü belirlediği altın ve gümüş, Müslüman devletlerin egemenliğindeki coğrafyadaydı. Avrupalılar, Selçukluların Anadolu'ya egemen olmalarıyla, ipek ve baharat yollarını da yitirmişlerdi. Dünya deniz ticaretini ellerine geçiren Müslümanlara XI. yüzyılda, yeni bir güç katıldı: Selçuklular, İran'da kurulan bu Türk devleti, kısa sürede, Bizans'a yöneldi. 1071'de, Bizans ordusunu dağıtan Selçuklu hükümdarı Alpaslan, Anadolu'yu Türk boylarına açmış oldu. Yirmi yıl içerisinde Anadolu'da şaşılası bir hızda Anadolu Selçuklu Devleti doğmuş oldu. Bizans, Asya'daki egemenliğini yitirmiş ve doğu kapılarını Türklere sonuna kadar açmış oldu[73]. Avrupa'da bununla birliktede haçlı seferleri hazırlıkları başlamış ve Hıristiyan âlemi ile Türk Müslüman âleminin tarih boyunca devam eden mücadeleleri de böylece başlamış olacaktır.

Malazgirt savaşından sonra Anadolu'da bir düzen kalmamış ve bunun boşluğundan istifade eden Türk boyları da akın akın her fırsatta Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır. Selçuklu Devleti Anadolu'da yer edinmeye çalışırken Moğolların istilaları ile karşılaşmış, Bizans'ın ve Türklerin Anadolu'daki huzurunu da bu durum bozmuştur. Fakat bu esnada Türk boyları ile birlikte Anadolu'ya Harezmler de yerleşmişlerdir ki, Mevlana da bir Harezmdir[74].

Türklerin İslâm'a girmelerinden sonra, daha ziyade şehirlerde yerleşmiş bulunanlar, yeni dini kaynaklarından ve din âlimlerinden kitabî olarak öğrenip, inanç ve

---

[72] Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul, 2003, s. 20.
[73] Vecihi Timiroğlu, *Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık*, Ankara, 2004, s. 49.
[74] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 547.

uygulamalarını itîkad ve fıkıh esasları çerçevesinde yaparlarken, özellikle göçebe Türkmenlerin inanç ve amel konusunda bilgilerini tasavvufî yönü galip olan gezgin dervişler vasıtasıyla elde ettiklerini, inanç ve uygulamalar konusunda yerleşik ahalinin İslâm anlayışından daha çok, kendi eski inanç ve kültürleri ile uzlaştırılmış bir din anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Yeni dinî kabul etmede samimi olmalarına rağmen, o dinin esaslarını özümseme ve uygulama konusunda ciddi bir mahrumiyet içinde kalan ve birçok oymaklardan teşekkül eden bu Türkmen zümreleri, bu durumlarını tabiî olarak uzun müddet sürdürmüşlerdir. Bu Türkmen gruplar, XI. asırdan itibaren özellikle Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapılarının açılmasını takiben, diğer Türklerle Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Büyük ekseriyeti Mâveraünnehir, Harezm, Horasan, Azerbaycan ve Errân'dan devamlı olarak XIV. asra kadar süren göçlerle Anadolu'ya gelen bu zümreler, Anadolu'nun doğu ve orta bölümlerine yayıldılar. Özellikle kendi tarihlerinden tevarüs ettikleri kültür, inanç ve uygulamaları da önemli ölçüde muhafaza eden bu gruplar, Anadolu bozkırlarında yerleşirken, daha önce yaşadıkları yerlere benzeyen bölgeleri tercih ederek, yaşadıkları dönemin sosyal ve siyasî hayatı ve hareketleri içinde kendilerine de yer bulmaya çalıştılar.

C. Bâbâî İsyanı:

Anadolu'ya gelen göçebe Türkler, 1240 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde meydana gelen isyan hareketine katılmışlardır. Harezm soyluları, kendilerine verilen iktalardan çıkıp Toraslar'ın güneyine ince, göçebe Türkmenler, devlete başkaldırdılar. Çünkü Harezmler, onların yaylaklarına el koymuşlardı. 1240'ta, Selçuklu Devletini sarsan Bâbâîlar ayaklanması, Harezmler'in Türkmen yaylaklarını işgal etmelerinin sonucudur. Amasya yakınındaki dergâhında etrafına, daha çok eski Türk inançlarının İslâmiyet'le yorumlanmış şeklini tasavvufî bir hüviyetle öğreten Baba İlyas-i Horasanî, sosyal ve ekonomik sıkıntılar içinde bunalan Türkmenlere karşı mehdi veya peygamber gibi bir kurtarıcı sıfatıyla davranmış, yetiştirdiği halifeleri çeşitli bölgelere dağıtarak isyan için hazırlıklar yapmıştır. Halifelerinden Baba İshak liderliğinde Kefersut bölgesinde ayaklanan Türkmenler önemli başarılar kazandıktan sonra Orta Anadolu'ya intikal etmiştir. Burada da bir ölçüde başarı elde edilirken Baba İlyas Selçuklu kuvvetleri tarafından Amasya'da idam edilmiş, Türkmenlerin çoğu

Kırşehir de Malya ovasında kılıçtan geçirilmiştir. İsyan hedefine ulaşamamış olmakla birlikte kaçıp kurtulabilen Türkmenler sıkı bir dayanışma içine girmiş, Bâbâîlik hareketi zaman içinde gelişerek ileride biri Bektaşilik, diğeri Kızılbaşlık diye anılacak iki yapın temelini oluşturmuştur. Bu ayaklanmayı, salt dinsel bir kalkışım olarak kabul etmek tarihin özüne aykırı olur[75].

Bâbâîlik hareketi, Baba İlyas'ın idamından sonra küçük oğlu Muhlis Paşa tarafından devam ettirilmiş, siyasi olmaktan çok dini mistik bir hareket olarak halifeleri vasıtasıyla Anadolu'nun değişik yerlerine taşınarak sürdürülmüştür. Baba İlyas'ın Aynüddevle (Ayna Dola) Dede, Şeyh Osman ve Bağdın Hacı gibi halifeleri Tokat ve Kırşehir'de, diğer bir halifesi Şeyh Bali muhtemelen Yozgat ve Kırıkkale'de, Şeyh Edebâlî Bilecik çevresinde, Emircem Sultan Sulucakarahöyük'ün kuzey tarafında, Hacı Bektaşî Velî Kırşehir, Nevşehir bölgelerinde düşüncelerini Türkmen halka anlatmışlardır. Bunların dışında XIV. y.y. aynı çizginin devamı olan ve "Baba" unvanını taşıyan Bâbâî şeyhleri de vardır. Anadolu ve Rumeli'nin İslâmlaşması tarihinde önemli bir şahsiyet olarak görülen Sarı Saltuk ve onun en önde gelen halifesi Barak Baba, Amasya'da Aybek Baba, Konya'da Buzağı Baba, muhtemelen Sakarya civarında Tapduk Baba gibi şahsiyetler bunlardandır[76]. Bu hareketler daha sonra, Vefaîler'den başka, Anadolu'daki Kalenderî, Haydarî ve Yesevî gruplarınca da benimsenerek XIV. y.y. başlarından itibaren varlığını Rum Abdalları adı altında sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde abdal, baba, dede, ahi gibi lakaplar taşıyan ve Bizans topraklarında ve Balkanlar'daki fetihlerde bulunan bu dervişler hep ön plandadır ve Osmanlı Sulatanlarından büyük saygı görmüşlerdir[77].

Anadolu'da Bâbâî Ayaklanması bastırıldıktan sonra (1240), Hacı Bektaş-ı Velî'nin (1210–1271) çevresinde yeni bir tarikatın (Bektaşiliğin) temelleri atılmıştır. Hacı Bektaş, *"Makalat"* adlı eserinde Anadolu halk edebiyatının imkânlarıyla görüşlerini ustaca birleştirip halka sunmuştur. Böylece yeni bir edebiyat geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tasavvuf etkisine açık, tarikattan çok inançlar bütünü olarak değerlendirilen Anadolu Aleviliği Bektaşilikle birlikte ele alınmaktadır. Anadolu

---

75 Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul, 1996, s. 3–20.
76 Ahmet Yaşar Ocak, *a.e.*, s. 201.
77 Ali Yaman, *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 78.

Aleviliği ile zaman içinde bütünleştiği için Bektaşilik Anadolu Aleviliğinin tarikat olarak kurumlaşmış şekli diye de yorumlanmaktadır. Hacı Bektaş-ı Velî düşüncesi Alevi Bektaşi edebiyatının beslendiği en önemli kaynaklardandır. Onun *Makalat*'ın da aşk insanla Allah'ın temas çizgisinde zuhur eder. Aşk insandaki gönül denen cevherin hâkimiyeti olayıdır. Bu düşünce yaşama biçimi olmuş, Alevi Bektaşi şiirini şekillendirmiştir.

Bu edebiyatta Ehl-i Beyt sevgisi aşırı derecede Ali'ye bağlanış, on iki imamı takdis eden, on iki imam sözünden bozma düvazman, ya da sadece düvazde denilen şiirler, İmam Hüseyin'e mersiyeler, Hacı Bektaş-ı Veli ve Alevi-Bektaşi velilerini öven, onların menkıbelerini yansıtan, giyim kuşam özelliklerini, törenlerini belirten, 14.-17. yüzyılda İran'a ve Erdebil Ocağına bağlılığı anlatan, Osmanlıya sitem içeren nefesler vardır[78].

II. Safevî Tarikati: Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar, Şah İsmail ve Safevîler:

A. Safevî Tarikatı:

Şeyh Safiyyüddin Erdebilî (1252–1334) Halvetiyye tarikatının kurucusu İbrahim Zâhid Gîlânî'nin (ö.1300) yanında yetişmiş, ondan hilafet alarak Safevîyye tarikatını kurmuştur. Şafiî mezhebine bağlı ve kurduğu tarikat de Sünnî özellikli olan Safiyyüddin, kendi devrindeki Moğol ve Osmanlı hükümdarlarından nezdinde itibar sahibiydi. Ölümünden sonra halefi olan oğlu Sadreddin Musa da (ö.1392) babası gibi sünnî inanca sahip olup, tarikatı aynı karakteri devam ettirmekte idi. Sadreddin'in vefatını takiben yerine oğlu Hoca Ali (ö.1427) geçmiştir. Bazı araştırmalarda tarikatta ilk Şiîlik temayüllerinin Hoca Ali devrinde başladığı belirtilmektedir. Hoca Ali'den sonra yerine Şeyh Şah diye bilinen oğlu İbrahim (ö.1447) geçmiş, onun vefatını takiben tarikat içinde halifelik tartışmalarına rağmen İbrahim'in oğlu Cüneyd şeyh olmuştur.

Cüneyd, amcası Ca'fer'le arasının açık olması sebebiyle, sadık müridlerinden bir kısmını yanına alarak Erdebil'den ayrılmıştır[79]. 1402 Ankara Savaşında Yıldırım Bayezid'ı büyük yenilgiye uğratan Timur geri dönerken, birlikte götürdüğü otuz bin

---

[78] Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul, 1990, s. 21.
[79] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 549.

tutsak Türkmeni, Erdebil şeyhi Hoca Ali'ye hediye etmişti. Tutsak Türkmenlerin büyük çoğunluğu Tekeli ve Karamanlılardı. Erdebil kentinin Sufiyan-i Rum (Anadolu sufileri) mahallesine yerleştirilmiş bu Türkmenler, Hacı Bektaş ilkelerini Erdebil'e ilk taşıyanlar olmuş. Çeyrek yüzyıl gibi kısa bir zaman içerisinde, Erdebil tekkesinin Ortodoks karakterini değiştirmişlerdi. Bu Türkmenlerden bazıları, Hoca Ali'nin son yılları ve özellikle Şeyh İbrahim (1429–1447) döneminde geri memleketlerine dönmüşlerdir. Böylelikle Erdebil ile Rum (Anadolu) Alevi Türkmenleri arasında bağ kurulmuş ve gidip gelmeler başlamıştır. Hatta Hoca Ali'nin kardeşi Cemaleddin'in oğulları da Anadolu'ya gelmiştir. Erdebil'de şeyhlik postunu yitirmiş, itibardan düşmüş, fakirleşmiş Şeyh Safiyüddin soyundan gelen başka kişilerde, Anadolu bir çeşit ekmek kapısı olmuştu. Muhammed- Ali soyundan seyyidler olarak Aleviler arasında dedelik yapıyorlardı. Örneğin büyük Alevi halk ozanı Dede Kul Hikmet'in babası da, Hoca Ali'nin amcası Muhiddin'in torunlarındandı.

B. Şeyh Cüneyd ve Haydar:

Şeyh İbrahim'den sonra, Karakoyunlu Cihangir Şah'ın desteğiyle Şeyh Cafer tarafından Erdebil dergâhından kovulan Şeyh İbrahim oğlu Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki 7 yıllık mücadelesi (1449–1456) kaynaşmayı daha da arttırmıştır. Sürgündeki Şeyh Cüneyd, Osmanoğullarından talep ettiği yakınlığı görmemiş; Konya'daki Sünnî İslâm bilginleri de, sahabilere ilişkin kuşku ve inançsızlığı dile getirmesi yüzünden kentten kovulmuş, arkasından da öldürmek için kuvvet gönderilmiştir. Dedesi Hoca Ali'nin Teke ve Hamidoğulları arasındaki müridlerine ulaşamayan Şeyh Cüneyd, önce güneyde Şeyh Bedreddin müridleri Varsak Türkmenleri, daha sonra da kuzeyde Canik'te Çepni Alevileri arasında gizlenerek canının zor kurtarmıştır.

Cüneyd, Hacı Bektaş'ın kurduğu yol ve onun ilkeleriyle yol-erkân süren Çepni Dedelerinden tam irşad oldu. Mensup olduğu Safevi soyunu, yedinci İmam Musa Kazım yoluyla Muhammed- Ali'ye ulaşması (ya da öyle inanılması) nedeniyle seyyidliği, içlerinde bulunduğu toplumca kutsanıp ululanmış ve kendisini bir önder durumuna sokmuştur. Faaliyetlerinin siyasi gaye taşıdığını açıklamasıyla iktisadî bakımdan güçlükler içinde bulunan, siyasi bakımdan da tatmin edilmemiş duygular

taşıyan zümreleri ciddi şekilde etkileyip kendine bağlamış, sayısı beş-on binlere varan kuvvet oluşturmayı başarmıştır. Bu arada Trabzon Pontus Prensliği topraklarına yaptığı akınlarda büyük başarılar kazanıp, kısa zamanda yirmi bin kişilik silahlı sufiye kumandanlık edecek güce erişince, padişah olan Akkoyunlu Uzun Hasan Şeyh Cüneyd'e elini uzattı ve onu kız kardeşi ile evlendirdi.

Şeyh Cüneyd Erdebil'e döndüğünde dergâh postunda uzun süre kalamamış, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın bir yandan Osmanoğulları ve öbür yandan Karakoyunlularla siyasi mücadeleleri ve savaşları arasında ömrü tükenmiş, Şirvanşah Sultan Halil kuvvetlerine yenilerek öldürülmüştür. Kaynaklar onun Şiî bir kimlik taşıdığında ittifak etmekle birlikte bu kimliğin klasik Şiî telakkiden çok bâtınî karakterli olduğunu ortaya koymaktadır[80].

Cüneyd'in ölümü üzerine müridleri, oğlu Haydar'ın dokuz yaşına girmesinden itibaren etrafında toplanmaya başlamışlardır. Cüneyd, Kafkas seferine çıktığı zaman, Uzun Hasan'ın kız kardeşi olan eşi Hatice Begim, Haydar'a hamiledir. Haydar'ın, gün ve ay olarak ne zaman doğduğu açık değildir, ancak onun, Cüneyd'in ölümünden sonra (ö.1460) Diyarbakır'da doğduğu yaygın kanaattir. Haydar, dokuz yaşına kadar, Diyarbakır'da dayısı Uzun Hasan'ın yanında yetişir[81].

Uzun Hasan'ın, Karakoyunlu Cihan Şah'ı mağlup ederek öldürmesiyle (1470 yılı başı) Karakoyunlu Devleti sukut eder. Bunun üzerine Uzun Hasan, Haydar'ı da alarak Erdebil'e gelir ve büyük bir törenle Haydar'ı Erdebil dergâhının irsi şeyhi olarak ilan eder. Haydar'ın o sırada yaşı küçük olduğu için, 1448-1449'dan beri şeyhlik makamını tutmuş olan Şeyh Cafer'i kovmayarak, onun kayyumu olarak muhafaza eder. Haydar'ın Erdebil postuna yerleşmesiyle, babası Şeyh Cüneyd'in müridi olan Türkmenlerde büyük ölçüde Erdebil'de, Haydar'ın etrafında toplanırlar. Bu Türkmenlerin ekseriyeti Anadolu'dan, bilhassa Karaman, Teke, Hamideli ve Şam havalisinden gelirler.

---

[80] İsmail Kaygusuz, *Aleviliğin Doğuşu*, İstanbul, 2005, s. 241-242; Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, İstanbul, 2004, s. 376-386.; Ali Yaman, *a.e.*, s. 81- 83.
[81] İsmail Aka, *X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik*, Ankara, 2005, s. 90.

Haydar, Şeyh Cafer'in ölümüyle, artık Erdebil dergâhının hükümran şeyhidir. Uzun Hasan ölümünden az evvel Uzun Hasan'ın, Alemşah Begim lakaplı kızı Halime Begim'le evlenir. Haydar'ın, Halime Begim'den, Sultan Ali, Seyyid İbrahim ve Şah İsmail adlı üç oğlu olmuştur.

Haydar'da, babası Şeyh Cüneyd 'in yolunda yürümüş ve Erdebil merkezli bir devlet oluşturmak için uğraşmıştır. Etrafına toplanan Türkmenler, genellikle Anadolu'nun yoksul insanları idi. Haydar'ın, 1486'da Demirkapı (derbend) ötesindeki Kafkas kavimleri üzerine, Türkmenlerin durumunu düzeltmek için, ganimet amacıyla yaptığı seferinde, on bin kadar olan bu Türkmenlerin giyimleri perişandır. Kiminin atı, kiminin silahı yoktur[82].

Şeyh Haydar'ın Kafkasya'ya üç seferinden bahsedilir ilk iki sefer ganimet amaçlıdır. Bu seferlerde elde edilen ganimetlerin tamamını Türkmenlere dağıtır ve onların at ve silah sahibi olmasını sağlar. Haydar kendisine bağlı yerlerin ahalisinden vergi almaz, ganimetlerle geçinip, taraflarının güçlenmesini sağlaya çalışır. Elde ettiği ganimetlerden bir kısmını da Tebriz'e, Akkoyunlu Sultan'ı Yakub'a yollar. Amaç onları düşman olarak karşısına almamak ve zaman kazanmaktır. Son seferden önce, Haydar'ın siyasi faaliyetlerinden endişelenen Akkoyunlu yöneticiler, Haydar'ı Tebriz'e çağırarak, Akkoyunlulara bağlı kalacağına dair kadı önünde Kur'an üzerine yemin de ettirmişlerdir[83].

Haydar'ın Kafkasya'da olan üçüncü ve son seferi ilk iki seferinden farklı olarak, Şirvanşahlardan, babası Cüneyd'in intikamını almak amacını taşır. Haydar 1488 yılında Şirvanşahlara saldırır. Şirvanşah Ferruh Yessar, Tebriz'den, damadı olan Akkoyunlu hükümdarı Yakub'dan yardım ister. Şeyh Haydar'ın etrafında toplanan çok sayıdaki Anadolu Türkmenleri ile bir devlet kurmaya yöneldiğini sezen Yakub Bey, kayınpederi olan Ferruh Yesâr'ın yardımına bir kuvvet gönderir. Haydar, Akkoyunluların destek verdiği Şirvanşah ordusu ile yaptığı savaşta, bir ok darbesi ile ölür (9 Temmuz 1488)[84].

---

[82] İsmail Kaygusuz, *a.e.*, s. 243-344; Nihat Çetinkaya, *a.e.*, s. 386-387.; Ali Yaman, *a.e.*, s. 84.
[83] Nihat Çetinkaya, *a.e.*, s. 388.
[84] Tahsin Yazıcı,"Safevîler", *İ.A.* VIII., s.54.

Şeyh Haydar'ın devrinde konu ile ilgili önemli olay, Kızılbaş adının resmiyet kazanmasıdır. Şeyh Haydar'ın, taraflarına, Şiîlerce kutsal sayılan on iki imama izafeten on iki dilimli kızıl tac giydirmesi, tarafları olan Anadolu Türkmenlerini tanımlayan Kızılbaş adının, itikadî ve siyasi içerik kazanmasına neden olur. Bütün tarihçi, bilim adamı ve araştırmacılar tarafından ittifak halinde kabul edilen bu olay, içeriğine değinilmediğinden hep yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermiştir. Bazı görüşler, "kızıl börk" giyilmesine bağlıyorsa da, bu görüşler yanlıştır. Söz konusu olan Şey Haydar'ın kırmızı börkü on iki dilimli hale sokmasıdır. Çünkü "kızıl börk", çok eskiden beri Türklerin geleneksel baş giyimidir. Şeyh Haydar'ın yaptığı ise, Türkmen kızıl börkünü, taraftarlarına has bir şekle (on iki dilimli) sokup kendi dergâhına bağlılıklarının anlaşılmasını sağlamaktır[85]. Fazlullah b. Ruzbihan el-Hunci'nin verdiği bilgilerde müridlerinin çoğunun Haydar'a bir tür tanrılık atfettiğini, babası Cüneyd'e Allah, kendisine de Allah'ın oğlu gözüyle baktığını, Anadolu, Karacadağ ve Talis gibi muhitlerden gelen birçok kimsenin namazı ve orucu bırakıp kendisini kıble ve mescid tanıdığı görülmektedir[86].

Haydar'ın ölümünden sonra güçlerini koruyan Safevî müridleri, diğer bir ifadeyle Kızılbaş grupları kısa bir süre için oğlu Ali'ye tabi olmuşlar, onun ölümünün ardından küçük yaşta olmasına rağmen kardeşi İsmail'i şeyh kabul etmişlerdir[87].

C. Şah İsmail ve Safevîler Dönemi:

Şeyh Haydar'ı da babası gibi savaş meydanında ölmesiyle müritleri, onun oğullarını Gilan'a kaçırarak koruma altına aldılar. Bu sırada altı yaşında olan İsmail'i babasının müridleri unutmadı ve Anadolu'dan gizlice gelenler armağanlarıyla ziyaretleriyle sürdürdüler. Akkoyunlular arasındaki saltanat mücadelelerinin lehine bir ortam sağlamaya başladığını gören İsmail, Gilan'dan ayrılarak az sayıda müridi ile Tarum, Halhal, Erdebil, Hazar Denizi kıyısındaki Ercüvan'da, Gökçedeniz muhitlerinde bulundu ve bu sırada Anadolu'daki müritleriyle ilişkisini sürdürmeyi de ihmal etmiyordu. Böylece Kağızman, Erzurum ve oradan Tercan'a sonra da Erzincan'a geldi. İsmail ve müritlerinin hiçbir engelle karşılaşmaksızın Erzincan'a kadar gelebilmeleri,

---

85 İsmail Kaygusuz, *a.e.*, s. 243.; Nihat Çetinkaya, *a.e.*, s. 388..; Ali Yaman, *a.e.*, s. 85.
86 İlyas Üzüm, *a.e.*, s.549.
87 İlyas Üzüm, *a.e.*, s.549.

Akkoyunlularının zayıf durumunu göstermekteydi. Artık İsmail için babasının, dedesinin ve daha önceki atalarının çalışmalarının meyvelerini toplama zamanı gelmişti. İsmail'in Anadolu'ya gelmesi buradaki yandaşları arasında büyük sevinç yaratmıştı. Osmanlı Devleti'nin batıda fetihlerle uğraşması da, Orta ve Güney Anadolu'da binlerce yandaşın, mürşidleri İsmail'in yanına gelmelerini kolaylaştırdı[88]. Her taraftan bölük bölük gelen Türkler Ustacalu, Şamlu, Rumlu, (başlıca Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik Türk halkı), Tekeli (Antalya bölgesi), Zülkadr (Dulkadir) ile yine Anadolu'daki Karaman bölgesi halkına (başta Turgutlular olmak üzere) ve Varsaklar'a mensup idiler. İşte Safevî Devleti'ni kuran ve devam ettiren Anadolulu Türkler bunlardır[89].

Bu şekilde siyasal durumunun uygunluğunu ve yeterli güce sahip olduğunu gören, henüz "Şah" unvanını almamış ancak Anadolu'daki kitleler arasında Şah-ı Merdan Hz. Ali'nin don değiştirmiştir şekli olarak ve mehdi olarak görülen Şah İsmail, yukarıda sözü edilen yedi büyük Türk oymağına mensup müritlerinden oluşan ordusuyla birlikte Erdebil'e giderek atalarının türbelerini ziyaret ettikten sonra Karabağ'a geçti. Burada Şah İsmail'e binlerce kişi katıldı. Şah İsmail önce Şirvan ülkesine yöneldi. Şah'ın ordusu maneviyat bakımından oldukça güçlüydü. Bu sayede kendisinden sayıca ve donanım yönünden çok üstün olan Şirvan ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Nahcivan civarında Akkoyunlu hükümdarı Elvend Bey'i bozguna uğrattı (1502). Şah İsmail bu başarılarının ardından Tebriz'e gelerek "tac" giydi ve "şah" unvanını aldı. Ezan'ı *"Eşhedü enne Aliyyün Veliyullah"* şeklinde okunmasını ve ilk üç halife Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın kötü bir şekilde anılmasını emretti[90]. Şah İsmail'in savaş narası *"Allah Allah! Ve Aliyyün Veliyullah"* idi. Kısa zamanda Kum, Yezd, Şiraz, Kazerun, Kazvin Erçiş, Ahlat, Diyarbakır ve Bağdat gibi önemli merkezlerde hakimiyet kurdu. Girdiği bütün savaşlarda galibiyetle çıkan Şah İsmail için geriye doğuda Özberkler ve batıda Osmanlılar olmak üzere iki büyük tehlike kalıyordu.

---

[88] Ali Yaman, *a.e.*, s. 84.
[89] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999, s.19.
[90] Faruk Sümer, *a.e.*, s. 20.

Şah İsmail "vekil" veya "halife" unvanlı aracılarıyla, Anadolu'da propaganda yaptırıyor ve Kızılbaş kitleleri "Yezid düzeni" olarak nitelediği Osmanlı idaresine karşı yönlendiriyordu. Daha sonra, taşrada faaliyet gösteren bu aracıların üzerine "Halifet-ül-hulefa" adlı daha büyük bir yönetici atanmıştı. Şah İsmail'i 1508'de bu görevle Anadolu sufilerinin başı olarak atadığı şahıs büyük nüfus ve saygınlığa sahip olmuştu. Yine Osmanlı-Safevî mücadelesinin bir sonucu olarak, zaman zaman büyük halk kitlelerinin İran'a göçleri de gerçekleşiyordu. Bu halifelerin bu göçlerde rol oynamalarının yanı sıra "Nezir" ve "Sadaka" adlarıyla toplanan paraları gizlice ve düzenli bir şekilde Safevî idaresi merkezine ulaştırdıkları görülmektedir[91]. Yine bu halifelerin faaliyetler ininde katkısıyla ancak esas olarak sosyo-ekonomik kaynaklanan ve Osmanlı Devleti'ni sarsan irili ufaklı ayaklanmaları da anmak gerekir.

Şahkulu Baba Tekeli, Nur Ali Halife, Bozoklu Celal, Baba Zunun ve Kalender Çelebi ayaklanmaları, Kızılbaş Türkmen kitlelerin sosyo-ekonomik kökenli olmakla birlikte, "Mehdici" ve onların mürşidleri/dedeleri kabul ettikleri Safevî Şahları ile bağlantılı, onların uğruna gerçekleştirilmiş harekelerdi[92].

Anadolu'nun her yerine yayılmış bulunan bu kitlelerin Safevî Şahlarına olan kutsal bağlılıkları Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit eder duruma ulaşmıştı. 1500 yılında Teke-eli sipahilerinin, Şah İsmail'in müridleri olarak Erdebil'i ziyarete gitmeleri ve dönmemeleri üzerine II. Bayezid bazı önlemler aldı. Çünkü bu şekilde sipahilerin sayısı giderek azalmaktaydı. II. Beyazid İran'a gideceklere dönmeleri koşuluyla izin verileceğini açıklayarak, bundan sonra Şah İsmail adına kimsenin sınırdan geçirilmemesi için emir verdi. Ayrıca şah taraftarı olmaları nedeniyle Teke-eli Türkmenlerinden birçok aşiret yeni fethedilen Mora ülkesine sürüldü ve durumları bilinmeyen Şah yandaşlarının Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmaları için Padişah emirleri dağıtıldı. Yine Şah kulu Baba Tekeli isyanı sonrası II. Bayezid, Teke ve Hamit-eli çevresinde bulunan kitleleri daha önce olduğu gibi sürgün etti. Ancak bu durum halk kitlelerinin şaha bağlılığını arttırdı [93].

---

91 Ali Yaman, *a.e.*, s. 86.
92 Ali Yaman, *a.e.*, s. 87.
93 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550.

Bu karışıklıklarda 50.000 dolayında insanın ölmesi ve pek çok beldenin yağmalanması Osmanlı idaresini ciddi tedbir almaya sevk etmiş, baştan beri gelişmeleri izleyen I. Selim (Yavuz) tahta geçer geçmez meseleyi kesin olarak çözmek için harekete geçmiş, sefere çıkmadan önce 40.000 dolayında aktif Kızılbaşı tespit ettirerek tesirsiz hale getirmiş, ardından Çaldıran Savaşında Safevî ordusuna karşı kesin bir zafer elde etmiş (1514), böylece Anadolu birliği kalıcı olarak sağlanmıştır.

Çaldıran Savaşından sonra gerek Şah İsmail yerine geçen Safevî Şahları döneminde Osmanlı-Safevî ilişkileri bazen dostluk, bazen karşılıklı sürtüşmeler içinde geçmiş, XVIII. yüzyıla kadar Anadolu'dan İran'a, İran'dan Anadolu'ya Türkmen göçleri olmuş, bu arada İran'da bulunan Kızılbaşlar, Şah I. Tahmasb ve II. İsmail dönemlerinde Şiî ulemanın faaliyetleriyle bâtınî Şiî anlayışları terk edip mutedil on iki imam Şiîliğini benimsemiştir[94].

Kızılbaş tarihinin olduğu kadar Kızılbaş inanç ve anlayışının da sembol şahsiyetini teşkil eden Şah İsmail, içinden geldiği Türkmenlerin önceki dini inanç ve anlayışlarıyla bâtınî Şiî telakkileri birleştiren bir inanç kimliğinin sahibidir. Onun kendi şahsında en açık şekliyle somutlaştırdığı bu yapı, İran ve Azerbaycan'daki taraftarları arasında zamanla kaybolmasına rağmen Anadolu'da ve kısmen Balkanlar'da bulunan taraftarları içinde günümüze kadar devam etmiştir. Yaşanan bu olumsuzluklardan dolayı Anadolu'daki Kızılbaşlar merkeze uzak, kırsal alanlarda, içine kapanık yerleşim birimleri halinde yaşamayı sürdürmüşlerdir. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından sonra şehirleşmenin artması ile değişmiş, günümüzde diğer gruplarla birlikte yaşamlarını sürdürmektedirler.

Sonuç olarak Safevî Devleti, Rumlu, Ustaclu, Tekelü ve Şamlu gibi büyük Kızılbaş Türkmen oymaklarının desteği ile kurulmuştur. Safevî yandaşları "Kızılbaş" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca çeşitli kaynaklarda tarihsel süreç içerisinde çok değişik anlamlarda kullanılagelen ve kökeni açıklanan "Kızılbaş" adı, Şeyh Haydar'ın müridlerine on iki imamı simgeleyen on iki dilimli taç giydirmesi sonrasında kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Böylece kullanılmaya başlanılan bu sözcük, Safevîleri ve ona eğilimli Kızılbaş Türk boylarını nitelemek üzere, Kızılbaş Türkler,

---

[94] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550; Ali Yaman, *a.e.*, s. 88.

Kızılbaş askeri, Kızılbaş beyleri, Kızılbaş boyları, Kızılbaş devleti şeklinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte yaşanan olaylardan, isyanlardan sonra Osmanlı Sünnî kaynaklarında bu ad küçümseme, kötüleme manasında kullanılmıştır. Ayrıca Kızılbaş sözcüğünün Osmanlı Devleti ve Sünnî halk tarafından aşağılanma şeklinde kullanılmasından dolayı, bu grupların zaman içerisinde kendilerini "Alevi" adının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

D. Anadolu'da Çıkan Kızılbaş İsyanları (Celâlî İsyanlar):

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da Osmanlı idaresine karşı gerçekleştirilen Kızılbaş isyanları, tarih boyunca hem merkezi otoriteye karşı hem de merkezi otoritenin temsil ettiği düşünülen kitabi İslâm'a karşı husumete yol açmış olması bakımından önem taşımaktadır.

Yavuz Sultan Selim döneminin son yıllarında başlayıp, XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar görülen, isyan, ayaklanma ve karışıklık şeklinde meydana gelen toplumsal hareketler "Celâlî ayaklanmaları" adlandırılmasıyla, hep Kızılbaş adıyla anılan Türkmenlerin mezhebi (Alevi) isyanları olarak algılana gelmiştir. Birçok yerli ve yabancı bilim adamının akademik araştırmaları, olayların mezhebi sebeplere dayanmadığını ortaya koymuşken, günümüzde çoğu kez bu olaylar, halen mezhebi başkaldırılar olarak anılmaktadır[95].

1550–1576 tarihleri, mirî toprak sisteminin değiştiği dönem olup, dolayısıyla ekonomik darlık sebebiyle, Celâlî isyanlarına zemin hazırlayan korkunç bir işsiz kütlesinin meydana geldiği dönemdir. Celâlî isyanlarında işsizlerin çok büyük fonksiyonu olmuştur. Yukarıda belirtilen tarihler arasında Osmanlı nüfusu % 40–50 arasında bir artış göstermiş ve bu nüfus artışı, ekonomik bunalımla birleşerek işsiz kitlelerinin büyümesine sebep olmuştur.

Sosyal ve ekonomik yapının çökmesine sebep olan en önemli mesele de, "iltizam usulü" ile köylülerin topraklarından koparılmış olmalarıdır. Yani, evvelce bu haslar, has sahiplerinin emin voyvodaları (resmi vergi memurları) vasıtasıyla haslardaki

---

[95] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası* "Celali İsyanlar", Ankara, 1975, s. 13.

köylü halk ezilmeden, himaye edilerek öşür alınırken, Rüstem Paşa zamanından itibaren Havas-ı hümayunun iltizama verilerek bunun diğer haslara da sirayet etmesi ve mültezimlerinde gelecek senelerdeki çiftçi vaziyetini düşünmeksizin köylüyü ezmesi, Anadolu'da yer yer çift bozan köylü, yani, çift ve çubuğunu terk etmeye mecbur olan çiftçi adedini arttırmış ve bu hal, bu çift bozanların Levent olarak şekavet yapmaları kapısını açmıştı[96].

Bu ayaklanmaların en önemlileri arasında Şah Kulu Ayaklanması (1510–1511), Nur Ali Halife Ayaklanması (1512), Bozoklu Celal Ayaklanması (1517–1518), Şah Veli Ayaklanması (1519), Süğlün Koca-Baba Zünnun Ayaklanması (1525–1527), Atmaca Ayaklanması (1526), Yenice Bey Ayaklanması (1526), Veli Halife Ayaklanması (1526), Kalander Çelebi Ayaklanması (1526–1527) Seydi Bey, İnciryemez Ayaklanması (1529) ve Şahgeldi Ayaklanması (1580) sayılabilir[97].

Bu isyanların ilki Hasan Halife oğlu Şahkulu ayaklanmasıdır. Gençliğinde Erdebil'e gidip Haydar ile görüşen ve burada yetiştirilerek Elmalı merkez olmak üzere Menteşe bölgesine gönderilen Şahkulu halka arasında büyük sempati kazanmış, kendisine veli gözüyle bakılmıştır. Şah İsmail adına hareket ettiğinden bu lakap ile anılan Şahkulu, II. Bayezıd'ın aczinden de yararlanarak yoksul Teke dağları köylülerinden oluşturduğu kuvvetle bir isyan başlatmış (1510) üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu üst üste yenilgiye uğratmıştır. Ardından Şahkulu, çevre illere mektuplar göndererek harekete geçmelerini istemiş, ertesi yıl Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa kuvvetlerini de mağlup ederek paşayı öldürmüş, Karaman iline giderken bu eyaletin beylerbeyi Haydar Paşa'nın askerlerini yenmiş, nihayet Veziriazam Atik Ali Paşa kumandasında gönderilen orduyla Sivas civarındaki Gökçay mevkiinde (1511) yılında yapılan savaşta öldürülmüş ve ordusu bozguna uğramıştır[98].

Bu isyandan yaklaşık bir yıl sonra Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkması esnasında Anadolu'da önemli bir başka Kızılbaş ayaklanması meydana gelmiştir. Osmanlı idaresinde Selim'in geçtiğini öğrenen Şah İsmail halifelerinden Nur Ali'yi Anadolu'ya gönderip adamlarını toplamasını istemiştir. Nur Ali, Yavuz Sultan Selim'in

96 İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III., Ankara, 1998, s. 293.
97 Ali Yaman, *a.e.*, s. 95-96.
98 Faruk Sümer, *a.e.*, s.32-34.; İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550.

idareye gelmesini hazmedemeyen kardeşi Ahmed'den ve onun Amasya valisi olup Kızılbaşlığı kabul eden oğlu Murad'dan yararlanarak Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum Kızılbaşlarını ayaklandırmış, yanında 10.000 Kızılbaş bulunan Murat'la birleşerek Tokat'a gelip Şah İsmail adına hutbe okutmuş, fakat daha sonra halkın muhalefete geçtiğini öğrenince şehri yaktırmış, kendisine verilen görevi tamamlayarak Erzincan'a dönmüştür[99].

Türkmen ayaklanmalarının, Kanûni'den itibaren "Celâlî" adıyla anılması, Yavuz'un son döneminde (1518) Tokat yöresinde meydana gelen, Türkmen ayaklanmasının başını çeken, Türkmen şeyhi Bozoklu Celal'in adından kaynaklanmaktadır[100]. Tokat bölgesinin Turhal halkından olan Bozoklu Şeyh adında bir Kızılbaş mehdilik iddiasıyla ortaya çıkıp yeni bir isyan başlatmış. Etrafında topladığı yaklaşık 20.000 kişi ile Şah İsmail'e güvenerek Osmanlı güçleriyle mücadeleye girişmiş, başarılı olamayacağını anlayınca İran'a gitmek üzere harekete geçtiğinde Erzincan yakınlarında yakalanarak öldürülmüştür[101]. İsyanın hemen ardından aynı amaçlar etrafında Celal'in müridi Şeyh Veli tarafından organize edilen diğer bir ayaklanma baş göstermiş, çok geçmeden bu ayaklanmada bastırılmıştır[102].

Daha sonraki yıllarda da aynı sosyal tabakaya mensup kişilerce, aynı sebeplerden dolayı ayaklanmalar çıkmaya devam etmiş ve bu isyanların hepsi bastırılmıştır. Bozok'ta patlak verip, Tokat, Amasya, Maraş, Adana ve İçel'de devam eden Sülünoğlu Koca ve Zünnun oğlu ayaklanması da bunlardan biridir. O sırada, Bozok sancak beyi, Hırvat devşirmesi Ferhat Paşa'nın akrabası, yine devşirme olan Ahmet Paşa'nın oğlu Hersekzade Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey aynı zamanda, anne tarafından II. Bayezid'in torunu dolayısıyla da Kanûni'nin halasının oğlu idi. Mustafa Bey'in emri ile köylülerden yeni yazılan vergiler toplanmaya kalkar. Süklün Bey kendisinden alınmak istenen vergiyi vermek istemez ve daha azını vermeyi teklif eder. Talebi rededilir ve bu durum karşısında Türkmenler ayaklanır ve geniş bir alana yayılır. Sivas beylerbeyi ve Adana beylerbeyi Türkmenlerin üzerine giderek isyanı bastırırlar.

---

99 Faruk Sümer, *a.e.*, s.34-35.; İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550.
100 Nihat Çetinkaya, *a.e.*, s.490.
101 İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. cilt, Ankara, 1998, s. 297.
102 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550.

1526'da Höyüklü denilen yerde Türkmenler mağlup edilirler. Atmaca diye de anılan Türkmen lider ise Kızılbaş Türkmen topluluğu ile birlikte İran'a kaçar[103].

Bu olayın akabinde, Zunun Oğlu diye kaydettiği Dulkadirli bir Türkmen beyinin isyanı başlar ki, bu ayaklanma tarihlerde "Baba Zünnun Ayaklanması" olarak geçer. Ertesi yıl Bozok sancağında yeniden bir ayaklanma olur. İsyancıların başına bu defa Dulkadirli Baba Zünnun bey'in oğlu bulunur. Hisar Beyli oymağının boy beyi olan Zünnunoğlu kendi oymağından başka Çiçeklü, Ağca Koyunlu, Mesudlu ve şair oymaklardan başına beş altı bin kişi toplayıp, geçtikler yerleri yağmalayarak İran'a doğru yönelmiş ve önüne çıkan Sivas beylerbeyini yenmiş yoluna devam etmiştir. Pasin Ovası'nda Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa aldığı emir üzerine yollarını kesmiştir. Zünnunoğlunun adamlarının çoğu burada öldürülmüş, kendiside kaçıp kurtulmuştur[104].

Bu olayın arkasından, Ankara-Kırşehir bölgesinde, Hacı Bektaş postnişlerinden Kalander Çelebi adlı Türkmen şeyhinin önderliğindeki isyan başlar. İsyana katılan kitleleri, Ankara-Kırşehir havalisi Türkmenleri, Amasya yöresi Yörükleri, Maraş-Elbistan bölgesinden başta Karacalu ve Bişanlu Türkmenleri olmak üzere birçok Türkmen topluluğu teşkil ediyordu. İsyanın başlamasından sonra Yavuz Selim'in Mısır seferine katılmadıkları için dirlikleri elinden alınan Karaman ve başka vilayetlerden birçok Türkmen topluluğu da Kalander Çelebiye katılır. İsyana katılan Türkmenlerin sayısı 20–30 bin kişiye ulaşır[105].

İlk iki çatışmada Osmanlı ordusu mağlup olur ve bazı ordu komutanları da kaybeder. Bu durum karşısında, Vezir-i Azam İbrahim Paşa, Kalender'in yanında bulunan, tımarları ellerinden alınmış olan sipahiler, tımarlarının tekrar geri verileceğini taahhüdüne karşılık Kalender'in etrafını boşaltır. Yapılan üçüncü savaşta Kalender mağlup edilerek öldürülür[106].

---

103 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550. ; Nihat Çetinkaya, *a.e.*, s. 493.; Faruk Sümer, *a.e.*, s. 76.
104 Faruk Sümer, *a.e.*, s. 77.
105 Mustafa Akdağ, *a.e.*, s. 119.
106 Mustafa Akdağ, *a.e.*, s. 120.

Kalender Çelebi Ayaklanması Kanûni devrinin son büyük ayaklanması olur. Bu arada bazı ufak Türkmen ayaklanmaları da meydana gelmiştir ki, bunlar büyümeden bastırılmıştır[107].

Kızılbaş ayaklanmalarının geliştiği dönemlerde belli bölgelerde farklı dini yapıya sahip kesimler tarafından da isyan faaliyetleri gerçekleştirilmiş olmakla birlikte Kızılbaş isyanları dikkate değer özellikler taşır. Her şeyden önce bu isyanlar inanç itibariyle muhalif kesimlere karşı olmayıp, doğrudan Safevî tahriki veya en azından Safevî taraftarlığı çerçevesinde Osmanlı merkezi yönetimine karşı yapılmıştır. Diğer taraftan isyanı organize eden önderler genellikle kurtarıcı-mehdi eksenli iddialarda bulundukları için ayaklanmalar "mesiyanik" karakterdedir. Esasen XIII. yüzyıldan itibaren ekonomik ve sosyal sıkıntılar yüzünden kendini gösteren hareketler bu dönemde Safevîler tarafından ustaca kullanılmıştır[108]. Celâlî adıyla anılan ayaklanmalar ilk olarak, Kızılbaş diye tanımlanan Alevi-Türkmen muhitinde başlar. Bu sebeple de, bazı muhafazakâr muhit mensupları bu olayları hep inanç farklılıklarıyla, yani Kızılbaş/Alevi isyanları gibi izah etmeye ve göstermeye çalışmışlardır. Bu bakımdan Celâlî adıyla anılan bu ayaklanmalar aynı zamanda Alevi/ Türkmen ayaklanmaları olarak algılana gelmiştir. Hâlbuki ayaklanmalara sebep olan tepkilerin kaynağı, memleketteki iktisadi krizin yanında, Türkmen sipahilerin tımarlarının ellerinden alınarak, saraya yakın devşirme-kul tabakalarına verilmesi ve vergilerin miktarının çok gelip halk tarafından ödenmek istenmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu isyanlar, ilk olarak, kırsal kesimde, Alevi eğilimli Türkmen muhitinde başlamışsa da bu hareketlere tımarlı sipahiler, çiftçiler ve bir kısım Sünnî şehir ahalisi de katılmıştır[109].

1558'de, Enderunlu takımın ve bazı devlet adamlarının karıştırmasıyla, Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid arasında cereyan eden taht kavgası sırasında, Anadolu'da meydana gelen olaylar da, Celâlî ayaklanmaları silsilesinden sayılamaktadır. Şehzade Bayezid'i destekleyen tımarlı sipahilerin devlet merkezine

---

107 Nihat Çetinkaya, *a.e.*, s. 495.
108 Ahmet Yaşar Ocak, *V. Milletler arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara, 1989, s. 817-825.
109 Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, İstanbul, 1990, s. 66.

karşı çıkışlarını, Mustafa Akdağ, "Enderun-Kapıkulu düzenliğini yıkmaya girişme" olarak değerlendirir[110].

E) Cumhuriyet Dönemine Geçiş:

Osmanlı-İran ilişkilerinin büyük ölçüde sağlam bir statüye kavuşmasından ve ayaklanmaların başarıya ulaşamayıp önemli kayıplara yol açmasından sonra XVII. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar Kızılbaş zümreler içlerine kapanmış, merkezden uzak bölgelerde inanç ve adetlerini korumaya çalışmışlardır. "Sessizlik dönemi" diye nitelendirilecek bu uzun sürede merkezi yönetimden uzak kalınmış, yer yer Bektaşilerin Çelebiler koluyla ilişkiler geliştirilmiş, muhtemelen sınırlı sayıda oymak veya yerleşim merkezinde Sünnî anlayışı benimseyenler olmuş, fakat genel çoğunluk "tevelli-teberri" anlayışı içinde Sünnî halkla barışık, ancak ilişkilerini belli bir çizginin ötesine taşımaksızın münasebetlerini devam ettirmiştir[111].

XVI. yüzyıldan itibaren yaşanan olaylara binaen ve Çelebiler ile Anadolu Kızılbaşlarının arasında sosyo-ekonomik çevre ve inanç bakımından fark olmayınca Anadolu ve Rumeli Kızılbaş toplulukların Çelebilere bağlı olduğu ifade edilmektedir. Gerek Çelebilere bağlı olan gerekse onlardan bağımsız Dede ocaklarına bağlı toplulukların Şah İsmail önderliğinde Safevî hareketlerine olan sempati ve desteklerinden dolayı Babagan koluna bağlı Bektaşilerin dışındaki toplulukların Kızılbaş olarak nitelendirmek doğru olacaktır. Kaldı ki Osmanlı kayıtlarında da Kızılbaş sözcüğüyle isimlendirildikleri açıktır. Konunun uzmanlarına göre de Kızılbaş sözcüğünün tarihsel olarak ortaya çıkışı Safevî soyu ve Şah İsmail ile bağlantılıdır[112].

1826'da II. Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve Bektaşiliğin yasaklanması ile birlikte, Hacı Bektaş Tekkesi yönetimine bir başka güç odağının da dâhil olduğu görüldü. II. Mahmud tarafından Bektaşi tekkelerinin doğru yola getirilmesi amacıyla, tekkelerin idaresi Nakşî şeyhlere verildi ve yeniçeri teşkilatının kaldırılması sonrasında Bektaşilik de yasaklandı. Bütün bu gelişmeler sonrasında artık Babagan Bektaşiliği'nin merkezi Arnavutluk olacak ve bugünkü Türkiye sınırları içerisinde,

---

[110] Mustafa Akdağ, *a.e.*, s. 228.
[111] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550.
[112] Ali Yaman, *a.e.*, s. 110.

özellikle İstanbul ve çevresinde kalan Bektaşiler kendilerine Melâmîlik, Halvetlik ve Rifâîlik gibi başka tarikatlar içinde barınma olanağı arayacaklardır. Bu durum II. Meşrutiyet'ten sonra özellikle I. Abdülmecid döneminde sonlanmış, Bektaşi dergâhları tekrar açılmıştır[113].

F) Cumhuriyet Dönemi:

Söz konusu zümreler Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte başlayan Milli Mücadele hareketlerine katılmış, bu arada doğuda kendine has bir yapısı olan Koçgiri aşireti Sivas, Erzincan ve Tunceli yöresini etkisi altına alan bir ayaklanma başlatmışsa da iki ayrı safhada cereyan eden bu ayaklanma 1921 yılında bastırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı yasayla, bütün tekke ve zaviyeler kapatılmış, tarikatlar yasaklanmış ve çeşitli dinsel unvanların kullanılmasına son verilmiş, tarikatlarla ilgili giysiler giyilmesi yasaklanmıştır[114]. Ana kitle, Cumhuriyet'in kuruluşunu olumlu karşılayıp devletin özellikle lâik yapısından memnuniyet duyarken; Tunceli'de (Dersim) yine bölgenin kendine has şartları dolayısıyla 1930, 1937 ve 1938'de isyanlar olmuş, çok geçmeden bu isyanlar da sona erdirilmiştir. Bu devrelerden itibaren Kızılbaş yerine Alevi diye anılan gruplar, modern eğitim kurumlarından geçip 1960 ve özellikle 1970'lerden sonra artan göçlerle şehir merkezlerine gelmeye başlamış, yeni sosyo-kültürel şartlara uymaya çalışmıştır. Diğer taraftan 1961'lerde başlayan örgütlenme süreci 1980'lerden sonra hızlanmış, 1990'ların ardından kabarık bir sayıya ulaşmıştır[115].

Uzun tarihi geçmişiyle kıyaslandığında çok sınırlı bir zaman dilimini kapsayan Cumhuriyet döneminde bu zümrelerin tarih boyunca içinde yaşadığı kapalı toplum yapısından çıkıp dışa açılmasıyla birlikte giderek temel inançları ve adetlerini sorgulamaya tabi tutması, özellikle yeni yetişen kuşakların geleneksel anlayışlarla bağlarının önemli ölçüde kopması ve topluma geleneksel önderlerden çok aydınların yön vermesi itibariyle dikkat çekicidir. Geleneği müstakil bir din olarak algılamaktan onun İslâm'ın özgün yorumu olduğuna kadar birbiriyle çelişkili anlayışların ortaya

---

113 Ali Yaman, *a.e.*, s. 112.
114 Ali Yaman, *a.e.*, s. 112.; İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 550.
115 İlyas Üzüm, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler,* Ankara, 2007, s. 373–375.

çıktığı bu dönemde, bazen klasik telakki modernizeye ait kavramlarla ilişkilendirilerek, bazen de özleştirilerek bir tür köklü değişikliğe tabi tutulmuştur[116].

Kızılbaşlık adı, 19. asrın sonlarından itibaren, yavaş yavaş yerini Alevilik adına bırakır. Melikof'un isabetle tespit ettiği gibi, Alevilik adının tarihsel karşılığı yoktur. Özellikle İttihat ve Terakki'nin politikaları doğrultusunda, Kızılbaş kavramı yerine Alevi kavramı yaygın bir şekilde kullanılmaya başlar. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, Kızılbaş kavramına sonradan yüklenen, olumsuz içeriğin yaptığı çağrışımlardan kurtulmak olmalıdır. Stratejik boyut taşıyan önemli bir sebep de, Batılıların, ısrarla Anadolu'daki birtakım grupların Hıristiyan asıllı olduklarını gösterebilmek için uğraşmalarıdır. Baba Said, 1926'da Türk Yurdu'nda yayınlanan *"Tekke Aleviliği-İçtimai Alevilik"* isimli makalesinde, bu konuya şöyle değinmektedir: "Cumhuriyet Türkiye'si sınırları içinde yaşayan öyle topluluklarımız var ki; bunları, Hıristiyan zümreleri, kendi mühtedileri diye kaydetmekte bir sakınca görmüyorum." Bu konudaki çalışmalar, 19. asrın başlarında başlamıştı. Özellikle Amerikalı misyonerlerin Kızılbaşlarla ilgili çalışmaları, gerçekten dikkat çekicidir. Kızılbaş adının yerine Alevi adının tercih edilmesiyle ilgili olarak, Tanzimat'tan sonraki Türk aydınların dikkatinin, yavaş yavaş Türklük üzerinde yoğunlaşması ve Türklük ortak paydasının öne çıkarılmasının, Türk milletinin geleceği açısından bir gereklilik olduğunun anlaşılmasıdır. Gerçekten de, "Alevi" şemsiye kavramı içinde mütalaa edilen grupların hemen tamamı katıksız Türk olan topluluklardır[117].

Cumhuriyet döneminde içinde bulundukları kapalı toplum yapısından çıkarak dışa açılan Alevî toplumu, son zamanlarda özellikle aralarından çıkan okumuş, yetişkin ve kültürlü insanların, yerleşmiş gelenek ve inançlarını sorgulaması ve bir anlamda toplumun kendi kendisini tenkit etmesiyle karşılaşmıştır. Bu durumda özellikle yeni yetişen ve şehir kültürüne adapte olan gençlerin, geleneksel anlayışlarla önemli ölçüde bağlarının koptuğu, topluma geleneksel dinî özellikler taşıyan dedelerden daha çok, okumuş, aydın kişilerin yön verme gayretleri görülmektedir. Günümüzde asırlardır devam eden örf, adet ve gelenekleri Alevilik ve din olarak kabul etmekten, Aleviliği

[116] İlyas Üzüm, *İslam ve Modernleşme,* İstanbul, 1997, s. 277–291.
[117] Hasan Onat, *Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine,* İslamiyet Dergisi, Cilt VI. Sayı 3, 2003, s.15. (Makale)

İslâm'ın Türklere has bir has özel bir yorumu ve mezhebi olarak kabul etmeye kadar, birbiriyle çelişen, çok sayıda Alevilik anlayışının ortaya çıktığı, Alevi topluluklarının birçoğunun diğerlerini gerçek Alevi kabul etmediği görülmektedir. Yaşadığımız dönemde Alevi toplumuna dışarıdan bakıldığında müttehid ve tek bir toplum gibi görünmesine rağmen, aralarına girilip düşünceleri öğrenildiğinde durumun böyle olmadığı, aralarında pek çok ihtilaflar bulunduğu, birbirini Alevi olmamak, Aleviliği anlamamak yahut sağladıkları bir takım menfaatlerle, Aleviliği satmak ve istismar ettikleri ithamını duymak mümkündür.

Bunun en önemli sebeplerinden biri, toplumun ocak tabir edilen muhtelif dede ailelerine mensubiyeti, ocak içinde itibarlı olup mensuplarını irşat görevini üstlenen ocak zade yahut dedelerin çoğunun Kur'anı Kerim'i yüzünden bile okuyamayacak derecede, gerekli bilgi ve donanımdan mahrum bulunmalarıdır. Bununla birlikte kendi aileleri içinde Alevilik olarak algılanan hususları topluma taşımaları, gelenekle inancı ayıramamaları ve benzeri hususlar, Alevî toplumu içinde büyük ihtilaf ve sıkıntılara yol açmaktadır. Bu sebeple birlikte pek çok Alevilik anlayışı bulunduğunu söylemek, isabetsiz olmayacaktır.

Bugün Kızılbaşlar Edirne ve Kırklareli kırlarında, Dobruca ve Deliorman'da, Eskişehir ovasında, İzmir'de Narlıdere havzasında, Sivas, Çorum, Mecidözü, Sungurlu, İskilip, Divrik, Tunceli, Malatya, Erzincan, Erzurum, Balıkesir ovasında, Antalya ve Hatay taraflarında bulunurlar. Son yıllarda iç göçler sebebiyle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirde de bulunmaktadırlar. Balkanlar'da ise özellikle Bulgaristan'ın bazı küçük yerleşim merkezleriyle Deliorman bölgesinde yaşamaktadırlar. Ekseriyetle köylerinde kendilerinden başkası bulunmaz. Mamafih Sünnîler ile karışık Alevi köyleri de bulunmaktadır. Adana havzasında "Arap uşakları" diye anılan Nusayriler de bu zümreden sayılabilir ise de, Nusayrilerin ayin ve inançlarından ehemmiyetli farklar gösterir. Tahtacılar ve Anadolu'da "Abdal" denilen ve düğünlerde davul çalarak, başka vakitler seyyar kalaycılık ederek geçinen ve halk tarafından Çingene oldukları

söylenilen göçebelerde Kızılbaştır. Şehirde yaşayan Kızılbaşlar genellikle mezheplerini gizlerler veya büyük şehirde yaşayanlar asimile olmuşlardır[118].

III. Alevilik'te İnançlar, İbadetler ve Erkân-Âdâb

A. İnançları

Senkretik yahut bağdaştırmacı yapısı sebebiyle Aleviliğin inanç esaslarını kesin bir şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Geleneksel Aleviliğin inanç yapısı homojen bir özellik arz etmez. Sözgelimi Aleviliğin önemli kaynaklarından ozanların deyiş ve nefesleri belli inanç konularında yer yer birbirlerinden farklı özellikler taşıdığı gibi, bir ozanın muhtelif zamanlar da söylediği deyişlerde farklılık gösterebilmektedir. Aynı esnek yapı günümüz Aleviliği için de söz konusudur. Teolojisinin tam anlamıyla teşekkül etmemiş olması, dayanılan delillerin daha çok şifâhi özelliklere bağlı bulunması, kaynak olarak nitelenen hususların, özellikle nefes yahut deyişlerin her zaman kesin bir özellik arz etmeyip, zaman zaman birbiriyle çelişir durumda bulunması, bu zorluğun önemli sebeplerinden bir kısmını teşkil etmektedir. Temel inançları Tanrı'nın Ali olarak insan suretiyle görünmesi, İslâm'a girişten önce başta hulûl ve tenasüh[119], Şamanizim'den sihir ve büyü, hastaları iyileştirme, gaipten haber verme, ruhun geçici olarak bedeni terk etmesi, göğe yükselip Tanrı ile konuşma, Tanrının insan şeklinde görünmesi (don) değiştirme, tabiata kuvvetlerine hâkim olma, ateşe hükmetme, kemikleri diriltme ve tahta kılıçla savaşma[120] gibi değişik inançları benimseyen göçebe Türkmenler, İslâm'a girdikten sonra bu dinî bir üst kimlik kabul etmekle birlikte, eski inançlarını devam ettirmişlerdir.

Alevi topluluklarının inanç ve adetlerine yol, sürek adı verilir. Sürek sürmek dedikleri yolları genellikle görenek ve şifahi rivayetlere dayanır. Yol ve süreklerinin esaslarını gösteren bir iki istisna dışında kitapları bulunmayan bu topluluklar, her şeyi toplum içinde büyüklerden, dede, rehber ve diğer tecrübeli kişilerden öğrenirler. Deyiş ve ayet adı da verilen nefesler, hayırlı denilen gülbanklar muhtelif toplantılarda saz çalınarak veya sözlü olarak okunur, yolun veya sürekin esasları bu vesileyle öğrenilir ve

---

118 İlyas Üzüm, *DİA*, s. 550.; Abdulbaki Gölpınar, *a.e.*, s. 795.
119 Melikoff, *a.e.*, s. 43-44.
120 İlyas Üzüm, *a.e*, s. 552.

öğretilir. Tabii ki Alevi toplumunun yetişmesinde öğretici durumunda bulunan kimselerin yetişmiş olup olmaması son derece önemlidir.

Kızılbaşlıkta ahiret inancı da müphem ve zaman zaman çelişkilidir. Bu inanç, eski dinlerden gelen tenasühle Kur'an'ın üzerinde durduğu ahiret telakkisinin ağırlık noktasının birincisinin lehine olmak üzere gevşek biçimde iç içe girmiş bir görünümdür. *Vilayetnâmelerde* ve deyişlerde ruhun insandan insana yahut -daha çok Tahtacılar'da- ruhun hayvan, bitki veya cansız maddelere intikali biçiminde bir tenasüh anlayışı bulunmakla birlikte yine bazı *Vilayetnâme* ve deyişlerde kıyamet, mahşer, öbür dünya, cennet ve cehennemden söz edilerek İslâm'ın ahiret anlayışına göndermeler yapılır[121].

Meleklere, ilahi kitaplara ve peygamberlere imanla ilgili anlayışta büyük ölçüde ahiret inancına yönelik tavırla paralellik arz eder. Kaynaklarda bunlara dair göndermelere rastlanmakla birlikte açık ve vurgulu bir anlayışın teşekkül etmediği, esnek, yer yer çelişkili yaklaşımların bulunduğu söylenebilir. Nitekim *Buyruk*'ta Kur'an'ın bütün hükümlerini uyulması gerektiği belirtildiği hatta yer yer konular Kur'an ayetleriyle temellendirildiği halde tarih boyunca bu inancın hayata geçirildiğini söylemek güçtür. *Buyruk*'ta Kur'an'ın eksik olduğu veya değiştirildiğine dair en küçük imâda bulunulmamakla birlikte pratikte çok defa böyle bir iddia kabul görmüş, ayrıca Kur'an'ın zahirenin bağlayıcı olmadığı ileri sürülmüştür.

Şiîlikten intikal eden inançlara gelince, Hz. Peygamberden sonra Ali'nin ilk halife olması gerektiği, onun önüne geçen ilk üç halife ile onlara destek veren sahabenin yerilmeyi hak ettiği anlayışı aynen benimsenmiş olup bunun dışındaki Ehl-i beyt, on iki imam ve on ikinci imam olarak mehdi anlayışı kendi yapılarına dönüştürülerek kabul edilmiştir. Mesela hemen hemen bütün Kızılbaş şairleri tarafından on iki imamla ilgili değişler söylenmesine rağmen bunların hiçbirinde imamlar inanç ve yaşayışları itibariyle tarihi şahsiyetlere uygun olarak algılanmamıştır. Yine on iki imam Şiîliğinde Peygamber ve Fâtıma ile on iki imamdan oluşan on dört masum anlayışı, masum kelimesinin Türkçedeki kullanımından hareketle imamların ergenlik dönemine ulaşmadan vefat eden on dört çocuğu olarak anlaşılmıştır. Burada adı geçen çocukların çoğunun tarihi kişilikleri de yoktur. Ayrıca Şiîlikten Kerbela mâtemi alınmış ve hemen

---

121 İlyas Üzüm, *DİA*, s. 553.

hemen bütün şairler Hz. Hüseyin için mersiyeler yazmıştır. Cemlerde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin hüzünle anılıp katillerinin lanetlenmesi kural haline getirilmiştir.

Din her şeyden evvel inançlar bütünüdür. Bunun içerisinde amel, duygu ve sosyal hayata yansıması da vardır. İslâm'ın alt bir kimliğini teşkil eden Alevilik de detayıyla ilgili yorumları ne olursa olsun âlemi yaratan aşkın bir güce ve onun birliğine inanmak gibi inanç esaslarını benimsemiştir.

Allah'ın birliği anlamına gelen tevhîd günümüzde de Aleviler tarafından temel kaynaklardan sayılan *Buyruk'ta* tevhîd-i havas ve tevhîd-i avam olmak üzere ikiye ayrılır. Avamın tevhîdi Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına inanmaktır. Havasın tevhîdi ise bu gerçeği yakınî biçimde kabul etmektir. Bu suretle Allah'tan gayrî eşyanın varlığı hükümsüz kalır[122]. İmanın "inandım" sözünü söylemekten ibaret olmadığı, bunun amele yansıyan bir takım belirtilerinin bulunduğu ifade edilir. Buna göre inanmanın ilk belirtisi kişinin ikrarında dürüst olması, sözüne bağlı kalmasıdır. Diğer belirtileri ise: gerçekte inanan kişi doğru yürür ve doğru söyler. Yalana yaklaşmaz, kimsenin gıybetini yapmaz. Yükü ağır olup kulağı sağır olur, yani yaramaz sözler işitmez, kulak hırsızlığında bulunmaz. Başkalarının ayıplarını gizler, kendisini nasıl bilirse başkasını da öyle bilir. Hak'tan korkar, halktan utanır. Bütün yaratılmış varlıklara bir gözle bakar. Hiçbir şeyden ikrah etmez. Nitekim ayette "Dinde ikrah yoktur[123]" buyrulur. Keza mümin olan kişi hâlimdir, dengelidir, iyi huyludur. Yine imanın bir belirtisi de şudur: İnanan kişi gücü yettiğince elinden gelen işi yapmaktan kaçınmaz. Hak'tan kendine ne cefa gelirse sabredip dayanır. Hak'tan gelen her kazaya razı olup daima şükreder, feryad ve şikâyette bulunmaz[124].

Kaynaklarda iman, tevhîd ve öteki inanç konularında çok malzeme bulunmakla beraber esasen Alevi düşüncesinde inançlar "Hak-Muhammed-Ali" yahut "Allah-Muhammed-Ali" ifadeleriyle sembolize edilmiştir. Burada bu kalıba uyarak önce bu üçlü üzerinde durulacak, sonra diğer inanç konuları ele alınacaktır.

---

[122] İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, trc.: Adil Ali Atalay, İstanbul, 1996, s. 232.
[123] Bakara 2/25.
[124] Mehmet Yaman, *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, İstanbul, 1994, s. 54-55.

1. Allah- Muhammed- Ali

Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş peygamber olduğu, Alevi zümrelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekle birlikte, Ali'nin velayeti, Ali'yi sevme ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak kabul edilmektedir. Allah-Muhammed-Ali anlayışı Alevilikte çok büyük yer işgal etmesine rağmen Aleviler arasında bunun yorumuyla ilgili farklı anlayışlar bulunmaktadır. Bektaşi dedebabası Bedri Noyan'a göre bu üçleme Hıristiyanlıktaki baba-oğul-kutsal ruh üçlemesine benzemez. Zira Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin anne ve babaları bellidir. Kendileri de gökten indirildiklerini ve sonra yine ortaya çıkacaklarını söylememişlerdir. Her ikisi de kendilerinin Tanrı kulu olduğunu daima tekrarlamışlardır. Kaldı ki İslâmiyet'te ulûhiyet, nübüvvet ve velayet diye bir üçleme vardır. Esasında Aleviler Allah'ı, Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi çok sever ve derin bir aşk ile muhabbet beslerler[125]. Öte yandan Semah Kültür Vakfı'nın kurucu üyeleri arasında yer alan ve bir aralık Aleviler-Bektaşi temsilciler meclisi başkanlığını da yürüten Lütfi Kaleli, "Hak-Muhammed-Ali" şeklindeki üçlüde Hakk'ın Allah anlamına gelmediğini, aslında bu üçlünün Hıristiyanlıktaki teslisi çağrıştırdığını, sonuçta Alevilikteki bu üçleme ile Hıristiyanlıktaki teslisin aynı kapıya çıktığını ileri sürer[126]. Başka bir yazarsa Alevilik-Bektaşiliğin temel felsefesini teşkil eden bu üçlünün tevhîd, nübüvvet ve imamet inancın temsil ettiğini söyler. Ona göre bu üçlü, diğer bir ifadeyle zat, risalet ve vilayet olup Müslümanlığın koşuludur. Bu üç varlığı birlikte sevmek, sevgilerin en yücesidir. İnsanı kurtaracak olan bu sevgi hakkında Kur'an'da pek çok ayet vardır[127]. Ali kavramının algılanma tarzı ise değişiktir. Alevilerin Ali algılaması reel Ali'den öte mitolojik bir algılamadır. Hak Muhammed Ali üçlüsü Alevi inancının merkezini teşkil eder. Bu üç unsur zaman zaman ayrı müstakil unsurlar olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, bazen da ikili veya üçlü unsur olarak kabul edilir. Bu üç unsurun genel olarak aşkın bir ilah kavramını ifade ettiği, bu aşkın varlığın bir ölçüde insanda, tam ve kâmil manasıyla da Ali'de tecelli ettiği belirtilebilir.

---

[125] Lütfi Kaleli, *Alevilik*, İstanbul, 1995, s. 20.
[126] Lütfi Kaleli, *a.e.*, s. 20.
[127] İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997, s. 69.

2. Allah

Alevîlikteki Tanrı anlayışının bazen Ali ile ilişkilendirilmesi dolayısıyla hulûlcü, bazen da sathi bir tarzda vahdet-i vücutla ilgi kurulması sebebiyle vahdet-i vücutçu bir anlayış olduğu söylenebilir. Allah-Muhammed-Ali üçleme anlayışında Allah kavramının genel olarak aşkın bir varlığı nitelemek üzere kullanıldığı söylenebilir. Allah âlemin yaratıcısı, ezeli, ebedi, hay, kayyum, evvel, ahir, sübhan gibi vasıflarla nitelenerek anlatılır[128]. *Buyruk* bu aşkın varlığı gücü sonsuz, bağışlayıcı, hikmet sahibi, yaratıcı, kudret sahibi, olarak anarken beşeriliği çağrıştıracak biçimde O'nun sûfi kullarına yedi ayrı yüzle göründüğünü de kaydeder[129]. Şah İsmail Tanrı'yı ezeli, ebedi, kadir, yaratıcı, kitap indiren olarak nitelerken Ali'ye Tanrılık atfettiği olur. Aynı durum Pir Sultan Abdal'da da görülür. Şair Tanrı'yı bir, yaratıcı, kudret sahibi, bilici, rahim ve cömert gibi vasıflarla yâd ederken bazı şiirlerinde Ali'nin Tanrı olduğunu söylemekten de geri kalmaz[130]. Sünnî İslâm'ın Allah'ın cezasından korkmak ve affını ummak şeklindeki prensibine karşılık, Alevîlikte Allah'tan korkmanın düşünülmediği, onun daima bağışlamasının hâkim olduğu benimsenir. Burada tasavvufi anlayıştan kaynaklanan bir anlayışın izleri görülür. Bazı Alevi ve Bektaşi şairlerinde Allah ile senli benli olma tarzındaki nazım ve şiirler incelendiği zaman, işlenen kusurlardan dolayı kulun ilahî affa ulaşacağı düşüncesi açıkça görülür. Bu anlayış, Alevi-Bektaşi düşüncesinde, onları Allah'ın bağışına, lütfuna ve aşkına olan sağlam güvene götürmüştür. Bu zümrelerde Allah'ın sevgisi bağışlaması ve lütfu inancı hâkim durumdadır ve O'ndan korku, hemen hemen hiç hatıra getirilmemektedir. O'nun bağışlayıcılığına güvenerek, insanı hayrete düşürecek derecede serbest bir üslûb içinde O'na yaklaşmakta, O'nunla konuşmakta ve hatta yadırganacak biçimde şakalaşabilmektedir. Artık onun için Allah, sanki senli-benli davranabildiği, nazını çektirebileceği, zatı ve sıfatlarıyla ilgili olarak içinden geçeni ölçüp-biçmeden ortaya döküvereceği bir arkadaşı, bir dostudur[131].

Günümüzde geleneksel Alevilikteki Allah telakkisinin büyük ölçüde devam ettiğini belirtmek gerekir. Ancak yeni yetişen kuşakların geleneksel Aleviliği yeterince

---

128 İlyas Üzüm, *DİA*, s. 552.
129 Adil Ali Atalay, *a.e.*, s. 106.
130 İlyas Üzüm, *Hacı Bektaşi Veli*, VI/ 15, Ankara, 2000, s. 133-153.
131 Sadettin Nüzhet Ergun, *Alevi Bektaşi Şairleri ve Nefesleri 1*, İstanbul, 1955, s. 201.

kavrayamadığı ve Alevi ileri gelenlerinin Tanrı fikrini açıkça ortaya koyamadığı, öte yandan pozitivist ve materyalist felsefenin etkileri dolayısıyla bazı kimseler, bu inancını zayıflatmış hatta kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 1960'lardan sonra bir birtakım Alevi çevreler Marksizm'e ve materyalizme kaymış, dahası kimileri buradan hareketle Alevilikle ateizm arasında ilişki kurmak istemiştir. Ancak Alevilerin çoğu bundan yakınmış ve Aleviliğin asla tanrıtanımazlık olmadığını belirtmiştir. Alevi yazarlardan Reha Çamuroğlu Alevilikteki Tanrı kavramının Ortodoks inançlarından farklı olduğunu, ancak bunun için boş olduğunu sanmanın da büyük hata teşkil edeceğini belirtmiştir. Ona göre Allah inancı Aleviliğin tam merkezinde duran vazgeçilmez bir kavramdır. Dolayısıyla Aleviliği tanrıtanımazlık olarak tanımlamak isteyenler yanlış bir tutum içindedir[132].

3. Muhammed

Alevi-Bektaşi telakkisinde Allah-Muhammed-Ali üçlemesinde ikinci sırada yer alan Hz. Muhammed'in peygamberliği, Hz. Ali ile aynı nurdan olduğu ve öteki faziletlerine dair geniş malzeme vardır. Tevhîd bahsini işlerken temas edildiği üzere kelime-i şahadet yahut kelime-i tevhîde Allah'ın varlık ve birliğini ikrardan sonra Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunu belirtir[133]. Hz. Muhammed'in salât ve selamla yâd edilmesine, miraca çıkıp, dileklerinin kabul edildiği belirtilmesine rağmen, Aleviler arasındaki yaygın düşünce Hz. Muhammed ile Ali'nin aynı nurdan yaratılmıştır. Buna göre Hz. Muhammed, Âdem yaratılmadan evvel tek nur bulunduğunu, onun yaratılmasıyla birlikte bu nurun ikiye bölündüğünü söylemiştir. Bu nurlarda birisi kendisi diğeri de Ali'nin alnına doğmuştur. "*Ya Ali! Allah beni ve seni bir nurdan yarattı. Beni peygamber, seni de imam seçti. Senin imamlığını kim yok sayarsa benim peygamberliğimi de inkâr etmiş olur*" dediğine inanırlar. Aleviler arasında söylenen deyişlerde Muhammed ve Ali bir kimse imiş gibi bilinir ve tabi oldukları yolun Muhammed-Ali yolu olduğu tekrarlanır. Bu özün dışını teşkil eden nübüvveti Muhammed, içini teşkil eden velayeti Ali temsil etmektedir[134].

---

132 İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 70.
133 İlyas Üzüm, *a.e*, s. 76-77.
134 Adil Ali Atalay, *a.e.*, s. 13.

Hz. Muhammed'in Allah'ın habibi olması *Buyruk*'ta şöyle anlatılır: Bir gün ulu Tanrı, *"Ey Sevgili Muhammed! Seninle aramızda sevgi oluştu. Katıma çık, tarik altından geç ki kıyamete kadar aramıza düşman girmesin"* buyurdu. Bunun üzerine Muhammed Tanrı katına çıktı. Tanrı cennet şahı Rıdvan'a tuba ağacından bir çubuk getirmesini emretti. Rıdvan gitti, aradı ve üç uzun çubuklu tuba dalı seçti. Her birinde Kur'an ayetleri yazılmıştı. Muhammed kelime-i şahadet getirerek Tanrı önüne oturdu. O anda ilahi bir seda yankılandı: *"Tanrı'dan başka tapacak yoktur. Muhammed O'nun elçisidir. Ali'de onun velisidir. Ali'den üstün yiğit, Zülfikar'dan üstün kılıç yoktur."* Sonra Tanrı, Hz. Muhammed'in sırtına üç çubuklu tuba ile bir kez vurdu. Tuba dalının orta yerinden nur damladı, altı damla nur sağ, altı damla sol kabuğundan fışkırdı. Ve onlarda on iki imamlar oldu[135].

Son olarak, gerek geçmişte gerekse günümüzde Hz. Ali motifi Hz. Muhammed motifinden daha ağır basar. Ozanların Hz. Ali'yle ilgili deyişleri Hz. Muhammed hakkındaki deyişlerden kıyaslanamayacak kadar çoktur. Alevi zümrede Muhammed'in peygamberliğine iman, ona salâvat getirme ve şefaatini talep etme bütün canlılığıyla devam etmektedir[136].

4. Ali

Allah, Muhammed, Ali üçlemesinin üçüncü unsuru olan Ali, aslında Alevi inancının merkezini teşkil etmekte olup, zâhir ve bâtın bir özellik taşımaktadır. İnanç merkezinde bulunan Ali kaynaklarda yer yer kapalı, yer yer çelişkili anlatımlarla ifade edilir. Onun şah-ı velayet olduğu, şeriatın Muhammed'e, tarikat, marifet ve hakikatin de kendisine verildiğinden bahsedilerek, ondan daha üstün ve yiğit bir kimse bulunmayacağı, kılıcı olan Zülfikar'dan da daha kesici bir kılıç olmayacağı üzerinde kuvvetle durulur. Alevi ve Bektaşi şairlerinin hemen hepsinin şiirleri yahut deyişlerinde buna benzer konular işlenir. Bu arada Ali'nin ilahî varlık olduğundan da bahsedilir. Şahadetleri olan *"la ilaha illa'llah Muhammed rasulullah Aliyyun veli Allah Veliyyun"* Ali Allah sözleri de bunu açıkça bildirir. Mukaddes kitaplarında, yazılı hikâyelerinde, Ali'den başka bir Allah vardır. Fakat Kızılbaşlar bunu tevil ederler. Ali onlarca, bin bir

---

135 Adil Ali Atalay, *a.e.*, 105-107.
136 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 79.

dondan (libas) baş göstermiştir, onun için halkı şüpheye düşürmüştür. Zaten Allah, Muhammed, Ali üçü birdir. Tanrı ile Muhammed, Ali suretinde görünmüştür. Ali daima Muhammed'den üstündür. Hatta onlarca miraç bile Peygamberin Ali'nin sırrına sırasında, miraca çıkan Hz. Muhammed'in, Allah ile doksan bin kelam konuşmasını müteakip aradaki perde kaldırıldığında, konuştuğu ilahın Ali olduğunu hayretle müşahede ettiği belirtilir. Hz. Muhammed'in Ali sırrına ulaşması olarak değerlendirilen bu olayda Ali, açık bir şekilde Allah'ın aynı olan bir varlık olarak ortaya konulur. Konu ile ilgili çalışmalarda Ali'nin Tanrılığı, Tanrı ile ilişkisi yahut Ali'nin Türklerin eski dinlerindeki göktanrı yerine konulduğu telakkileri yanında, Ali'ye bu tür bir kimlik vermeyen anlayışların da bulunduğu belirtilmelidir.

Gerek klasik kaynaklarda gerekse günümüzde yazılan Alevi eserlerde Hz. Ali'den bahsetmeyen tek kitap olmamakla beraber, tarihi realiteye uygun biçimde onun hayatını veren hemen hemen hiçbir eser bulunmamaktadır. Alevi muhitlerde Hz. Ali'nin tarihi şahsiyeti, inançları, düşünce ve yaşayışı tarihi realiteye uygun biçimde ortaya konmadığı için onu seven ozanlar ve halk, hayalinde farklı bir Ali oluşmuş, onu tanımış ve onu sevmiştir. Böylece mitolojik yahut folklorik diyebileceğimiz bir Ali oluşmuştur. Aleviler oluşturulan bu Ali'yi o kadar sevmiş ve saymışlardır ki, onun gerçekten yaşayıp yaşamadığına ya da tarihte yaşamış Ali'nin bu Ali'ye uyup uymadığına bakmasızın onu kendi inanç ve düşünceleriyle beslemiş, zenginleştirmişlerdir[137].

Bunlardan biri, biraz önce geçen miraç olayıdır. Buna göre Hz. Peygamber miraca çıkarken karşısında bir aslan belirmiş, kükremesi ile Peygamber'i korkutmuş, bunun üzerine gelen ilahî bir seste, aslanın ondan bir nişan istediği belirtiliyormuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber parmağından yüzüğünü çıkararak aslana atmış ve aslan da yüzüğü yutmuş. Hz. Peygamber miraçta Allah ile konuştuktan sonra aradaki perde kaldırıldığında, orada Tanrı makamında duran Ali'yi görmüştür. Bu sebeple miraç Hz. Peygamber'in Ali sırrına ermesi olarak düşünülmektedir.

Diğer mucizevî olay Hz. Peygamber'in Uhud savaşı sırasında darda kaldığı, yaralanıp kan revan içinde bulunduğu anda birden Cebrail gelip kendisine "Nâdi Aliyyen" yani Ali'ye seslen duasını okumasını tavsiye etmiş, bu dua okununca elinde

137 Adil Ali Atalay, *a.e.*, s. 98.

Zülfikar'la gelen Ali, hem Hz. Peygamberi hem de diğer Müslümanları bu sıkıntıdan kurtarmıştır.

Bir başka mucizevî olay ise Ali'nin kendi cenazesini kendisinin götürmesi olayıdır. Buna göre Ali ölmeden önce oğlu Hasan ve Hüseyin'i yanına çağırmış, onlara öldüğü zaman yüzü peçeli bir bedevinin gelip kendisini alıp götüreceğini belirterek bedeviye mani olmamalarını istemişti. Öldüğünde oğulları gelen bedeviye Ali'nin cenazesini teslim ettiler, o da cenazeyi bir deveye yükleyip götürüyorken, merakla arkadan koştular, bir de baktılar ki cenaze de, deveyi çekip götüren de Ali'den başkası değildi.

İnsanlara zarar veren büyük bir devi bağlaması da Ali'ye atfedilen mucizevî olaylardandır. Buna göre bağlanmış bir dev Hz. Peygamber'in huzuruna geldi ve kendisini bir çocuğun bağladığını, bir türlü bu bağdan kurtulamadığını anlatarak şikâyette bulundu. Selman'ın yanında bulunan Ali'yi görünce "işte beni bağlayan bu çocuk" dedi. Ali bunu itiraf etmesine rağmen bağı çözmeyi reddetti. Dev daha sonra insanları yemeyeceğine dair söz verip Müslüman olunca Ali de onun bağlarını çözerek serbest bıraktı.

Bu olaylar Alevî şairlerinin şiirlerinde büyük ölçüde ele alınarak işlenmiş ve onun ilahî özelliklerinin delilleri olarak kabul edilmiş mitolojik unsurlardır.

Günümüzde Alevi kesim arasında Hz. Ali'ye bağlılık konusunda, bir uçta onun "Tanrı sırrı" olarak görüp ona bağlanmanın altını çizenlerin, diğer bir uçta onu 1400 yıl evvel yaşamış, ölmüş bir din büyüğü görüp bugün ona bağlılık vurgusu yapmanın anlamsız olduğunu söyleyenlere kadar hemen her çeşit düşünce mensubu bulunmakla beraber, ağırlıklı anlayış onun peygamberin damadı, on iki imamın ilki, Muhammed'le birlikte yolun-erkânın sahibi- kurucusu olduğunu kabul etme ve onu sevip sayarak yaşama şeklidir.

B. İbadetler

Dini inançlardan sonra ikinci boyutunu teşkil eden ibadetler, inanılan kutsala karşı duyulan sevgi saygı ile bunun sunuluş biçimlerini ifade eder. Allah'ı tefekkürden,

insanlar arası ilişki gibi insanın hem dünyalık hem de ahiret hayatını ilgilendiren ibadetler bütün dini gurupların en önemli unsurlarıdır. İslamiyet'te daha çok "İslâm'ın beş farzı olarak" bilinen ibadetler, Anadolu Aleviliğinde inkâr edilmemekle beraber anlayış ve uygulama da yer yer farklı ve çelişkili durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşıkpaşazade XV. yüzyılda, söz konusu zümrelerin Allah'ın haram ve helallerine itina göstermediklerini, namaz kılmadıklarını ve oruç tutmadıklarını söylerken, XVI. yüzyılda yazılan risalelerde adı geçen toplulukların ilahi hükümleri hafife aldıkları, bazı haramları helal saydıkları, sünnetten uzak oldukları açıkça belirtilmektedir. Ancak aynı asırda kaleme alınan *Buyruk*'a bakıldığında İslâm'ın ibadetlere karşı olumlu bir tablonun çizildiği görülür. Deyişlere gelince, bu konuda zengin bir malzeme bulunmamakla birlikte zaman zaman ilgisizliğin savunulduğu, zaman zaman da olumluluk vasfı taşıyan göndermeler yapıldığı görülür. Bu durumun izahı ise, İslâm'ın çok iyi hazmedilememesi, ortaya çıkan siyasi ve sosyo-ekonomik şartlar çerçevesinde devam etmiş olması ile alakalıdır[138]. Bunları namaz, oruç, hac ve zekât olarak dört başlık altında inceleyerek, konuya daha fazla açıklık getirmiş olacağız.

1. Namaz

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette emredilen ve huşu içinde kılınması kurtuluşa ulaşacak müminlerin sıfatı olarak geçen namaz[139], konusunda Alevi zümrelerin üzerinde birleşemedikleri konuların başında gelir.

Alevi-Bektaşi edebiyatı, namaz konusunda çelişkilerle doludur dense mübalağa edilmemiş olur. Bir kere yolu önderi sahibi bilinen Hz. Ali, namaz konusunda Müslüman oluşundan itibaren ihmali görülmemiş ve namaza dinin direği olarak çok önem vermiş bir kişidir. Onun oğulları, Bektaşi ve Alevi'nin bağlıyız dedikleri İmam-ı Cafer'in beş vakit namazdan hiçbir şekilde fariğ olmadıkları, kesinlikle bilinmektedir[140].

---

[138] İlyas Üzüm, *DİA*, s. 553.
[139] Mü'minun 23/2.
[140] E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 234.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Vilayetname*'sinde zaman zaman namaza atıfta bulunulmaktadır. Buna göre o, Horasan erenlerine kerametini göstermek için seccadeyi darı çeçinin üstüne yaymış ve "bismillah" diyerek iki rekât namaz kılmış ve bir tek darı tanesi dahi kımıldamamıştır. Keza o, pirliğini ispat etmek üzere abdest alıp susam yaprağı üstünde seccadesini salmış, seccade Tanrı'nın kudreti ile havada durmuş, hünkar da iki rekat namaz kılarak şeyhliğini göstermiştir. Aynı zamanda Hacı Bektaş, mağarada kırk gün çile çıkarmış ve bu sırada sürekli namaz kılıp dua etmiştir[141].

Namaza karşı çıkarak, abdestin de, namazın da doğruluk olduğunu söyleyen bir kısımda vardır. Bunlarda Yunus Emre'yi delil olarak kullanan kısımdır. Namazın dua anlamına geldiğini bunu da, cem ayinlerinde yerine getirdiklerini savunurlar. Kur'an'da vakit sayısının belirtilmediğini bunun daha sonra Emeviler ve Abbasiler zamanında ortaya çıktığını iddia ederler. Kıblenin Kâbe değil insanın kalbinin olduğunun bunu da yine Yunus'un şiirlerinde ki deyişleri delil göstererek savunurlar. Abdestinde temizlik olduğunu, vücut temizliğini yaptığında abdest alma görevini de yerine getirmiş olduğunu, gusulün ise her durumda gerekmediğini, insanın zina etme gibi düşkünlük durumuna geldiğinde gerektiğini savunmaktadırlar.

Alevi-Bektaşi edebiyatında ise namaz konusunda birbirlerinden farklı pek çok şiir bulunmaktadır. Beş vakit namazın kılınması gerektiğini belirten şiirlerin yanında, şeklin önemli olmadığını, Hakk'a namaz ve abdest ile değil, deruni bir aşk ile ulaşılabileceğini belirten şiirlerde bulunmaktadır. Diğer taraftan beş vakit namazın ve diğer şer'i ibadetlerin cürm ü cinayet olduğunu belirten şiirlerde bulunmaktadır ve bu şiir grubundaki şiirlerin sayısı diğerlerine nazaran daha fazladır[142].

Alevi toplulukların namaza soğuk baktıkları, camiye gitmedikleri bilinmektedir. Gerçi tarih boyunca namazını kılan kesimler olmuşsa da, bunların sayısı hep azınlıkta kalmıştır. Namaz kılanların çoğunluğu da on iki imam Şiîliğine meyleden gruplarla, ferdi olarak namaz kılmanın gerekliliğine inanan kişilerdir. Öteden beri namazla ilgili bir inanışta "Bizim namazımızı Ali kılmıştır" denmesi yanında, "Ali

141 İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 96.
142 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 97.

namaz kılmak üzere camiye giderken şehid edildiği için camiye gitmiyoruz" şeklindeki anlayışlardır.

2. Oruç

Kur'an'da, önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Müslümanlara da farz kılındığı belirtilen ve ramazan ayına ulaşanın tutması emredilen oruç[143], birkaç grup hariç bütün inanlarca yerine getirilmeye çalışılan bir ibadettir. Bu ibadetin farziyeti Alevi kaynaklardan *Buyruk*'ta ve *Makalat*'ta dört kapıdan ilki olan şeriat kapısının üçüncü makamında açık bir surette vurgulanır. Bu bakımdan tarih boyunca ramazan orucunu tutan sınırlı bir Alevi kitlesi olagelmiştir[144]. Alevilerin çoğunluğu ramazan orucundan uzak durmaktadır. Oruç ibadetini reddetmediklerini, ancak ramazan ayı orucunu tutmadıklarını söylemektedirler. Orucu yemek içmekten kesilmek olarak değil, nefsi ıslah etmek olarak yorumlamaktadırlar. Kimisi de Kur'an'da hem ramazan hem de muharrem ayı orucu farz kılınmıştır, isteyen istediğini tutar diye yorum yapmaktadır. Bu sebepten ramazanda sadece üç gün oruç tutanları da vardır. Bununda sebebi yine Kur'an'da otuz gün diye sayı belirtilmediği görüşüdür. Bazı görüşler ise de, aynı namaz gibi bu ibadetin peygamberin vefatından iki yüz yıl sonra ortaya çıkarıldığını bunun bir külfet olduğunu düşünmektedirler[145].

Alevilerin tuttukları oruçlar ise, muharremde, İmam Hüseyin matemini anmak için, on iki gün oruç tutarlar. Mutaasıpları bu sırada, Bektaşiler gibi su içmezler, et yemezler ve hayvani gıdaları ağızlarına almazlar. Kışın şubat ayında da üç gün Hızır orucu tutarlar. Hızır onlarca, Ali'nin bir görünüşüdür. Alevilerde ibadet kış aylarıdır. Çift ve harman zamanı geçince, dedeler taliplerin dini ayinlerini yapmak için, köy köy gezmeye başlarlar[146].

3. Zekât

İslâm'da mâli bir ibadet olan zekât, diğer ibadetler gibi *Buyruk* ve *Makalat*'ta yer almaktadır. Ama geçmişten günümüze kadar Aleviler bu ibadetin üzeride

143 Bakara, 2/183-185.
144 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 99.
145 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 99-100.
146 Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 792.

durmamışlar veya kendilerine göre bir yorum getirmişlerdir. Onlar, "Eğer Allah'a ve hakkı batıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde (Bedir) kulumuz Muhammed'e indirdiğimize inanırsanız, bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetlerin beşte biri Allah'ın, Peygamberin ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye kadirdir[147]"ayetinden hareketle, ayet konuyu sadece ganimetle sınırlandırmış olmasına rağmen, Bektaşiler kârlarının beşte birini Ehl-i beyt hakkı olarak Hacı Bektaş Velî dergâhına veya dedelere ve ocaklara verirler. Ancak bunun adı, İmamiye Şîasında ki gibi "humus" değil, "Hakkullah" veya "lokma"dır.

Bunlar üç isim altında toplanır. ***Kara kazan hakkı***: Dergâhın giderleri için verilir. ***Mürşid hakkı***: Mürşid ve diğer pirler için verilir. ***Çerağ hakkı:*** Darda kalan muhiplere dağıtılmak üzere verilir. Bunlar para olabildiği gibi, arpa, buğday, hatta halı, kilim veya gücü neye yeterse o cinsten verilmiş şeylerdir. Bunun önemli bir miktara ulaştığı, bilinmektedir. Ancak bu uygulamanın bugün yaygın biçimde devam ettiğini söylemek mümkün değildir[148].

4. Hac

Hac ibadeti de diğer ibadetler gibi Aleviler içerisinde yerini bulmamıştır. Hacca gidenine pek az rastlanır. Bunlar okumuş yazmış, bir münasebetle medrese görmüş, yarı yarıya Sunnileşmiş olanlardır. XV. asırdan itibaren Erdebil'e ziyarete giderlerdi. Bu, herhalde Safevilik nüfusunu geçmesine kadar devam etmiştir. Fakat onların asıl ziyaret ettikleri yerler, Hz. Ali'nin yattığı Necef ve Hz. Hüseyin'in yattığı yer Kerbeladır ve diğer büyüklerinin mezarlarıdır. Bazen de köylerine yakın bir dağ eteğini, ulu bir kayayı ziyaretgâh olarak kabul ederler. Anadolu içindeki yatırlara kurbanları ile gelirler onları kesip, eğlenip, nezirlerini de yatırı bekleyen varsa verip köylerine dönerler[149]. Bunlar bugün için pek geçerli değildir.

Vilayetname'ye göre Hacı Bektaş, Türkistan'dan Rum ülkesine hareket edince önce hacca niyet etmiş, çeşitli kerametler göstererek Necef'e gelmiştir. Necef'te bir süre kalıp bir "erbain" çıkardıktan sonra Beytullah'a varmıştır. Orada üç yıl kalmış daha

---

[147] Enfal, 8/41.
[148] E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, 237.
[149] Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 795.

sonra Medine'ye ulaşmıştır. Bu yaptığı olaydan dolayı kendisine hacı lakabının verildiği gayet açıktır. Ama bazı Alevi şairleri hac hakkında farklı fikirler ileri sürmüşler, asıl ziyaret mahalinin Kâbe değil, insan kalbi olduğunu savunmuşlardır. Bunu da Hacı Bektaş'ın sözü olan "Benim Kâbem insandır" sözüne dayandırmaktadırlar. Çoğunluk ise haccı gereksiz görmesi yanında, sosyal ve ekonomik sebeplere bağlı olarak ta gitmeyenler mevcuttur[150].

C. Erkân-Âdâb

Alevi âdâb ve erkânı başlığı altında, Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde sayıca az veya kalabalık cemaatler halinde rastlanan ve Alevi, Kızılbaş, Tahtacı, Bektaşi, Çepni, Sıraç, ve Abdal gibi adlarla anılan toplulukların gelenek, görenek, töre ve törenlerini topluca ele alacağız.

Hakka ulaşmada katledilmesi zorunlu görülen makamlar ve bu çerçevede yerine getirilmesi gereken erkân *Buyruk*[151]'ta yer yer dağınık, yer yer düzenli şekilde ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Aslında geniş coğrafyada yer alan bu grupları bölge bölge değerlendirmek daha sağlıklı olmasına rağmen, biz şifahi ve sözlü kültüre dayalı bu töre ve törenlerin ortak ve ana özelliklerini ele alaraktan işleyeceğiz. Adab-erkân yahut ayin-erkân çeşitli biçimlerde sistematize edilebilirse de burada fazla teferruata girmeden teşkilat, cem ve diğer erkân olmak üzere üç başlık üzerine incelecektir.

1. Teşkilat

Suluca Karahöyük (şimdiki HacıBektaş) ve ona bağlı tekkelerin kuruluşu ile teşkilatlı bir tarikat hüviyeti kazanmıştır. Hacıbektaş'taki dergâha Pir Evi denmektedir. Şu anda manevi reisi, Dedebaba'dır. Tekkelerin kapatılmasından önce birçok ev bulunup bunlarında her birinin babası ve dervişleri bulunurdu[152].

---

150 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 102.
151 Adil Ali Atalay, *a.e.*, s. 37-95.
152 E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 251.

Alevilikte altı derece vardır. Bu derecelerin yalnız üçü birer yükseliş derecesi olup, diğerleri doğuştan, atadan elde edilir. Bunlardan biri tesadüfe bağlıdır[153]. En üst dereceyi temsil eden ***halifelik*** Kızılbaşlarda uzun süre bulunmamış, bu makamı Bektaşi çelebisi tarafından temsil edilmiştir. O da halifeliği, Hacıbektaş tekkesinde oturan ve dedebaba denilen mücerret yani evlenmemiş Bektaşi babasından alırdı. Bu durumda tekke ve tarikatların kapatılması ile sona ermiştir. Daimi merci durumunda olan ***dedeler*** ise peygamber soyuna mensup olup ocaklara bağlıdırlar. Dede, Alevi köylerinde cemaatin önderidir. Mürşidlik, mürebbilik, pirlik onun işidir. Onlar için mürşidin nefesi, hak nefestir. Mürşidin hak bilmeyen kişinin işi bitmiştir. Yola gidecek talip, varlığını mürşidine teslim eder. Ocakzade olmayan kimse dedelik yapamaz. Her yıl kendine bağlı olan köyleri gezer ve oradaki problemleri çözer. Ocaklarda kendi aralarında ayrılırlar, biri diğerine bağlı şekilde hareket ederler. Ama bu hiyerarşi günümüzde kalmamıştır. Üçüncü sırada yer alan ***mürebbi*** ise dedenin vekili olup dede bulunmadığı zaman geleneklere göre yapılması gereken işleri gerçekleştirir. Mürebbiyeye kimi yerlerde "dikme" de denmektedir. Kızılbaşların dini işlerini görmek, kurban kesmek, davalara bakmak gibi işleri vekâleten görmüş olur. ***Rehber,*** talibi mürşide götüren zattır. Ayin esnasında "yol" ve "erkân" bilen herkes bu vazifeyi yapabilir. Rehberi dede seçer ve bir köyde birden fazlada olabilir. Dedeye hem cemlerin idaresinde hem de içtimai hayatta yardımcı olur. ***Musahip*** ergenlik çağına girip bir ayin ile tarikata kabul edilecek kimsenin yanında bulunan ergen kimseye denir. Kendi tabirlerince musahip kavline giren, ömrünün sonuna kadar musahibini görüp gözetmeğe mecburdur. Musahibi "düşkün" olan da, onu düşkünlüğe uğratan şeyden menetmediği için düşkün olur. ***Talip*** de ocakzâde olmayan bütün Alevi kimselerdir yani Ali soyundan olmayan Kızılbaşlardır[154].

Fığlalı'ya göre ise bu zümrelerde teşkilat talip, rehber, dede olmak üzere üç dereceden oluşur. Alevi topluklularındaki bu derecelendirmede peygamber soyundan geldiğine inanılan ve "seyyid", "ocakzâde", "ocakoğlu" adı verilen "dedeler" dışında,

---

[153] Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 792.

[154] İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 102; Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 792. ; Adil Ali Atalay, *a.e.*, s. 37- 95.

bütün köy halkı hemen hemen aynı ictimai mevki ve itibara sahiptir. Mevki ve itibar, servet ve soydan ziyade, yola ve erkâna bağlılıkla ölçülür[155].

Alevi teşkilat yapısının bugün büyük ölçüde özelliğini kaybettiği söylenebilir. Bugün dedelik kurumu eski fonksiyonunu büyük ölçüde yitirmiştir. Kırsal kesimde yer yer dedelerin etkili olduğu söylenebilirse de, özellikle kentlerde ciddi bir çözülme gözlenmektedir. Üstelik bu çözülme hızlanarak devam etmektedir. Geçmişe göre oldukça alanları daralmış ve zayıflamıştır.

2. Cem

Erkân, temelde birbirlerine benzeyen ve cem adı verilen toplantılarda icra edilir. On iki hizmetin yerine getirilmesiyle gerçekleşen cemlerde ilk hizmet dedelik olup irşad makamının sembolize eder. İkincisi ferraşlık olup bu hizmeti görecek olan kimsenin vazifesi cem meydanının temiz tutulmasını sağlamaktır. Nakiblik diye de anılan üçüncü hizmet rehberlik olup rehberin görevi dedeye yardımcı olmak ve taliplere yol gösterip onları dedenin huzuruna götürmektir. Dördüncüsü kurbancılık olup bu hizmetten sorumlu olanlar kurban kesmek ve sofra hazırlamakla hükümlüdür. Beşincisi cemde düzeni ve sukûneti sağlayan gözcülüktür. Altıncısı zakirlik olup zakirin görevi cemde saz çalıp önde gelen şairlerin değişlerini okumaktır. Yedincisi ceralcılıktır. "çerağcı delil" adı verilen kimse çerağı uyandırmakla (Ateşi yakmakla) görevlidir. Sekizincisi sakalık ve ibrikdarlık olarak anılıp bu hizmetin görevlisi su temini ile ilgili hizmetleri yerine getirir. Dokuzuncusu pervanelik diye de isimlendirilir. Semahcılık olup cemin ilgili yerinde semai yönlendirme görevini ima eder. Onuncusu cemin yapıldığı evi bekleyip gözetlemekle yükümlü bekçilik, on birincisi "tarik" adı verilen sopayı dedeye sunup ilgili görevi yerine getirmeye ifade eden tarikcilik, on ikincisi cemi yapılacağını taliplere haber veren okuyuculuktur[156]. Bazı küçük farklılıklarla birlikte on iki hizmet, sahiplerinin yürüttükleri vazifeler esnasındaki niyazları ve bu sırada okunan ayetler ve dedenin hizmet sahiplerine yaptığı dualarla ilgili olarak *Buyruk*'a bakabilirsiniz.

---

[155] E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 254.
[156] İlyas Üzüm, *DİA*, s. 553. ; İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s.106. ; Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s.793. ; E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, 273-275.

Cemlerin en önemlisi, Cuma geceleri dedenin riyasetin de düzenlenen ve miracı temsil eden ***görgü cemidir***. Terceman kurbanı, cem, Ali cemi, içeri kurbanı, iç kurbanı da ismi verilir. Cem yapılacak evde toplanan talipler kadınlar arkada olmak üzere yaş sırasına göre oturur. Ferraş, dedenin emriyle meydanı sembolik olarak süpürdükten sonra dedenin önüne seccade yayılır. Dededen başlamak üzere ibrikdarın getirdiği leğene eller uzatılarak küçük parmaklara su dökülüp getirilen havluya silinir. Zakir, içinde on iki imamın adı geçen üç nefes okur. Bu esnada diz çöker, kadınlar ayağa kalkar. Bundan sonra çerağcı denilen görevli delil adını verdikleri ışığı yakar. Buna "delili uyandırmak" denir. Musahib kavline girenler yarım daire teşkil ederler, bu arada âşıklar saza başlar. Okunan nefesler eşliğinde önce istiğfar edilir, ardından içinde "hak la ilahe illallah" ifadesi yer alan zikre başlanır. Halkadakilerde zikre iştirak eder. Zikir bittikten sonra eller yukarıya kaldırılarak "ey şah ey şah" diye alkış tutulur. Buna "tevhîd darbı" denir. Buna takiben zakir saz eşliğinde miracnameyi okur. Miracnamenin, kırklar meclisinde canların üzüm şerbetini içip aşkla sema kalktıklarını anlatan bölüme gelince semahçılar, daha önce ortaya atılış bir avuç üzümden birer ikişer tane alarak semaha başlarlar. Miraclama bittikten sonra tarikçi kalkarak "tarik, erkân, serdetse, evliya " gibi adlarla anılan, ocağın üstünde yeşil kılıf içindeki bir metreden daha kısa kayın ağacından yapılmış düz bir sopayı alıp dedeye sunar. Dede, usulüne uygun olarak musahib kavmine girenlerin ve tarikten geçmek isteyenlerin sırtlarına sembolik şekilde "ya Allah, ya Muhammet, ya Ali" diyerek üç defa sopayı hafifçe vurur. Daha sonra zakir Hz. Hüseyin'le ilgili mersiye okumaya başlar. Bu sırada sâkî kalkıp dededen başlamak üzere isteyen herkese sembolik olarak birer yudum su verir. Arkasından dede gülbank çeker. Bu esnada sofracılar kurbanı getirir. Yemekler yenir ve dua ile birlikte meclis dağılır. Ayet ve hadislerde temeli olmayan ancak halk arasında yaygın bir inanış olan kırklar meclisi bu günde cem ayinlerinde hatırlanır. Miraclamalarda aynen aktarılır ve temsili olarak icra edilir. Görgü cemi Alevi köylerinde özellikler kış aylarında yapılan merasimdir[157].

Kızılbaşlıkta önemli cemlerden bir diğeri ***Musahiblik*** erkânıdır. İki genç sözleşip musahip kavmine girmeye karar verince, dedeye bildirirler. Bir görgü gecesi, çeral uyandıktan sonra rehber, bu iki gencin boynuna bir çevre atar. Çevrenin ucunu sağ

[157] İlyas Üzüm, *DİA*, s. 554.; Fuat Bozkurt, *a.e.*, s. 160- 163.; Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 792-793.

eline dolar onlarında sağ ellerini başparmaklarını başparmağını düz olarak bitişik vaziyette tutar. Orta yere getirir, bunların musahip kavmine gireceğini bildirip izin ister. İki gencin musahip kavmine girebilmesi için, evli olmaları da şarttır. Rehber bunları çekerken, birinin zevcesi öbürünün, onunu zevcesi de diğerinin eteğine yapışır gider. Böylece rehber ile birlikte beş kişi dedenin önüne varmış olur. Rehber izin aldıktan sonra şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet erenlerine selam verip onları dedeye teslim eder. Dede sağ elini ellerinin üzerine koyup öğütte bulunur. Ellerine tek, dillerine pek, bellerine berk olmaları söyler ve ayağa kalkar. Rehber onları yatırır. Görgüdeki gibi ellerini yanlarına getirir. Temsili olarak yıkar ve dede bellerine on iki tarik çalar. Böylece iki genç musahip olmuş olur. Gece geç vakitlere kadar değişler okunup belli kurallar çerçevesinde kurban etiyle birlikte "dolu" adıyla anılan içki içilir ve merasim tamamlanır. Artık bundan sonra bu iki çift birbirinden sorumludur. Birbirlerinin evlerine tıpkı kardeşlerinin evine girdikleri gibi teklifsiz girebilirler, yemeğini yine teklifsiz yiyebilir. Birisi hata ederse diğeri onu uyarmakla yükümlü olur. Birisi düşkün olursa diğeri de düşkün sayılır[158].

Çarşambayı perşembeye bağlayan gecelerde ***sorgu ayini*** denilen bir ayin yapılır. Bu gecelerde taliplerin dedenin huzurunda sorgudan geçirildiği toplantı olup bu toplantılarda, sohbet ve zikir fasıllarından sonra taliplerin birbirlerinden razı olup olmadıkları sorulur. Varsa şikâyetler değerlendirilir ve suçu sabit bulunanlar türlü cezalara çarptırılır. Küçük suçlar belli sayıda sopa cezasıyla cezalandırılır. Mesela dedenin arkasından konuşan veya dedelerin sırlarını ifşa edenlere doksan dokuz sopa vurulur[159]. Zina, adam öldürme gibi büyük suç işleyenler ise "düşkün" ilan edilerek toplumdan uzaklaştırılır[160].

Büyük şehirlerde bu ayinlerin çoğunluğu yapılmamaktadır. Özellikle Aleviler için gerekliliğine inananların sayısı azalmıştır. Önceden gizli yapılan cemler bugün televizyonlarda yayınlanmakta ve hiçbir gizliliği kalmamıştır. Yalnız azda olsa ayinlerin gerekliliğine inanan ve bunu canı gönülden yapan guruplarda vardır.

---

158 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 554.
159 Adil Ali Atalay, *a.e.*, s 85.
160 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 85.; Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 794.; E.Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 327-371.

3. Diğer Erkân

Temas edilen erkânlardan başka *Buyruk*'ta bahsedilen erkânlar buyrulmaktadır. Bu erkânlarından bazıları şunlardır.

a) Abdal Musa Kurbanı

Bazı bölgelerde kış aylarında perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde, her hafta Abdal Musa Kurbanı yapmak gelenekleşmiştir. Görevli olanlar evleri dolaşacak lokma toplarlar kurbanlar kesilir, kara kazanlarda etli pilavlar yapılır, yufka açılır. Lokma pişince dede: "Allah! Allah! Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin, yiyenlere nur-i iman ola. Üçler, beşler, yediler, on iki imamlar, on yedi kerbestler, kırklar, seksen bin Rum erenleri, doksan bin Horasan pirleri, yüz bin gaib erenleri, Hak-Muhammed-Ali, pirimiz Hacı Bektaş-ı Velî, Abdal Musa kurbanlarımızı kabul eyleye. Dilde dileklerimizi, gönülde muratlarımızı ihsan eyleye. Gerçeğe hu!" der[161]. Duadan sonra lokmalar yenir, cem yapılır.

Halk Abdal Musa kurbanının o yıl insanların elem, keder, hastalık ve belalardan korunacağına ve kazançların bereketli olacağına inandığı için bu gelenek günümüzde büyük şehirlerde de bir ölçüde varlığını sürdürmektedir[162].

b) Hizmet Görme (Baş Okutma) Erkânı

Bu erkân, kişinin ikrarına bağlı olduğunu göstermeye yönelik olarak yapılır. Baş okutan bir can, mürşidin huzurunda usulüne uygun biçimde ellerini göğüslerine kavuşturup ayaklarını mühürleyerek A'raf suresinin 22. Ayetini okur ve "Bu fakirlerden incinmiş varsa dile gelsin ve hakkını talep etsin" der. Mürşid can erenlerine o candan razı olup olamadıklarını sorar. Talebi olan varsa dinlenir ve razılık alınır. Sonra diğer hizmet sahipleri belli erkân dâhilinde hizmetini îfa edeler. Alevilerde ise bu, musahiblik erkânına yakındır. Kişi musahibiyle birlikte dedenin huzurunda toplumdan helallik diler. Talebi olanlar dinlenir ve tatsızlık çözülür. Diğer hizmet sahiplerinin hizmetlerini

---

161 Mehmet Yaman, *Alevilik*, İstanbul, 1993, s. 218.
162 Mehmet Yaman, *a.e.*, s. 218.

ifa etmesiyle birlikte cem sona erer. Bu erkân büyük şehirlerde artık yok olmaya yüz tutmuştur[163].

c) Koldan Kopan Erkânı

Bu erkân bir ayinden ziyade gençleri toplantıya alıştırma, onlara adab ve erkân hususunda duygu verme, tarikat mefkûresini aşılama amaçlı bir muhabbet meclisidir. Diğer erkâna bekârların girmesi yasak olduğu içi genç delikanlılar, bakire kızlar ana-babalarıyla birlikte bu meclise gelirler. Meclise gelen canlar yanlarında dem, meze ve yiyeceklere gelirler. Bu mecliste çerağlar yakılır, demler içilir, nefes ve buyruklar okunur, semahlar yapılır. Dede gülbank çektikçe gençler ellerini birbiri üstüne koyarak "Allah Allah" nidasıyla ayin-i cemin ruhi duygusuna iştirak ederler. Bugün bu erkânın da hemen hemen hiç uygulanmadığı söylenebilir[164].

d) Dardan İndirme Erkânı

Ölen bir Alevinin ruhunu taziz için yapılır. Ölen bir canın eş ve dostlarıyla, alışveriş ettiği insanlarla helalleşmeden ölmüş gibisine hareket edilerek, sağlığında bu erkânı nasıl yerine getirmişse, ölümünden sonra da onun ruhunun rahat ve huzura kavuşması için geride kalanları tarafından "dardan indirme erkânı" açtırılır. Bu erkânda aynen ikrar verme meydanında olduğu gibidir. Meydan açılınca ölen canın yerine, onun veli veya vasileri *dar-ı mansur*'a dikilirler. Ölen kişi adına, "ağrınmış, incinmiş, gücenmiş kimseler varsa, dile gelsin, bile gelsin, hakkını istesin, Allah eyvallah" diye tercüman okurlar. Eğer ölenin ödenmemiş borçları kalmışsa ve alacaklı çıkan olursa, varisleri ödemeyi kabul ederler. Alacaklı çıkmazsa, bütün katılanlar "Öz gönül birliğiyle biz suçlarından vazgeçtik. Allah da afetsin. Ruhu şad olsun. Hak erenler yardımcısı olsun..." derler ve bunu teyid ve tevsik için hep birden eğilip yeri öperler. Ölünün ruhu için nefes ve düvazlar okurlar[165].

---

[163] İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 115.
[164] M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İçyüzü*, İstanbul, 1970, s. 194.
[165] M. Tevfik Oytan, *a.e.*, s. 196-200.

e) Muharrem Erkânı

Aleviler Hz. Hüseyin'in şahadeti anısına muharrem ayının 1'nden 12'sine kadar oruç tutarlar. Ayrıca bu süre zarfında sakallar tıraş edilmez, eğlence yapılmaz, karı koca ilişkileri kesilir. 12. akşamı ise kurban tığlanıp cem ayini yapılır. Su içmezler, et yemezler ve hayvanî gıdaları ağızlarına almazlar bu oruç zaman zarfında. Günümüz Aleviliği gençleri matem orucunu tutmamakla beraber özellikle Hz. Hüseyin'in şehid edildiği 10. günde mateme iştirak edenler oldukça fazladır. Özellikle büyük şehirlerde programlar hazırlanıp buna binlerce kişi katılmaktadır[166].

Bütün bu uygulamalar ve yapılan toplantılara başkalarının muttali olması hoş karşılanmadığı için, çevreye gözcüler konulması ve kendilerinden başkalarının iştirak ettirilmemesi sebebiyle, toplum dışında kalan sayıca az da bir kısım kimseler, Alevileri cemler esnasında birbirine kötülük yapmakla itham etmişlerdir. Oysaki yukarıda görüldüğü üzere ayinler sıkı bir disiplin altında yapılmakta, özellikle musahip kavline girenler ve diğerleri birbirlerini kötülüklerden korumaya çalışmakla mükellef tutulmaktadırlar. Alevi ahlak sisteminde ele, bele ve dile sahip olma esası buna engel teşkil etmektedir. Esasen bu tip ithamlar tarih boyu birbirine muhalif olan gruplarda görüle gelen, kesin bilgiye değil bir kısım vehimlere dayanan, birbirini yıpratmaya yönelik hususlar olarak kabul edilmelidir.

D. Alevilerde Ahlak ve Sosyal Hayat

Alevilerin değişmeyen ahlak ilkeleri, hemen bütün dinî sistemlerde farklı formüle edilse de, özü itibariyle aynı olan, kişinin eline, diline ve beline sahip olmasıdır. Kişi eline sahip olmakla bir başkasına maddi zarar vermekten ve haksız davranıştan kaçınacak, diline sahip olmakla bir başkasının dedikodusunu yapmayacak, ona iftirada bulunmayacak, yalan söylemeyecek, sadece doğruyu söyleyecek, beline sahip olmakla da şehevi hislerine hâkim olacak, özellikle zina ve benzeri kötülüklerden kaçınacaktır.

Bunlar Alevi zümreleri için, uyulması şart olan asgari ahlak esaslarıdır. Her Alevi kimsenin zorlanması olmadan, mensubiyetinin temel şartı olarak bu kurallara

---

166 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 116.

ömür boyu uyma durumundadır. Ancak sözünde durmaz, yoldan çıkarsa "düşkün" edilir ve bizzat cemaat tarafından cezaya çarptırılır. Suçluya tevbin (paylanma), ihtar (dikkatini çekme, uyarma), bir süre törenlere alınmama, bir geziye çıkarılma (seyahat) gibi manevi cezalar verildiği gibi para cezası ve dayak atma, hatta daha ileriye gidilen hükümler uygulanır[167].

Alevi toplumunda aile hayatında tek kadınlılık esastır. Birden çok kadınla evlenmek hiçbir şekilde tasvip edilmez. Meydan kararı olmadıkça boşanmak bahis mevzu olmadığı gibi, mutlaka boşlanılacaksa bunu haklı kılanlar sebepler bulunmalıdır. Keza boşanmış bir kadınla evlenmek tasvip görmediği gibi, zina etmek, adam öldürmek, hırsızlık yapmak, yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmak ve yolla ilgili sırları ifşa etmek kesinlikle yasaklanmıştır[168]. Yapılması suç olan fiillerin devlet tarafından uygulanan müeyyideleri bir yana, bunları yapan insanlar toplumun yetkilisi olan dede tarafından Alevi toplumu dışında bırakılma yahut kendisine boykot edilme anlamında düşkünlük cezasına çarptırılırlar. Düşkün kimselerin düşkünlükleri kaldırılıncaya kadar Alevi toplumu onlarla irtibatını keser ve onları boykot eder. Şüphesiz sosyal bir varlık olan insanın bulunduğu toplum içinde itibarını kaybetmesi ve beraber yaşadığı insanların ona değer vermemesi büyük bir ceza olarak algılanmalıdır[169].

Alevi toplumunun hassasiyetle uyguladığı önemli hususlardan biri de Alevi olmayanlarla evlenmemektir. Alevilik Bektaşilik gibi tamamıyla bir tarikat özelliği göstermediği, Alevi olabilmek için Alevi aileden gelmenin önemli bir unsur olduğu dikkate alındığı takdirde, bu kuralın toplum fertlerinin başkalarıyla karışmaması için konulmuş ihtiyati bir tedbir olduğu ortaya çıkar. Fakat günümüzde toplum şartları ve şehirleşme gereği olarak bu kural sıkı bir şekilde uygulanmamaktadır. Bunun dışında pir veya ocak haklarını ödemek de yerine getirilmesi gereken önemli ahlakî ve mâli görevlerdendir[170].

---

[167] M. Tevfik Oytan, *a.e.*, s. 401-402.
[168] Abdülbaki Gölpınarlı, *a.e.*, s. 791.
[169] Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1977, s. 289.
[170] E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 306.

Görüldüğü gibi Alevi topluluklarda ahlakî esaslara bağlılık en başta gelmektedir. Cemlerde, yoldan çıkmış veya suç işlemiş insanın "düşkün" sayılarak suçuna göre cemaatin dışına itilmesi ve bağışlanabilecek bir cinsten ise, suçunun bağışlanması için gerekli olan işlerin yerine getirilmesi, yani bir düşkünlük meydanı veya mürüvvet meydanının kurulması, Alevi ahlak düşüncesinde dünyevî her türlü işin burada çözülmesi ve insanlar arasında mevcut kul hakkı meselesinin ön planda tutulduğunu gösteren bir delildir[171].

Geleneksel Alevi toplumunda cemaat içinde herhangi bir suç işlendiği yahut bir ihtilaf çıktığı zaman, bunları çözmek, ihtilaflıları barıştırmak yahut sırf ahlakî olan konularda düşkün ilan etmek yahut düşkünlüğü kaldırmak dedenin yapacağı işlerdendir. Bu sebeple asırlar boyu problemlerini kendi aralarında, dedelerin müdahalesiyle çözmüşler, mücbir bir durum olmadıkça mahkemelere gitmemişlerdir.

Asırlarca kapalı toplum olma özelliği gösteren ve bu hususiyetini devam ettiren Alevi toplumu, şartların değişmesi, hak ve hürriyetlerin gelişmesi sebebiyle zamanımızda daha açık bir toplum olmaya yönelmiş bulunmaktadır. Eskisi gibi cemiyet baskısından çekinip kendi hüviyetini gizleme yoluna yönelmeyen fertler, günümüzde Alevi olduklarını açıkça belirterek, örgütlü toplum olma yönünde önemli adımlar atmışlardır. Çeşitli dernek, vakıf ve federasyonlar ve bunlarla irtibatlı olan cem evleri gibi kuruluşlar, aralarında yolu anlama konusunda önemli düşünce farklılıkları bulunmasına rağmen, faaliyetlerini serbest bir şekilde sürdürmektedirler.

Alevi toplumunda özellikle köy kültüründen şehir kültürüne geçiş, okuryazar nisbetinin artıp yüksek tahsil yapanların çoğalması ve bir kısım ideolojik sebeplerle son yıllarda töreden kopmalar ve kendi içinde bölünmeler ortaya çıkmıştır. Geleneksel Alevi toplumunda dede, kendi ocağına bağlı kişilerin her konuda yetkilisi sayılırken, iletişim araçlarının gelişmesi, tahsil ve kültür imkânlarının artması, insanların dünyayı dedenin gözüyle değil de öğrendikleriyle algılamaları sonucu, toplumdaki geleneksel kurumların sorgulanması, başta dedelik olmak üzere diğer klasik kurumlarda bir itibar kaybına sebep olmuştur. Ayrıca şehirleşme ve öğrenim imkânları, geleneksel Alevi kültüründe yerine getirilmesi gereken bir kısım erkân ve adabın ihmaline sebep

---

171 Bedri Noyan , *a.e.*, s. 201.

olmaktadır. Bundan dolayı gelenek ve töreye bağlı ve nisbeten yaşlı Alevîler, yeni yetişen gençlerin âdâp ve erkânı bilmedikleri ve bunlara uymadıkları konusunda yakınmaktadırlar.

Ayrıca toplumun en yetkili kişisi olan dedelerin, sadece kendi ocak veya ailelerinde görüp, mensuplarına naklettikleri bilgiler, günümüz Alevilerinin inanç ve düşünce ortamının gelişmesine bir katkıda bulunmamaktadır. Özellikle mürşit durumunda olan bu kimselerin çağdaş bilgilerle donanması ve mensuplarına pek çok konuda örnek olması gerekmektedir. Daha açıkçası dedelerin, yolu ve yaşadığı dünyayı bilen insanlar olması icap etmektedir. Dedelik müessesesinin yanında, son senelerde yazılı ve sözlü basında Alevilik konusunda düşünceler öne süren Alevi olan yahut olmayan bir kısım aydınlar ve yazarlar arasında da, geniş anlamda bir fikrî uyuşmazlık göze çarpmaktadır. Çoğu ocakzade olmayan, Alevi yazılı ve şifahi geleneğini bilmeyen, konu ile ilgili özel bir yetişimi bulunmayan bu tür kimselerin, toplumu bilgilendirme, inançlarını öğretme ve yönlendirmede ne derece başarılı olabilecekleri tartışılabilir.

II. BÖLÜM

ALEVİLİKTE DÖRT KAPI KIRK MAKAM

I. Makâlât ve Buyruk'ta Dört Kapı Kırk Makam

Belirgin bir tasavvufi karakter taşıyan Alevilik-Bektaşilik'te tasavvufî inançlar Allah'a ulaşmanın manevî aşamaları olarak kabul edilen Dört Kapı, Kırk Makamla ifade edilir. Bektâşî inancında dört kapı, kırk makam tarîkât mensubunun geçeceği maddî ve manevi aşamalardır. Alevi-Bektaşi edebiyatında pek sık geçen dört kapı, kırk makam, Alevilerin el kitabı konumunda olan *Buyruk'ta* ve Hacı Bektaşi Velî'ye nispet edilen *Makâlât'ta* tafsilatlı bir biçimde sayılmaktadır.

Hacı Bektaş'a göre tasavvufun İslâm'da genel bir mahiyet aldığını, fikri yönden tekâmüle erdiğini ve artık cemiyetle kurumlaşmak üzerine çalıştığı görülmektedir. Bu ortam içerisinde Hacı Bektaş teoriden ziyade, hayata tatbik yönüyle uğraşmıştır. Esasen bir aksiyon adamı olan Hacı Bektaş, Lokman Perende vasıtasıyla bağlı olduğu Ahmet Yesevi'nin "Dört Kapı Kırk Makam" düşüncesini esas almış, tasavvuf düşüncesini bu sistemle hayata geçirmiştir. Hacı Bektaş Dört Kapı, Kırk Makam düşüncesini en geniş şekliyle *Makâlât*'ta işlemiştir[172]. *Makâlât*'ta Allah'a ulaşmanın, şeriat, tarikat, mâ'rifet ve hakikat içinde olan tam kırk makamı geçmekle mümkün olabileceği belirtilir.

Ona göre kul, Çalap Tanrı'ya kırk makamda erer. Dört kapı ile kastedilen dört esas: Şerîat, Tarîkât, Mâ'rifet ve Hakîkât'tir. Bunların her biri de onar bölümden oluşmaktadır ve toplamı kırk makamdır.

Ahmet Yesevî, tarîkâtının erkânını kırk makam esasına göre tanzim etmiş ilk Türk sûfîsidir. Kendisini takip eden pek çok Türk sûfîsinde de dört kapı sisteminin var olduğunu görmekteyiz. Ahmet Yesevî dört kapı, kırk makam anlayışının kaynağını Hz. Ali'ye dayandırmaktadır. Türk İslâm sûfilerinin sülûk sistemini dört kapı, kırk makam anlayışı oluşturmaktadır.

---

172 Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş Veli ve Makâlât*, Ankara, 2002, s. 104.

Ahmet Yesevî'nin *Fakrnâme*'sindeki dört kapı, kırk makam anlayışı ile Hacı Bektaş-i Velî'nin *Makâlât*'ında ki dört kapı, kırk makam anlayışı birçok benzerlikler gösterir. Ama bizim üzerinde duracağımız dört kapı, kırk makam Alevilerin inanç sistemlerini oluşturduğu, Hacı Bektaşi Velî'nin *Makâlât*'ında ki ve *Buyruk*'taki dört kapı kırk makam olacak. Bu sebepten Ahmet Yesevî'nin sisteminden bahsetmeyeceğiz.

Aleviler zamanında yazılmış olan *Buyruk* ve *Makâlât*"ı günümüzde farklı yorumlamaktadırlar. Yazıldığı zamandaki makam ve kapıları vermenin yanında Alevilerin bunları hayattaki yorumları hakkında bilgi vereceğiz.

Dört kapının dördünün de kendine özgü özellikleri bulunur. Dört kapının kaynağı birdir, dört kapı dört âleme denk düşer. Kırk makamın onu şeriat, onu tarikat, onu ma'rifet ve onu hakikat içindedir. Yol ehli dört kapıya bağlı kırk makamdan geçerek Hakk'a ulaşır. Bu sırada şeriat gemisine biner, tarikat denizine açılır, ma'rifet olur, dalgıcı olur ve hakikat incisini bulur. Bu nedenle tarikat yolcusu inançta, düşüncede amacına ulaşabilmek için şeriatın koşullarını yerine getirmek, tarikatın içinde olmak, marifetten ayrılmamak ve sürekli hakikati arar olmak durumundadır. Bunun uzantısı olarak insan-ı kâmilin çerağ gibi durması, fitil gibi yanması, yağ gibi erimesi ve nur gibi ışık vermesi gerekir[173].

Buyruk'ta her canın dört kapıyı bilmekle yükümlü olduğu, Hz. Ali'nin "Talip olanların, şeriat, tarikat, ma'rifet ve hakikat kapılarını bilmesi ve gereklerini yerine getirmesi gerekir" buyurduğu ifade edilir. *Buyruk* Alevilerin yorumuna göre, kapı dört, makam kırktır. Erkân on yedidir, menzil üç yüz altmış altıdır. Peygamberin sözü şeriat, işi tarikat, durumu ma'rifet, sırrı hakikattir. Şeriat farzdır, tarikat vaciptir, ma'rifet sünnettir, hakikat nevaldir. Şeriat anadır, tarikat babadır, ma'rifet oğuldur, hakikat oğlun oğludur. Şeriat doğudur, tarikat batıdır, ma'rifet kuzeydir, hakikat kıbledir. Dört makamda murat benliğin yok olduğu yerdir. Birlik bu kıyıya girmekle olasıdır[174].

Dört kapı, kırk makam Alevi-Bektaşi edebiyatında sık geçen kavramlardan biridir. Hemen her şairin bu kalıba gönderme yaptığı bir deyişe rastlanır. *Buyruk*'ta

---

[173] Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, İstanbul, 2008, s. 101.
[174] İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, trc.: Fuat Bozkurt, s. 168.

pirlerin dört kapı, kırk makamı bilmesi ve bunu taliplere öğretmesi gerektiği, ayrıca yola giden her canın bu kapı ve makamları bilmesinin zorunlu olduğu belirtilir[175].

Alevilere göre şeriat Muhammed'i temsil ederek ortaya çıktı, daha sonra tarikat, ma'rifet ve hakikat sır oldu. Şeriat Muhammed'in şanına geldi, tarikat, hakikat, ma'rifet Ali'nin şanına geldi[176]. Ali'nin temsil ettiğine inanılan yolun simgesi olarak algılanan, giriş kapısının iç kısmıdır, yani eşiktir. Eşik kutsaldır, basılarak geçilmez, öpülerek geçilir diyerek Ali'nin lider olarak görülmesi gerektiği savunulmaktadır.

Dört kapı, kırk makam bilinmesi gerekli önceliklerdendir. Post sahibinin bu makamın sırlarına vâkıf olması gerekir. Bektaşi şiirinde bu durum şu şekilde dile getirilir:

Muhammed Ali postunda oturan

Dört kapıyı kırk makamı bilmeli

Muhammed Ali'ye talibim deyen

Evvel farzı mürşidini bulmalı[177].

Alevilikte dört kapıyı ve kırk makamı saymadan önce, konunun daha iyi kavranması için, bu kavramların ortaya çıkmasında etkili olan Alevilik-Bektaşilik'te ki tasavvuf anlayışından değineceğiz.

Alevilik diye anılan ve Kızılbaşlık ile Bektaşilikten oluşan sosyo-kültürel yapı, ağırlıklı olarak "bağdaştırıcı, bâtınî, tasavvufî" bir karakter arz eder. Buradaki "bâtınî" kaydı, onu yaygın İslâmi anlayışa mensup tasavvufî yapılardan ayırır. Kâdirilik, Nakşibendîlik gibi İslâmi bünye içindeki yaygın tasavvufî yapılar, diğer ifade ile tarikatlar İslâm'ın zahiri ve şer'i hükümlerini kabul edip hayata taşırken, Alevilikte bu alanda daha farklı bir anlayış ve tutum söz konusudur. Aleviliğin tarikat özelliği taşıdığı, başka bir ifade ile mistik yani tasavvufî niteliklere sahip olduğunda şüphe

175 İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul, 2007, s. 133.
176 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 102.
177 Turgut Koca, *Bektâşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul, 1984, s. 25.

yoktur[178]. Bu düşüncenin temellendirilmesi için kısaca örnekler göstermek gerekir. Bunlar:

* Alevilikte diğer tasavvuf akımlarında da kullanılan "âdâp-erkân" anlayışı mevcuttur.

* Tarikat olması için gerekli olan, ibadetlerin yapıldığı ve cemaatin toplandığı tekke, dergâh ve zaviyeler bulunmaktadır. Bektaşilik şehirli bir tarikat olduğu için nüfus yoğunluğuna paralel olarak kimi merkezlere dergâh açmış, Alevilik ise yaşadığı köy merkezlerinde bir evi dergâh amaçlı kullanmıştır.

* Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi incelemelerinde köy Bektaşiliği olarak bilinen Alevilerin, kapalı bir toplum olduğu ve köylerde yaşadıkları için, tarikat olduğuna dair fazla bir bilgi bulunamasa da, şehir hayatını yaşayan Bektaşilerin tarikat olduğuna dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır.

* Alevilikte de, tarikatlarda olan "şeyh-mürid" ilişkisi, "pir-talip" veya "dede-talip" olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Gerek Alevlikte gerekse Bektaşilikte hiyerarşi tamamen tasavvufi bir karakter taşımaktadır. Alevilikte; "halife, dede (pir), rehber, talip" ve Bektaşilikte; "dedebaba, halifebaba, baba, rehber, talip" biçimindeki sıralamalar bunu göstermektedir[179].

* Alevi ve Bektaşi büyüklerine ait *Vilayetnameler* yahut diğer adıyla *Menakıbnameler*, tasavvuf geleneği içinde söz konusu uluların etrafında gelişen, onların gerçek anlamında veliliği teyit eden kerametlerle doludur.

* Alevi ve Bektaşi şiirlerinde pek çok tasavvufî kavrama yer verildiği gibi "yol"un tasavvuf yolu olduğunu ifade eden deyişlerde vardır.

Sonuç olarak Alevilik /Kızılbaşlık gerek Bektaşilik tasavvufî temel üzerine oturan bir yapıdır. Ancak onun bağdaştırmacı ve yönleri, yaygın İslâmi anlayışındaki

178 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 131.
179 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 132.

tasavvufî yapılardan farklı olduğu için, onu inançları bakımından kısmen farklı bir konuma getirmektedir.

Dört kapı, kırk makamın ilk iki kapısı hakkında, özellikle son devir araştırmalarında, "şeriat-hakikat" çelişkisi sokularak kavramları saptırma yoluna gidilmektedir. Şeriat, tarikat, ma'rifet, hakikat sıralamasında, şeriatı aşıp tarikat kapısına girmiş olan birinin artık şeriatın kurallarına hiç mi hiç ihtiyacı yoktur gibi, İslâm kültürünün imkân tanımadığı bir anlayış sergilenmeye çalışılmaktadır[180].

Dört kapı, çeşitli şekillerde tarif edilir. Bunlardan bir kaçı şöyledir:

" Şeriat, Hz. Muhammed'in ahkâmıdır. Din içinde tarikat ef'alidir. Hak yolda hakikat ahvalidir ve iman içinde ma'rifet erkânıdır[181]."

" Şeriat, âlem-i nasut; tarikat, âlem-i ceberut; ma'rifet, âlem-i melekût; hakikat, âlem-i lâhut'tur. Ayrıca şeriat, yel; tarikat, ateş; ma'rifet, su; hakikat ise topraktır[182]."

" Şeriat anadan doğma, tarikat ikrar verme, hakikat nefsini bilme, marifet hakkı kendinde bulma[183]."

" Şeriat kapısına bel-oğlu, tarikat kapısına yol-oğlu, hakikat kapısına il-oğlu, ma'rifet kapısına atam gök- anam yer adı verilir."

" Şeriat yasadır, tarikat yol-erkândır, hakikat doğruluk- olgunlaşmadır, ma'rifet bilimdir."

" Dinin dış yüzü şeriat, iç yüzü de hakikattir. Şeriattan hakikate giden manevi yola, tarikat denir, hakikate eren kişinin, şeraitle hakikati birleştirmesine marifet denir[184]."

Kısaca dört kapı, mecâzi olarak insanın ruhi olgunluğunun merhalelerini göstermektedir ve her biri diğerinin tamamlayıcısı durumundadır; biri olmadan diğeri

---

180 Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, Ekim 1990, s. 292.
181 *Tam ve Hakiki Buyruk* (Heyet), s. 105.
182 Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 293.
183 Hüseyin İlhan, *Alevilik İnanç ve Kültürü*, İstanbul, 2005, s. 248.
184 Hüseyin İlhan, *a.e.*, s. 248.

olmaz. Şimdi kapıları ve onların makamları hakkında bilgi vereceğiz. Bu bilgileri *Buyruk*'a, *Makâlât*'a ve Alevilerin yorumuna göre vereceğiz ve bu sayede karşılaştırma yapabileceğiz.

A. Şeriat Kapısı

Buyruk'a göre birinci kapı olan şeriat Muhammed Mustafa'dan kalmıştır. Bu, hakkı batıldan ayıran ulu kapıdır. Gerçek inançla hizmet edip Tanrı didarını görmektir. Hakk'ın konuklarına hizmet edip saygı göstermektir. Şeriat ehlini hâkir görmemektir[185]. Şeriat kapısının makamlarımıza baktığımız zaman yapılması gereken işlerin, ahlaklı olan kimseye ait özelliklerin olduğunu görmekteyiz.

Makâlât'a ise, aynen şöyle yazmaktadır. Şeriata bağlılığı mükemmel olmayan kimseye tarikat, ma'rifet ve hakikat mertebeleri de kapalı olur. Bu mertebeleri usulüne uygun olarak tamamlayan kimse sonradan da bozmuş olur. Nitekim peygamberimiz şöyle buyurmuştur. "*Şeriat bir ağaçtır, tarikat onun dalları, ma'rifet yaprakları, hakikatte meyveleridir.*" Ağaç mevcut olmazsa dalları ve meyveleri de var olmaz. Bu suretle anlaşılır ki şeriat asıl, diğerleri teferruattır. Teferruatın varlığı ancak varlığın aslı sayesinde olur, asıl olmayınca teferruatın da şeraitten hariç olmayacağına işarettir. Şeriatın sınırından çıktığı halde kendisini hala doğru yolda sanırsa ziyana uğrayan, helak olanlardan olur. Hem sapık hem saptırıcı bir kişi olur; kazananlardan, Allah'a kavuşanlardan olmaz da şeytanın tebaasından olur ki bu apaçık hüsranın ta kendisidir[186].

Alevilerin yorumu ise, Sünnî İslâm anlayışına göre çok farklıdır. İslâm'da Muhammed, Tanrı buyruklarını Cebrail aracılığı insanlara ileten bir araçtır. Alevilik ve Bektaşilik ise şeriatın tanrısal kaynakları, doğrudan doğruya insan olarak Muhammed'in içgüdüsel zekâsının, sezgisel aklının ürünüdür. Cebrail Muhammed'in tanrısal özle buluşan içgüdüsel zekâsının bir simgesinden başka bir şey değildir derler.

Alevilik ve Bektaşilikte şeriat, başlangıçta kutsal kökenin bir yansıması olarak algılanan görünür nesnel dünyadır; bununda ötesinde bu nesnel dünyaya ilişkin insan kararlarıdır ya da kaynağını bu nesnel dünyadan alan ve toplu insan ürünü durumunda

---

185 Adil Ali Atalay, *Buyruk*, İstanbul, 2005, s. 125.
186 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 107.

bulunan gelenek-göreneklerdir. Şeriatın sahibi Hz. Muhammed'dir. Miraç yolculuğunda Tanrının huzuruna çıkan Muhammed Onunla doksan bin sözden oluşan bir muhabbet yapar. Bu muhabbetin altmış bin sözden oluşan kısmı Hz. Ali'de sır olur. Otuz bini şeriat olur ve vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e iner; inen ayetler toplanır ve Kur'an olur. Bu nedenle Alevi Bektaşi zeminde şeriat Hz. Muhammed'in şanına geldi, biçiminde bir inanç yaşatılır.

Alevi inancına göre şeriat kavramı içerisinde Hz. Muhammed masumdur ve onunla birlikte Hz. Ali ve soyundan gelen imamlarda masumdur. Kur'an'ın içsel anlamı, tek olan gerçeğin kendisidir. Kur'an, Cebrail in getirdiği bir vahiy değil Peygamberin kendi sözleridir. Bu nedenle Peygamber konuşan durumdadır (natık); Kur'an'ın iç anlamı natıka karşı samit (sessiz) olan imamın talimiyle ortaya çıkar. Hz. Muhammed'in samiti Hz. Ali'dir ve ayet-hadislerin gizli anlamları onun ve onun soyundan gelen imamların açıklamalarıyla anlaşılır.

Hz. Ali şeriat, tarikat, ma'rifet, hakikat kapılarına ilişkin taliplerin uyacağı halleri açıkladı; şeriat Hz. Muhammed'indir; ulu kapıdır, hakkı batıldan ayırır. Şeriat beştir; beş nesne ile bağlanır, beş nesne ile açılır.

a) Ahmaklık ile bağlanır, itaat ve namaz ile açılır,

b) Nefs ile bağlanır, ibadet ile açılır,

c) Asilik ile başlanır, niyaz ile açılır,

d) Küfür ile bağlanır, iman ile açılır,

e) Şirk ile bağlanır, hayır ve ihsan ile açılır[187].

Buyruk'a göre şeriatta bulunan on makam şunlardır:

1. İnanıp, iman getirmek,

2. İlim öğrenmek,

[187] Esat Korkmaz , *a.e.*, s. 117-129.

3. İbadet etmek,

4. Helal kazanç yemek,

5. Haramdan sakınmak,

6. Hayız ve nifas hallerinde kadına yaklaşmamak,

7. Şeriat evine girmek,

8. Şefkatli davranmak,

9. Temiz yiyip temiz giyinmek,

10. İyi şeyleri emretmek[188].

Hacı Bektaşi Veli'nin *Makâlât*'ında ise şeriat kapısının makamları şu şekilde sayılır:

1. İman etmek,

2. İlim öğrenmek,

3. İbadet etmek, (Namaz, zekât, oruç tutma, hacca gitme, gaza eyleme, cenabetten arınma)

4. Haramdan uzaklaşmak, helal kazanmak ve faizi haram bilmek,

5. Ailesine faydalı olmak, nikâh kıymak,

6. Hayzın ve nifasın nikâhına haram eyleme,

7. Peygamberin emirlerine uymak, sünnet ve cemaat ehlinden olmak,

8. Şefkatli olmak,

9. Temizliğe dikkat etmek,

---

188 Adil Ali Atalay, *a.e.*, s. 126.

10. Emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker, yaramaz işlerden sakınmak[189].

Şeriat kapısının ilk makamı olan **iman etmek**, mana olarak *Buyruk*'ta ve *Makâlât*'ta da, Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına, elçi peygamberlere, öbür dünyaya, kadere, iyi ve kötü kaderin her ikisinin de Allah tarafından olduğuna inanmaktır. Gerçek erleri, "inanmak, dil ile söylemek, gönül ile bu söylemeye katılmak ve onu doğrulamaktır" derler. *Makâlât*'ta şöyle bahsedilir, iman bir hazinedir, şeytan hırsız, akıl da bekçisidir ve bekçi gitse, hırsız hazinenin içindekileri çalar. İman konusunda güzel bir prensip vardır. Allah'ın birliğini kabul etmek ve onun emirlerini tutmak, yasaklardan kaçınmaktır[190].

Alevilikte ise iman etmek, mürşit önünde, yolun bütün kurallarına uyacağına söz verme, bu inancını ikrara bağlama; gönül yoluyla Hakk'a ilişkin anlamı, sezgiyi/bilgiyi yakalama. Mürşid önünde ikrar veren can, soyunmuş demektir. Soyunmak, tarikata girerek derviş olmak, bir dergâha bir mürşide bağlanmak, nasip almaya gelmek, nefsin isteklerinden ilgisini kesmek demektir. İman etmek, inancını ikrara bağlamadır. İnancını ikrara bağlayan talip, gönül yoluyla Hakk'a ilişkin bilgiyi yakalama sürecine girmiş demektir. İman, ten üzeredir, can üzeredir denilirse hata yapılmış olur. Doğrusu iman akıl üzeredir demek gerekir. Arifler katında belli bir dil üzeredir, gönül üzeredir demek gerekir. Hakk'a gönülden tanıklık vermeyen münafıktır[191].

İkinci makam, **ilim öğrenmektir.** Allah şöyle buyurmuştur: "İnsanlar içerisinden kimi de: "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik, ahirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru" der[192]." Tasavvufta ilim, irfanla içi içe telakki olunur. Bilmek manasında olan ilimde anlamak ve kavramak da şarttır. Bu surette ilim ve irfan yoluyla birleşmiş olur. Mutasavvıflar, ilim amele birlikte bulunmasını şart koşarlar. Her kadın ve erkeğe ilim farzdır.

---

[189] Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat ve Müslümanlık*, trc.: Esad Coşan, s. 14.
[190] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 108.
[191] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 133-135.
[192] Bakara 2/201.

*Makâlât'*ta ilmin yeri göğüstür. Göğüs ise, gönlün bulunduğu yerdir. Bir şehre benzetilen gönül içinde rahmanî ve şeytanî iki sultan vardır. Rahmanî olan sultanın adı akıldır ve yedi dizdarından birincisi ilimdir ve dolayısıyla ilmin aslı rahmanîdir. Kişi ilim ile doğru amelleri sayesinde Allah'a kavuşarak akıl ile ilmin sayesinde ma'rifete, oradan da Hakk'a ulaşır[193].

Alevi görüşe göre ise zahirinde, ilim öğrenmek, akla dayalı bilgileri öğrenmek ve vahiy yoluyla gelen bilgileri öğrenmektir. Bâtınî anlamda ise, tarikat yolunda gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulma, bunu ettiğine indirgeme, sezgisel aklını kullanarak kesin bilgiye ulaşmadır[194].

Üçüncü makam, **ibadet etmektir**. İslâm'ın ibadetle ilgili şartı beştir. Onlarda şahadet getirmek, beş vakit namazı kılmak, ramazan orucunu tutmak, üzerine farz ise zekât vermek ve Beytullah'a hacca gitmektir. Bütün bunlar Allah'ın emrini tutmakla mükellef olan her erişkin, aklı yerinde, Müslüman olanın üzerine farzdır.

Allah ibadet konusunda şöyle buyurmuştur: "De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım; şu farkla ki, bana ilahınızın, bir tek ilah olduğu vahyediliyor. Kim Rabbine (mü'min olarak) kavuşmayı arzu ediyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine kullukta hiçbir şirk/ortaklık karıştırmasın[195]."

"Namazı doğru dürüst ifa ediniz ve zekâtı veriniz. Ramazan ayında oruç tutunuz[196]."

"Beytullah'ı haccediniz[197]."

Alevi anlayışında ibadet etmek ise, biçimsel bir ibadet anlayışından çok uzaktır. Onlarda asıl olan özdür. Hz. Ali'nin onların yerine bütün ibadetleri yaptığı ve bu sebepten onların üzerinden ibadetlerin düştüğü inancı mevcuttur. Yine bu sebepten Hz. Ali kurtarıcıdır.

---

193 Esad Coşan, *a.e.*, s. 106.
194 Esat Korkmaz, *a.e.*, s.137.
195 Kehf 18/110.
196 Bakara 2/ 183.
197 Ali İmran 3/ 97.

Namazı yorumlayışları Sünnî anlayıştan çok farklıdır. Kur'an'da salât olarak geçen namazı; Allah'ı içten anıp selamlama olarak anlarlar. Allah'ı gönülde taşımadır ki, bu sebepten devamlı namaz halinde olmak gerekir. Bunun yanında mürşide saygı göstermek, onun dizlerini, göğsünü veya eteğini öpmek, yine bir ulunun adı anıldığında sağ elinin başparmağını dudağına götürmektir. Yapılan cemleride namaz ibadeti olarak da görülür.

Zekât ise, Allah katına ulaşabilmek için kişinin kendi varlığından vazgeçmesi ve bununla kendini temizlemesidir. Oruç, muharrem orucunun yanında, kişinin ölünceye kadar kendini yasaklanmış şeylerden korumasıdır. Hac, imamı ziyaret etme ve ona hizmette bulunmaktır. Bununla birlikte Kâbe, insan gönlü olarak kabul edilir ve önemli olan onun kazanılmasıdır. Böylece Allah'ın rızasını kazanmış olursun ve ona ulaşırsın. Gaza eyleme, kişinin nefsi ile mücadelesidir. Cenabetten arınmak, Allah'a sırt çevirmemek, gerekli olgunluğa ulaştığında yol sırlarını öğrenmek ve bu yolda kendini arındırıp, kendini kirlenmekten korumaktır[198].

Dördüncü makam, *Buyruk*'ta **helal kazanç yemektir.** *Makâlât'*ta ise **haramdan uzaklaşmaktır.** *Buyruk*'ta bu beşinci makam olarak gösterir; ama *Makâlât'*ta bunları bir madde olarak işlemektedir. Helal kazanç yemek ise fahiş faiz yememek olarak yorumlanmaktadır. Delil olarak, "Allah alış-verişi helal; ribayı haram kılmıştır[199]."

Alevi anlayışına göre, haramdan uzaklaşma, gönlünü/beynini bozguncu düşüncelerle doldurmamadır. Gönül, sezgisel aklın birikmiş biçimidir ve insanın marifete erişme gücünü temsil eder. Gönül Tanrı'nın evidir, bu yüzden bir Alevi gönül adamıdır[200].

Beşinci makam, daha önce dediğimiz gibi *Buyruk*'ta **haramdan sakınmak** derken, *Makâlât*'ta ise ailesine faydalı olmak, **nikâh kıymak** şeklinde belirtmişlerdir. Haramdan sakınmanın yorumu, haram olarak belirlenen şeylere yaklaşılmaması

---

[198] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 138-148; E. Ruhi Fığlalı, *a.e.*, s. 234.
[199] Al-i İmran, 2/275
[200] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 148.

gerektiği belirtilmiştir. Ailesine faydalı olmak ise onların hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını gidermektir. Aile için nikâhın önemi üzerinde durulmaktadır.

Evlenme, "Kadınların sizce uygun olanları ile nikâhlanın[201]" ayeti ile farz kılınmıştır. "Nikâh benim sünnetimdir; kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." hadisi de Hacı Bektaş tarafından fikrini pekiştirmek için kullanılmıştır[202].

Bâtınî olarak ise, söz vererek tarikata girmek ve bu yolun kurallarına uyacağına söz vermek. Aynı zamanda nefsin şeytana uymamasıdır.

Altıncı makam, *Buyruk*'ta ve *Makâlât*'ta **hayız ve nifas durumunda karısına yakın olmamak** şeklinde geçer. Hacı Bektaş tarafından "Hayzın ve nifasın cima'ın haram bilmektir" ifadesine, "Hayız ve nifas zamanında kadınlarınızdan ayrı durunuz[203]." ayeti delil olarak gösterilmiştir.

Aleviler bunu çevreyi korumak şeklinde de yorumlamışlar bu maddeyi de kendilerince manevi bir anlam katmışlardır.

Yedinci makam, *Buyruk*'ta **şeriat evine girmek** derken, *Makâlât*'ta ise **peygamberlerin emirlerine uymak** şeklinde belirtmişlerdir. Sünnet ve cemaat ehlinden olmanın önemi üzerine durulmuştur. Şeriat evine girmek, şeriat kapısından girip, emirleri yerine getirmektir. Peygamberlerin emirlerine uymak ise, ehl-i sünnet ve'l cemaat demektir. Ayette şöyle bahseder: "Bu, Allah'ın daha önceden de tatbikata geçmiş olan yasasıdır ve sen Allah'ın bu yasasında bir değişme bulamayacaksın[204]."

Alevi anlayışında ise, yol hakkında bilgisiz olmama, Hz. Ali ve soyundan gelen imamların söz, davranış, uygulama ve onaylarını kabullenme, pire mürşide itaat etme[205] olarak yorumlanır.

Sekizinci makam, **şefkatli olmaktır**. Dünya üzerinde ki bütün canlılara karşı merhamet duymaktır. "Şefkat imandandır" ve "Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki

---

201 Nisa, 4/3.
202 Esad Coşan, *a.e.*, s. 20.
203 Bakara, 2/222.
204 Muhammed, 47/23.
205 Esat Korkmaz, *a.e.*, s.152.

göktekiler de size merhamet eylesinler." Sözleri, şefkat ve merhamet fikrinin işlenmesine esas alınmıştır[206]. Bâtınî manada, bütün yaratılmışlarla kardeş olma, onları Tanrı emaneti bilip koruma. Bu bağlamda, canlı/cansız her şeye sevecen davranmak durumundadır.

Dokuzuncu makam, **temizliğe dikkat etmektir**. Temiz giyinip, temiz yiyip içmek anlamındadır. Helal yemek ve helal giymek bahsine, "Size verdiğiniz rızıkların iyi olanlarından yiyiniz[207]." "Ve elbiseni temizle[208]" ayetleri verilmek üzere *Makâlât*'ta açıklama yapılmıştır. Bâtıni manada ise, tanrısal nitelikleri tanıma, onları davranışlarının bir parçası haline getirmedir.

Onuncu makam, **emr-i bi'l- maruf nehy-i ani'l münkerdir**. İyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamaktır. "İyiyi emret, kötüden men'eyle[209]." ayeti delil gösterilmek suretiyle iyi ile kötünün mukayesesi yapılmış, kötünün reddi iyinin tercih edilmesi gerektiği öğütlenmiştir[210]. Yaramaz olan işlerden sakınmak gerekir.

Bâtınî manada ise, Tanrıya yaklaşma, bu çaba içinde olma, bu çaba içindeyken şeytandan uzak olmadır. Burada şeytan nefistir, nefsi isteklerine karşı koymaktır[211].

Buyruk ile *Makâlât* arasında makamları sıralamada görüldüğü üzere bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Yalnız içerik olarak aynı manayı taşımaktadırlar. Her ikisi de İslâm'ın öğretileri üzerine yazılmış ve tam bir Müslüman olmanın kurallarını şeriat kapısında olduğunu ifade etmiştirler.

Alevilikte ki, şeriat kapısının bu on makamına baktığımız zaman iyi ve güzel olanı emrettiğini görüyoruz; ama peygamber zamanında yaşanılan İslâmiyet anlayışından uzak bir görüşe sahip olduklarını da görüyoruz. Daha çok ahlakî kavramlar üzerinde durulmuş ve makamlar yaşam şekli olarak algılanmıştır. Fakat yapılan incelemeler sonucu şeriatın yaygın haliyle bilinip algılanan bir alan olmadığı da görülmektedir. Söz konusu bu yapının, tarih içerisinde yaşadığı topluluklara ve çevreye

---

206 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 112.
207 Taha 20/81
208 Müddesir 74/4
209 Lokman 31/17
210 Esad Coşan, *a.e.*, s. 22
211 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 153.

göre farklı şekillerde yorumlandığı gözlenmektedir. Tarihte de günümüzde de Alevi topluluklarının yaşayışlarına bakarak, şeriat kapısının makamlarında yorum faklılıklarının olduğunu görüyoruz.

B. Tarikat Kapısı:

İkinci kapı olan tarikat kapısı da on makamdan oluşmaktadır. *Buyruk*'a göre Hz. Muhammed tarikatın on şey ile açıldığını, on şey ile de kapandığını söylemiştir. Açan on şey, tarikatın on makamıdır. Bir kimse bu on makamdaki şeyleri yerine getirirse tarikat kapısı açılır, yerine getirmezse kapanır[212]. Alevi anlayışına göre ise, dört kapı, kırk makam öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ikinci sırda yer alan ve zahitlerle özleştirilen; Bektaşiliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, Hak yolunu bulma evresi tarikattır. Alevilikte tarikatın Hz. Ali'nin şanına geldiğine inanılır. Tarikatın simgesi olarak ateş görülür. Ateş ile gelen kötülüklerin tarikat ile ortadan kalkacağına inanılır[213].

Buyruk ile *Makâlât* arasında makamların sıralamasında birkaç farklılıklar bulunmaktadır. *Buyruk*'taki tarikat kapısının makamları şöyle zikredilir:

1. Mürşitten el alıp tövbe etmek,
2. Talip olmak,
3. Dünya nimetlerine önem vermemek,
4. Sabırlı olmak,
5. Saygılı olmak, hürmet etmek,
6. Allah'tan korkmak,
7. Tanrıdan ümit kesmemek,
8. Hidayet içinde olmak,

---

212 Fuat Bozkurt, *Buyruk*, s. 127.
213 Esat Korkmaz, *a.e.*, s.159.

9. Toplum içinde uyumlu olmak,

10. İnsanları sevip yoksulluğu seçmek[214].

Makâlât'ta ise makamlar şöyle veriliyor:

1. Tövbe etmek,

2. Mürşidin isteklerine öğütlerine uymak,

3. Temiz giyinmek,

4. İyilik yolunda savaşmak,

5. Hizmet etmeyi sevmek,

6. Haksızlıktan korkmak,

7. Ümitsizliğe düşmemek,

8. İbret almak,

9. Cömertlik, (nimet dağıtmak)

10. Özünü fakir görmek[215].

Birinci makam, **mürşidden el alıp tövbe kılmaktır**. Tövbenin hakiki manası dönüştür. Ayıp olandan iyiye gelmektir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.): "Pişmanlık bir çeşit tövbedir." buyurmuştur[216]. Hacı Bektaş tövbe etmek gerektiğini şu ayet ve hadislerle işlemektedir: "Allah'ın ipine sımsıkı sarılın[217].", "Ey İman edenler! Tam ve kesin (örnek olacak) bir tövbe ile Allah'a yönelin. Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter ve sizi alt tarafından ırmaklar akan cennetlere koyar[218]." kötü hareketlerinden dolayı pişmanlık duyan kullara, Allah tövbe etme fırsatı vermiştir. Tevekkül ile tövbe eden kulun günahları affolur, hiç günah işlememiş gibi olur.

---

214 Fuat Bozkurt, *a.e.*, s.127.
215 Esad Coşan, *a.e.*, s. 15–18
216 Ali Aslan, *Risale-i Kuşeyri*, İstanbul, 1980, s. 142.
217 Al-i İmran 3/103
218 Tahrim 66/8

"(Onların pişmanlıkları üzerine) tövbe etmeleri için Allah onlara teveccüh buyurdu[219]." Bu ayetlerin örnekleri daha fazla bir şekilde *Makâlât*'ta verilmiştir.

Pirden el alıp tövbe etmek, dervişler ipine dizilmek (yoluna girmek), tarikat ehli olabilmek için şeyhinden el (izin) almak ve günahlardan tövbe etmektir. Çünkü kul Allah'a dönünce ve işlediği isyankârlığa pişmanlık duyup bir daha hiç günah yapmamak şartıyla tövbe edince, Allah da ona yönelir, çünkü o tövbeleri kabul kılıcı ve acıyıcıdır. Tevbe etmeye dair Kur'an'dan ayetler ve Peygamberimizin Hadis-i Şeriflerinden *Makâlât*'ta birçok örnekler verilmiştir. *Buyruk*'ta da aynı ayetlerle misal getirilerek konu anlatılmıştır. Aynı zamanda bu konu ile ilgili manzum eser örnekleri de verilmektedir[220]. Buna örnek vermek gerekirse;

Eğer tevbe kuşı olmazsa kafesde

Helak olurdı anca bir nefesde

...

Dahı hem rahmeti var padişahun

Ki ol dermanıdur cümle günahun

Temiz ol, tevbe kıl iy yar mutlak

Anı va'de kılupdur kullara Hak[221].

Alevi anlayışında ise, bir mürşide bağlanma, mürşit, dört kapı, kırk makamdan geçmiş, ham ervahlıktan sıyrılıp olgun duruma gelmiş insan demektir. Mürşit bir yol göstericidir. Tarikat kapısından giren talip bir mürşide ihtiyaç duyar. O yol göstermeden doğru yol bulamaz. El almak Tanrısal gücü temsil eder, yani derviş olmak demektir. Derviş olan kişi kötü ve günah işlerden vazgeçecektir. Dünyalık tutkularından vazgeçecek ve Hakk'a dönecektir[222].

---

[219] Tevbe 9/118
[220] Esad Coşan, *a.e.*, s.152.
[221] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 115.
[222] Esat Korkmaz, *a.e.*, s.162.

İkinci makam, *Buyruk'ta* **talip olmak** olarak geçmekte, *Makâlât'ta* ise **mürid olmak** olarak zikredilmiş olsa da her ikisinde de aynı konudan bahsedilmektedir. Mürid, tarikat yolunda şeyhinden el alıp ilerlemek isteyen saliktir. Hacı Bektaş, Allah'ın bu konuda belli başlı emirleri sebebiyle tarikatın ikinci makamı, bir kulun bir şeyhe mürid olmasıdır.

Tarikun hem üçünci kavlı iy yar

Mürid olmak getürmek yolda ikrar[223].

Hadisi şerifler ile de desteklenen bu bilgi, "Kavmin efendisi onlara hikmet edinendir[224]." "Eğer bilmiyorsanız zikr ehline sorun[225]." ayetiyle de bu fikir desteklenmiştir.

Hacı Bektaş, müridi üç guruba ayırır ve şöyle izah eder:

a) **Mürid-i Mutlak:** Şeyhine niçin diye sormaya, ona karşı delil getirmeyen gerçek müriddir.

b) **Mürid-i Mecazi:** Görünüşte şeyhinin buyruğunda, içte ise kendi nefsinin arzusunda olan müriddir.

c) **Mürid-i Mürted:** Dönek müriddir. Şeyhinin değişik bir halini görünce, ilminin eksikliğinden nefsinin arzularına uyup şeyhini terk eden müriddir[226].

Buyruk'ta da müridin bu üç halinden bahsedilir ve Kur'an'dan bir misal verilir: "Ey Muhammed! Kuşkusuz sana baş eğerek ellerini verenler, Tanrı'ya baş eğip el vermiş sayılırlar. Tanrı'nın eli onların elinin üstündedir. Verdiği bu sözden dönen ancak kendi aleyhine dönmüş olur. Tanrı'ya verdiği sözü yerine getirene Tanrı büyük ödül verecektir[227]."

---

[223] *Manzum Makâlât*,. s.155.
[224] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s.118.
[225] Nahl, 16/ 43.
[226] Esad Coşan, *a.e.*, s. 25-26.
[227] Feth, 48/9-10.

Alevilikteki anlayış ise, mürit olma ise hemen hemen aynıdır. Mürşidin isteğine uyma ve onun karşısında günah konuşmaktan korkmalıdır. Bu sebepten az konuşmalı ve mürşidini sabırla dinlemelidir. Bu eğitime kendi isteği ile tabi olmalı zorlama ile olmamalıdır. Çünkü bu yola girildiğinde artık dönmenin olmayacağını bilmelidir. Yine bu sebepten bu eğitim sürecinde canla başla çalışmalı ve öğrendiklerini hayatına tatbik etmelidir.

Buyruk'ta bulunan üç mürit kavramı şu şekilde yorumlanır:

a) **Mürit;** malını, canını, Ali'nin yoluna koyan kimse,

b) **Tirit;** malını, canını mürşide vermeyip küfür sayan kimse

c) **Kürit;** ne malını, ne de canını mürşide veren kimse.

Yoldan, erkândan dönen mürit dönektir. Mürit cesettir, mürşit ise candır; can cesetten çıkarsa yaşam sona erer. Bir mürit, üç gün rehber önüne çıkmazsa onun inancı yok olur. Tarikat geleneğine bağlı talip, tarikata alınmadan önce belli bir süre ahlak ve edep denemesinden geçirilir. Manevi yükselmeye istekli ve seyrü sülük çilesine katlanmaya hazırsa mürit olarak kabul edilir. Üç türlü talip vardır:

a) **Âşık meşrep;** üzüntüsünün, sıkıntısının artmasından koşut olarak zevki artan ve imanı çoğalan,

b) **Muhip meşrep;** bilgili olmasına karşın, henüz Hakk'ın muhabbetini fark edemeyen,

c) **Mukallit meşrep;** tarikat yolunu kolay aşılır sanarak heves eden talip[228].

Üçüncü makam, **saçını tıraş etmek**, saça ve giysilere önem vermeyip dünya nimetlerine bağlanmamaktır. Burada temiz giyinmenin üzerinde de durulur. Giyimini ve şahsını tarikatçılara benzetmeye çalışmak. Kur'an'da "Saçlarınızı tıraş etmiş veya kısaltmış bir tarzda korkmadan Mescid-i Harama gireceksiniz[229]." Hz. Muhammed:

---

[228] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 163-165.
[229] Fetih 48/ 27

"Kim bir topluluğa benzemeye çalışırsa onlardan sayılır." sözü gereğince saçı tıraşlı olmak gerektiği anlatılmaktadır[230]."

Alevilikte, saçını kesmek şu şekilde yorumlanır; kadın erkek arasında hiçbir ayrım yoktur. Onlar birbirinin eşittir ve birbirlerini tamamlarlar. Bu nedenle insanı ilgilendiren hiçbir konuda aralarında ayrım yoktur. Cinse dayalı farklılık sadece karı-koca ilişkisinde mevcuttur, bunun haricinde eğitim, yeme-içme, duada arada bir fark yoktur.

Saçı tıraş etmeye ek olarak libası giymede vardır. Kutsal olarak algılanan tennune, haydariye ve hırkaya bürünerek, kanberiye, kemer kuşanarak, teslimtaşı takarak, taç giyerek ayıpları örtücü olma, kimsenin ayıbını görmeme. Bunlar, ruhsal yüceliği, ululuğu, mutluluğu simgeleyen şeylerdir. İnançta taç, Tanrı'nın sevgili kullarına bir armağan olarak algılanır. Gökten yedi taç inmiştir. Bunlar, Âdem'e, Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya, Muhammed'e ve Ali'yedir. Tacın içi sır, dışı nurdur; iğnesi mürşid, ipliği taliptir; kubbesi Tanrı, on iki dilimi on iki imamdır; mühürü Muhammed-Ali'dir; kapısı dörttür, farzı pire hizmet, sünneti pire itaattir, inanca göre, taç giyen dervişlerin on iki özelliği olması gerekir[231].

Dördüncü makam, *Buyruk'ta* **sabırlı olmak** alınmıştır. *Makâlât'ta* ise **iyilik yolunda savaşmak** olarak geçer. Her ikisi de aynı anlama gelmektedir. Çünkü buradaki cihad nefis ile olan mücadeledir. Nefsin alışkanlıklarını kesmek, her zaman arzusunun aksine sevk etmek teşkil eder. Tasavvufta süluk mücadelesiz olmaz. Nitekim Kur'an'da "Bizim için mücahede edenleri yollarımıza iletiriz[232]." buyrulmuştur.

Hacı Bektaş Velî, nefsî arzularına uyan insanların ahirette azaba uğrayacağına ve cehennem ateşinin odunu olacağına aşağıdaki ayeti delil göstermektedir. "(Öyleyse) o ateşten sakının ki onun odunu insan ve taşlardır, kâfirler için hazırlanmıştır[233]."

Tarikat ehlinün dördüncü kavlı

---

[230] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 119.
[231] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 166-167.
[232] Ankebut 29/ 69.
[233] Bakara 2/24.

Diyeyim gey işit bu fi'li

Mücahede içinde gönmek durur

İşlerinden dünyenün dönmek durur[234].

Mücahede nefsle yapılır. Nefs ise mutasavvıflarca en büyük düşman olarak nitelenmiştir. Nefs, şeytanın yardımcısıdır ve kibir, hased, cimrilik, tâmâ, öfke, gıybet, kahkaha, maskaralık gibi sıfatları vardır. Emmare, nefis denilen bu nefis dünyaya karşı eğilimlerle doludur. Tasavvufta nefis ile mücadele etmek gerekir. *Makâlât*'ta düşmana benzetilen nefis ile cenk etmenin[235] gerekli olduğu, ancak fiillerinin, isimlerinin ve sıfatlarının tecellisi zamanla onda tezahür eder ve hakke'l-yakîn mertebesine ulaşır. Veliler makamına ulaşır ve ibadetle meşgul olur[236].

Alevi anlayışında ise, en büyük düşman olarak algılanan nefisle mücadele kastedilir. İyilik yolunda savaşma benliğin geçici ve dünyasal isteklerine karşı koymadır. Cihad-ı Ekber diye de isimlendirilir. Tarikat yolcusunun ruhsal arınmayı sağlamak için yedi aşamadan geçmesi gerekir. Bunlar;

a) Nefs aşaması (ben makamı): Henüz tanrısal gerçekliliği kavrayacak durumda değildir.

b) Gönül aşaması (sadr makamı): Kişi gönül yoluyla düşünmeyle tutkulardan uzak kalmaya başlar.

c) Ruhsal aşama (ruh makamı): Kişi ruhsal varlık alanına yönelir, tanrısal gerçekliği anlama yolundadır.

d) Gizem aşaması (sır makamı): Kişi, dünyaya özgü tüm geçici varlıklardan sıyrılmış ve tanrısal gerçekliğe ulaşmış durumdadır.

e) Gizemlerin gizemi aşaması: kişiye, tanrısal gizlilikler bir bütünlük içinde açılır.

---

234 *Manzum Makâlât*, s. 156.
235 Esad Coşan, *a.e.*, s. 67.
236 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 121.

f) En gizli aşama (ahfa makamı): Kişi, nurun siyah olarak algılandığı, tanrısal evrene en yakın alandadır.

g) Salt gerçeklilikler aşaması (mutlak hakikatler makamı): Kişi, bütün kişisel niteliklerden sıyrılmış, tanrısal varlığın özünde ölümsüzlüğe ulaşmış durumdadır. Kişi kendinde değildir, Tanrı'dadır, söz ve davranışları, tanrısal özün belirtileridir[237].

Beşinci makam, *Buyruk*'ta **hürmetli olmaktır**, *Makâlât*'ta ise **hizmet etmek** olarak geçer. *Makâlât*'ta peygamberimizin hadisi misal getirilmiştir. "Hizmet edene hizmet olunur." ifadesi Hacı Bektaş Velî tarafından hizmet etmenin önemi belirtilmektedir[238].

Alevilere göre yorumunda ise, kendini insanların mutluluğuna adama ve bunun için her türlü özveriye katlanmaya hazır olma şeklinde yorumlanmaktadır[239].

Altıncı makam, **havf**, korkmak, sakınmak, emin olmamak manasındadır. Yedinci makam ise **recâ**, ümit etmek, ummak, yalvarmak, rica etmek, temeni etmek, dilemek, korkmak manasına gelmektedir. Havt'dan sonra gelen reca istikbalde çıkacak olan ve arzu edilen şeye karşı kalbin duyduğu ilgidir. Recâ, Allah'ın ihsanını, ma'rifet mertebesinin ikinci makamı olarak ele almaktadır. Korkudan sonra ümid gelmektedir. Çünkü ayetlerde kul için, korku ile ümid arası olması gerektiği vardır. Reca Allah'ın ihsanını ümid etmektir[240]. "Hemen Allah'a kaçın[241]." "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz[242]."

Talip, Allah'tan korkmalı ve ona karşı doğru sözlü olmalıdır. Ayrıca tasavvufî hayata giren kimseye gelen ilk hal havf olup kendisinde Allah korkusunun yerleştiğini gösterir. Havf, bazı mutasavvıflara göre üç mertebeye ayrılır:

---

237 Esat Korkmaz, *a.e.*, s.168.
238 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 122.
239 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 169.
240 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 122.
241 Zariyat 51/ 50
242 Zümer 39/53

a) Havf **b)** Haşiyet **c)** Hetbet'tir. Havf imanın şartlarındandır. Haşiyet ilmin, heybet de ma'rifetin şartlarındandır[243].

Allah şöyle buyurmuştur: "Allah uğrunda gereği gibi hakkıyla (ve ancak O'nun için) cihad edin. Sizi (cihad için) O seçti ve din konusunda da üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi. Tıpkı babanız İbrahim'in dini(nde olduğu) gibi. O (Allah) daha önce(ki kitaplarda) ve bu (Kur'an) da size "Müslümanlar" adını verdi. Ta ki peygamber size şahit olsun, sizde insanlara şahit olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı yapışın. Mevla'nız O'dur. (O) ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır![244]"

Hacı Bektaş Velî, dünyayı terk edip, ahireti isteyen kulların havf u reca kavminden olduğunu söyler. Bunlar Mevla'ya ulaşmayı ve onu görmeyi arzu ederler[245]. Allah "İnayetim havf u reca ortasında olanlar iledir." demektedir. Bir başka yerde zahidlere ait olduğunu söyler. Gönül bahsinde ise: "Pes gönülde dahi dört yirde nuranî tavaf vardır; evvel sağında havf nurı tavafı, ikinci solında reca nurı tavafı, öninde muhabbed nurı tavafı ardında şavk nurı tavafı" şeklinde geçmektedir[246]. Hacı Bektaş Velî'ye göre korkusuz olmak, imanı zayıflatır. Çünkü kul, her zaman ümid ile korku arasında olmalıdır. Tanrı'dan ümid kesmek de, emin olmak da küfürdür. "Pes korkusuz yürümek imana gümandır[247]".

Aleviliğe göre ise, Tanrı yolunda yürürken, gerçeğe kavuşurken yanlış bir adım atmaktan kaçınmadır. Yani Tanrıdan korkmaz ama tarikat yolunda yanlış yapmaktan korkar. Devamlı otokontrol halinde olmalıdır. Aynı zamanda Tanrı'nın bir yansıması olan doğaya ve insana kötülük getirecek işlerden sakınması gerekir[248].

Ümid halinde olmak ise, kutsal gerçeğe kavuşacağı umudunu hiçbir zaman yitirmeme. Haklının haksızı yeneceğine inanma, bu inancını sürekli canlı tutmaktır. Bir

---

243 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 122.
244 Hacc 22/78
245 Esad Coşan, *a.e.*, s. 41
246 Esad Coşan, *a.e.*, s. 57-76.
247 Esad Coşan, *a.e.*, s. 18.
248 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 170.

gün Hakk'la Hak olma zemininde haklının haksızı bir gün kesinkes yeneceğine inanır[249].

Sekizinci makam **hidayete ermektir.** Allah insanlara kutsal kitaplar aracılığıyla doğru ve eğri yolu göstermiştir. Bu konu *Makâlât'ta* **ibret almak** olarak geçer. Her bir kula rahman Tanrı tarafından kendi değeri ölçüsünde verilir ve şu ayet delil gösterilir: "Allah işini kemale ulaştırıcıdır. Ve her bir şey için ölçü koymuştur[250]." Hırka, zembil, makas, seccade, tesbih, ibret ve hidayettir. Hidayet bunların en azizidir ve aziz kişilere verilir[251].

Alevi anlayışında, her kelimeye farklı manalar yüklenmiştir. Hırka, kişinin Tanrısal niteliklere bürünmesi ve kutsallık kazanmasıdır. Makas, Tanrısal ahlak uymayan sünnet dışındaki yenikleri terk etmek, birey ve toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşmaktır. Seccade, her zaman her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilmektir. Tevhîd anlayışının bir sonucu olarak Aleviler, kendileri de dâhil her şeyi Tanrı'nın bir görünümü olarak algılarlar. Bunun sonucunda da insana karşı büyük saygı ve sevgi beslerler. Diğer taraftan seccade, bir postur ve tarikat yolunu simgeler. Aynı zamanda pirin, dedenin oturduğu yerdir. Bu sebepten postlar kutsaldır. On iki imam sayısınca, on iki post bulunmaktadır. Zembil ise, bilmek ve araştırmaktır. İnsan evrenin bilgisini bilmelidir. Aynı zamanda sezgisel akıl anlamına da gelir. İbret almak, her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlamak ve kişinin benlikten kurtulup toplum olmasıdır. Hidayete ermek ise, hak yoluna girmek ve tarikatı benimsemektir[252].

Dokuzuncu makam, **toplum içinde uyumlu olmak, öğüt dinlemek** ve **sevecen davranmak.** Bu *Makâlât*'ta daha geniş bir şekilde cemaat, nasihat sahibi, Allah'ın kullarına karşı sevgi sahibi olmaktır şeklinde de yorumlanmıştır. Kur'an'da bu makama örnek olarak: "(İnsanların bir kısmı Allah'ın yanı sıra ortaklar edinirler ve) onları, Allah'ı sever gibi severler. (Hâlbuki insanlar Allah'ı çok sevmektedirler)[253]." Cemaat sahibi, nasihat sahibi demek, Allah'ın kullarına karşı sevgi sahibi olması demektir. "Ey

---

[249] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 171.
[250] Talak, 65/3
[251] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 189.
[252] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 171-175.
[253] Bakara, 2/163.

İman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. Bunlar Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütuftur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir[254]."

Alevilikte ise, makam sahibi olmak, ruhsal bakımdan belli bir olgunluğa ulaşmış olmaktır. Cemiyet sahibi olmak, tarikata girmek isteyenlerin taliplerinin olmasıdır. Nasihat sahibi, yol kurallarını, ilkelerini ve törelerini anlatacak kadar kişinin bilgi ehli olması demektir. Muhabbet sahibi ise, Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir eyleme gönülden sevgi ve bağlılık duymadır[255].

Onuncu makam **aşk, şevk, fakirlik** ve **kanaattir**. İnsanları sevmek ve bütün bunlar içinde yoksulluğu seçmektir[256]. İnsanları sevmek ve bütün bunlar içinde yoksulluğu seçmektir[257]. Kur'an'da "Beni Müslüman olarak öldür ve salih kullar arasına ilhak eyle[258]." ve Hz. Peygamberin "Kâinata nispetle aşk, onun ruhu ve özüdür."; "Fakirlik benim övüncümdür, kıyamet günü onunla iftihar edeceğim." hadisi aşk, şevk, fakirlik ve kanaatkârlık konusunda esas teşkil etmektedir.

Tasavvufun esasını da bu tarikatın son makamı olan aşk teşkil eder. *Makâlât*'a göre; ilahi aşk tarikat mertebesinin onuncu makamıdır. Hacı Bektaş Velî, bu makamı anlatırken şu ibareyi zikretmektedir: "Diğer varlıklara nisbetle aşk hayat ve özdür[259]." Böylece aşkı bir yaşama gücü ve öz olarak değerlendiren Hacı Bektaş Velî, aşkı insani canın en mükemmel makamı kabul etmektedir. İlahi bir nasip olan aşk, kişide aşırı zevk husule getirir. Kim de aşk zuhur ederse onda bu acayip haller görülecektir. Yine Velî'ye göre; kendini bilen kişinin yani; "Men arefe nefsehü" sırrından haberdar olan kişinin gönlüne aşk gelir. Bu aşk, o kişiyi Hakk'ın zatına davet eder[260]. Bundan da anlaşılan aşk erdiricidir.

---

254 Maide, 5/54.
255 Esat Korkmaz, *a.e.*, s.175-176.
256 Fuat Bozkurt, *a.e.*,s. 126-127
257 Fuat Bozkurt, *a.e.*,s. 126-127
258 Bakara 2/163.
259 Esad Coşan, *a.e.*, s.28.
260 Esad Coşan, *a.e.*, s.28- 54.

Makâlât'ta aşk, gül-i reyhane benzetilmektedir. Aşkın Allah'ın zatı tecellisi kabul eden ve âlemlerin yaratılışını aşka bağlayan Hacı Bektaş Velî, gül-i reyhan metaforuyla âşıkta meydana gelen ilahi zat tecellisini anlatmak ister. Bu tecelliye mazhar olan kişi mutlak bir ferahlık içindedir. Hacı Bektaş Velî'de aşkın cana getirdiği ferahlık ise, "Muhabbet adı" olarak geçmektedir. Muhabbet ise tarikatın dokuzuncu makamıdır ve Allah'ın yarattıklarına karşı sevgi duymak gerektiği belirtilir[261].

Hacı Bektaş Velî, âşıkların kendileri ölür, canları ölmez demektedir[262]. "Sakın Allah yolunda şehit edilenleri ölüler sanma doğrusu onlar Rableri katında diridirler, cennet meyvelerinden rızıklanırlar[263]."

Zira bu ışk makamı ulu demdür

Bu ışka bilişenün gözi nemdür

Çu can cana tokunsa oldı canan

Gerek mahv ola ten bunda kala can[264].

...

Kamu iş ışk ile varur ilerü

Gönüller ışkile olur hem aru

Bişinci can anunçün ışk durur hem

Karar itdi gönül vallahu âlem[265].

Aşkın yeri gönüldür. *Makâlât*'ta gönül, hemen bütün mutasavvıfların vasfettiği özellikler çerçevesinde geçmektedir. Yine Hacı Bektaş, "Ve hem beytü'l-ma'mur var,

---

261 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 124.
262 Esad Coşan, *a.e.*, s. 44.
263 Al-i İmran 3/169.
264 *Manzum Makâlât*, s. 158.
265 *Manzum Makâlât*, s. 171.

Kabe var, lakin gönül ol ikisinden daha yiğdür. Zira kim Beyt'l-Ma'mur gökdedür, Kerubiler tavaf iderler, amma gönül, padişah-ı âlem Tanrı'nın nazargahıdır[266]."

Bir başka yerde de gönül, bir şehre benzetilerek klasik eserlerimizde sıkça rastladığımız bir mecaz dünyası kurulur. Ona göre gönül ile Kâbe arasında nitelik olarak çok yakın benzerlikler mevcuttur. Kâbe dokunulmaz, harim ve mübarektir. Allah'ın evidir. Gönülde kutsiyeti ile Kâbe'ye benzetilmektedir. Kâbe'ye ziyarete gidenlerin ayağı ile yürüdüğünü fakat gönle ulaşmak isteyen âşıkların yüzü üzere yürüdüğünü belirten veli, Kâbe'ye kılavuzsuz gidilemeyeceği gibi, gönül makamına da kılavuzsuz gidilemeyeceğini söyler. Gönül ehlinin kılavuzun da bizzat Çalap Tanrı'dır[267]. Bütün bunların yanında hacıların Kâbe etrafındaki tavafı ile gönül ehlinin, gönül etrafında yaptığı tavafı mukayese eder. Yine Hacı Bektaş, Tanrı ile gönül arasında perde olmadığını şöyle anlatır. "Gönül kuşa benzer, kuş uçarken bazen azar; fakat gönül azmaz, çünkü gönülle yaradan arasında perde yoktur[268]." Hacı Bektaş, gönlü daha nice güzelliklere benzetip onun işlevlerinden *Makâlât*'ta bahseder.

Alevi anlayışında, aşka erme, Tanrısal varlığa içten gelen bir eğilimle sevme, sevilende kendini yok etme, sevilenle bir olma, seveni yok yalnızca sevileni var etme olarak yorumlanır. Aşka erme yolundaki tarikat ehli can, bir âşıktır. Tanrısal varlığın gizemine bağlanarak kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde görme aşamasına yükselmiş yetkin kişi demektir. Bu nedenle Tanrısal özde ölmezliğin sırrına ulaşması durumunda beliren, sevenle sevilenin birliğini anlatmak için âşık-maşuk özdeyişi kullanılır.

Alevilik ilke ve adetlerine belirli bir sadakat duyan, ancak nasip almamış durumda bulunan kimseye de âşık denir. Bu araştırmacı durumundadır. Tekkeyi ziyaret edebilir, baba ile konuşabilir. Aşka eren tarikat yolcusu can, vecd durumunda gizli anlamını herkesin çıkaramayacağı, akla, mantığa ve şeriat aykırı şeyler söyleyebilir. Bu durumun meydana gelmesi o kişinin ruhunun bağımsızlığa erdiğini göstermektedir.

---

266 Esad Coşan, *a.e.*, s. 75.
267 Esad Coşan, *a.e.*, s. 75-76.
268 Esad Coşan, *a.e.*, s. 75.

Kişi aşk sayesinde şevke erer ve Tanrı'nın tecellisinden kaynaklanan coşkuyu duyar. Böylece kişi özünü fakir görür. Tanrı uğruna kendi varlığından vazgeçer, benin geçici isteklerine aldanmaz[269].

Tarikat kapısına baktığımızda kişinin kendi nefsi mücadele etmesi gerektiğine dair makamlar bulunduğunu görüyoruz. Bunu da bir dededen veya bir pirden alınan tövbe ile olabileceği söylenmiştir. Pirin her söylediğine itaat edilmesi gerektiği ve bununda ilahi bir emir olarak algılandığını görüyoruz. Bu anlayış sebebi ile zaman içerisinde dedelerin ve pirlerin yaptıkları eleştirilmemiş, her yaptığı doğru kabul edilmiştir. Bu anlayış sonucunda yapılanları sorgulamayan bir topluluk meydana gelmiştir. Köylerde yaşayan Aleviler sosyal olarak dışarıya kapalı oldukları içinde, kültürel gelişimleri de zayıf bir şekilde ilerlemiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra 1950'lerden sonra şehir hayatının içinde daha fazla yer alan Alevi topluluklar, çevrelerinden etkilenerek yaşadıklarını eleştirmeye başlamışlardır.

C. Ma'rifet Kapısı:

Üçüncü kapı ma'rifet kapısıdır. Hakikat kapısının öncüsüdür. Kişi ma'rifet kapısında bilgisinin meyvesini almak, çevresine, memleketine ve insanlığa yararlı hale gelmeyi hedeflemiştir.

Alevi yorumuna göre, ma'rifet kapısı kişinin gönül yolunda en yüce düzeye ulaşması ve tanrısal sırlara ermesidir. Tarikat yolcusu, ma'rifet kapısında seyrü süluk'un seyr fillah ve seyr maalah makamlarını yaşar. Burada Tanrı'ya yolculuk yaparak, Tanrı niteliğini kazanır. Tanrı ile birlikte yolculuk yaparak, seven sevilende yok olur, her şeyin tanrısal olduğu birlik yakalanır[270]. Ma'rifet bin bir kapıdır. Anlamı, Tanrı'nın bir adıdır, bin bir kelamıdır, bin bir köşesidir. Arifler, abidler, özünü bilenler bu kapıyı açarlar[271].

Ma'rifet kapısının on makamı bulunmaktadır. Bu kapının makamları *Buyruk'ta* şöyledir:

---

[269] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 176-177.
[270] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 190.
[271] Esat Korkmaz, *Yorumlu Cafer İmam Buyruğu*, İstanbul, 2007, s. 198.

1. Edepli olmak,
2. Heybet,
3. Sabır ve namaz ile Allahtan yardım dilemek,
4. Kanaat göstermek,
5. Hayâlı olmak,
6. Cömertlik,
7. İlim sahibi olmak,
8. Teslimiyet ve rıza,
9. Ma'rifet,
10. Kendi özünü bilmek[272].

Makâlât'ta ise bu makamlar şöyle sıralanır:

1. Edepli olmak,
2. Masivadan (tanrıdan başka her şeyden) tecerrüd (bencillik, kin, garezden uzak) olmak,
3. Perhizkârlık,
4. Sabır ve kanaat,
5. Hayâ,
6. Cömertlik,
7. İlim,
8. Miskinlik-Sükünet ve düşkünlük,

[272] Fuat Bozkurt, *a.e.*, s. 126-127

9. Marifet sahibi olmak,

10. Kendini bilmek[273].

Birinci makam, **edepli olmaktır**. Allah'a ulaşan, ancak saygı ve edep ile ulaşır. Mahrum kalan da ancak saygı ve edebi terk ettiği için mahrum kalır. Hz. Ali'nin şu sözü gereğince: "Mal ve soy ile bir şeref olamaz, şeref ancak bilgi ve edep iledir." Hz. Peygamberde "Edep aklın dış şekli ve dış görünüşüdür." buyurdu[274].

Sözlük manası, terbiye, güzel tavır, iyi ahlak, utanma, hayâ olan edep, *Makâlât*'ta "edep, od u hayâ, utanmak" kelimeleriyle izah edilmektedir. Peygamberimiz edep ile ilgili, "Utanmak imandandır; utanması olmayanın imanı da yoktur." buyurmuştur. Bu sözü delil göstererekten Hacı Bektaş edebî imanın sıfatlarından saymaktadır. Edep yalnızca makam olarak zikredilmiştir[275].

Pes evvel bu durur söze girişde

Edep saklaya kişi her bir işde

Mü'eddeb kişiler gey hoş olurlar

Edepsüz ma'rifeffatdan boş olurlar

Beşinci kavla çun kim kılduk ağaz

Gülistan bülbülisin kıl ser-ağaz

Bu kavlun menba'i öd û haya'dur

Utanmak kavlı yohsula bay'a'dur[276].

Alevilikte ahlakın temelini oluşturan edep; el-dil ve bel sözcüklerinin ilk harflerinden türetilmiş olarak algılanır. Bir Alevi göre hizmetteki edep, hizmetin kendisinden daha değerlidir. Edep kapsamında üç şey önemlidir:

---

273 Esad Coşan, *a.e.*, s. 15–18.
274 Hamiye Duran, *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat'ında Din ve Tasavvuf*, Ankara, 1987, s. 112.
275 Hamiye Duran, *a.e.*, s. 112.
276 *Manzum Makâlât*, s. 159.

a. Eline sahip olmak: hırsızlık yapmamak, kan akıtmama anlamında, Alevi barışçılığının ve cana saygısının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi eli, suç işleme aracı olmaktan çıkarıp güzellikleri yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

b. Diline sahip olmak: yalan söylememe, sözle insanları birbirine düşürmeme, kov ve gıybette bulunmama anlamında, Alevi açıklığının bir simgesi durumundadır. Bu yolla bir Alevi dili, dedikodu yapma, fitne ve fesada katılma çıkarıp doğruyu söyleme, söz güzelliğini yaratma aracı haline dönüştürmüş olur.

c. Beline sahip olmak: nefesine sahip olma, zina yapmama anlamında, gayrimeşru ilişkilerden uzak durma, anlayışının simgesi durumundadır.

İkinci makam, **korkmaktır**. Tam korku, Allah'ı bilen, tanıyan kimselerde olur. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer: "Eğer biz Kur'an-ı bir dağa indirseydik, elbette onu, Allah'ın korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.[277]", "Allah'tan ancak bilgili kullarından olanlar gerektiği tarzda korkarlar[278].", "Rabbinin makamlarından korkanlarına iki cennet vardır[279]." Korkunun, daha doğrusu sevginin gereği anlatılır.

Alevi anlayışında, Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, ulaştığı ma'rifet aşamasında düşme endişesini taşıması ve bu durumdan korku duymasıdır. Tarikat ehli canda, Tanrı korkusu yoktur. Tanrıya ulaşma yolunda bir yanlış yapacağı korkusu, bir şeyi yanlış anlayışı kuşkusu vardır. Kendine yönelik eleştiriye sürekli canlı tutarak, bencillikten, kinden ve garezden uzak durmak olarak yorumlanır. Aynı zamanda koruyucu bir korkunun kuşatıcılığından her an vicdanını dinlemedir. Ayna olarak algılanan secdede kendinizi izleme, eksikliklerini saplama ve yeni güne daha arınmış olarak çıkmadır[280].

Üçüncü makam, *Buyruk*'ta **sabırdır**. *Makâlât*'ta dördüncü madde olarak alınmıştır. Allah (c.c.) şöyle buyurur: "Ey inanalar! Sabır ve namazla yardım dileyin.

---

277 El-Haşr 59/21
278 Fatır 35/28
279 Rahman 55/46
280 Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam.*, s.195-196.

Allah kuşkusuz sabredenlerle beraberdir[281]." *Makâlât*'ta **perhizkârlık** olarak geçmektedir. Burada da Hz. Muhammed'in sözü misal getirilmektedir: "Açlık gök gürültüsüne, kanaatkârlık da buluta benzer; nasıl gök gürültüsü ve bulut yağmura sebep teşkil ederse kanaatkârlık ve açlık da derin ve ince düşünme (hikmet) ile sezgi (ma'rifet) ye sebep olur." mealindeki hadisi perhizkârlığa esas teşkil etmektedir[282].

Alevilikte perhizkârlık ise, hiçbir şeyde aşırı olmamaktır. Ulaşılan manevi aşamanın verdiği sarhoşluktan kişinin kendini koruması gerekmektedir ve bu hazzı yanlış anlayıp kendini yitirmemelidir. Mahrem olan şeylerden kaçınması gerekmektedir. Yol insanı demek perhizli demektedir. Perhizde insanın isteklerini ertelemesidir. Diğer taraftan perhiz, çileye girmek demektedir. Çilede yüksek düzeyde bir ruhsal ve ahlaksal duruluğa ulaşmayı, en zor koşullar altında bile Tanrı bilincini ve sevgisini koruma ve geliştirme kararlığını simgeler. Kırk günlük süreyi kapsayan çile, tekkelerin çile evi denilen bölümlerinde geçirilir. Doğadan ve toplumdan uzaklaşılarak yapılan bu ibadet sonunda kişi çile çıkarmış olur[283].

Dördüncü makam **sabır** ve **kanaat**tir. Tok gözlü ve azla yetinen olmak gerekir ki insan çoğu bulsun. "Kanaat tükenmez bir hazinedir." denilmiştir. Sabırlı, dayanıklı olmak, sükûn ve güven içinde beklemek, sebat ve devamlılık içinde olmak, endişelenmemek, telaşlanmamak manalarını ihtiva eder[284].

Hacı Bektaş, sabrı imanın sıfatlarından biri olarak görür[285]. Ayette şöyle geçer: "Sabredenlere ecirleri hadsiz hesapsız ödenecektir[286]." Şeytanın sıfatlarından olan gıybet, kahkaha, maskaralık vs. sabır ile düzelir. Hacı Bektaş; sabır, utanmak ve kanaatin akıl içerisinde olduğunu, bunların riya ve tama'ı gönül şehrinden çıkardıklarını ve şeytanın bu üç nesne ile yenildiğini söyler. Bu üç nesne ile veliler makamına ulaşır."

---

281 El-Bakara 2/53
282 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 134.
283 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 196-197.
284 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 134.
285 Esad Coşan, *a.e.*, s. 29.
286 İbrahim, 14/7

"Aklın üç hassası vardur ki riya ile tama'u gönül şehrinden çıkarurlar ve şeytanın yenildiği de işte bu üç nesne iledir[287]."

Alevilikte bu kapı ise, Tanrı'dan başka kimseye yakınmamak olarak yorumlanır. Bununla beraber kutsal yolda ilerlerken kişi aceleci olmamalıdır. Kişi mürşidin verdiği kadarıyla yetinmelidir. Yol insanı bu eğitim sürecine girdiğinde her şeyin biranda öğrenilemeyeceğini bilmelidir. Eğitim sabır gerektiren bir süreçtir. Sabredemeyen kişi bu yolun yolcusu olamaz[288].

Beşinci makam, **utanmak**, hayâ etmektir. Hz. Muhammed: "Utanmak imandandır; utanması olmayanın imanı da yoktur" buyurmuştur. Alevilikte de aynı şekilde yorumlanan utanmak, yakışıksız davranışlardan kaçınmak, kınanma ve ayıplanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan kaçınmasıdır. Aynı zamanda tarikat yolcusu, hocası karşısında bilgisizliğini bilip yanlış bir şey söylemekten utanmalıdır.

Altıncı makam, **cömertliktir**. Allah yolunda, vatan uğrunda, milletin ve devletin selameti için, malının bir kısmını sarf etmesi, fakirin hakkını vermesidir. Mevcut malının, bu hayır yollarında harcaması için cimrilik göstermemesidir. Allah, cimrileri değil, cömertleri sever, hükmüne göre hareket etmelidir. Cömertlerin eli açıktır. Onlar fukaraya yardımı, milletine devletine karşı olan görevlerindeki fedakârlıklar nafile ibadetten sayıldığını da bilirler. Hz. Muhammed'in birçok hadisinde: "Cömertlerin el açıklığı, cömertlik... insanı cennete sevk eder" buyrulmaktadır[289].

Alevilikte yine yolcu olanın durumu ile ilgili yorum yapılan bu kapıda da; kişinin bilgisini ehlinden esirgememesidir. Bilgisinden layık olanlar yararlandırmalıdır. Bunu da ibadet olarak algılamalı ve kişi bununla arındırmalıdır[290].

Yedinci makam, **ilim sahibi olmaktır**. Hz. Muhammed'in "Dünyanın durması dört şey üzerinde ve onlar sayesindedir. Âlimlerin ilmi, hükümdarların adaleti, cömertlerin el açıklığı ve yoksulların duaları" ifadesi ile ilmin önemini vurgulamaktadır.

---

[287] Esad Coşan, *a.e.*, s. 111.
[288] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 198.
[289] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 135.
[290] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 199.

Yine "Cömertlik cennette bir ağaçtır, dalları dünyayı sarmıştır; onlara tutunanları cennete sevk eder." ifadesi ile de ilmin önemini belirtmiş, *Makâlât*'ta da bundan bahsedilmiştir[291].

Alevilikte, tarikat yolunda, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulmadır. Bu sayede sezgisel aklını kullanır ve kesin bilgiye ulaşır. Kişi bu âlemde her şeyin bir yaratıcı olduğunu bilmeli ve bunun sayesinde amacına ulaşmalıdır[292].

Sekizinci makam, *Buyruk*'ta **teslim rızada olmaktır.** *Makâlât*'ta ise, **miskinlik** olarak geçer. Teslim olmaya misal, Hz Muhammed "Müslüman eliyle diliyle en iyi Müslüman olan kimsedir." buyurmuştur. Miskinlik ise peygamberimizin şu sözü misal verebiliriz. "Allah'ım! Beni düşkün olarak yaşat ve düşkünler topluluğu içinde haşreyle." duası esas alınmıştır.

Alevilikte bu kapının yorumu ise, yol insanı, bir yönü ile hiççidir, yani kendini doğa ya da doğanın canı karşısında kendini bir hiç olarak görür. Bu durum inanç dilinde kendisine hiçbir varlık tanımama olarak algılanır.

Dokuzuncu makam, **ma'rifettir.** Ma'rifet tasavvuf ıstılahında, "Hak Teâlâ'yı isimler ve sıfatlar ile bildikten sonra muamelelerinde onu doğrulayan ve sonra kötü ahlaklarından ve afetlerinden korunan, sonra kalben onun kapısında uzun zaman manevi itifaka (ibadet) devam eden bir kimsenin sıfatıdır[293]."

Makâlât'ta ise, **arifin tahtı olarak** geçmektedir.

Bilün dördünci canı marı'fatdur

Kamu canlara bu ab-ı hayatdur

Çalap yardım virübdür cana anı

[291] Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 135.
[292] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 199-200.
[293] *Risale-i Kuşeyri*, s. 357.

Anunçün virmedi hayvana anı[294].

Ma'rifet gönlün sıfatıdır. Suya benzetilen ma'rifet can için vazgeçilmez bir unsurdur. Toprağın suya ihtiyacı olduğu gibi, canın da ma'rifete ihtiyacı vardır. Ma'rifet suyu ise, gönül gözünden aktarmaktadır. Ve can ma'rifet gönül gözünden akmaktadır. Ve can ma'rifet ile canlanır.

Ma'rifet Tanrı'nın, layık buluğu kişilerin gönlüne verdiği bir özelliktir. İnsanlar bu marifetli gönüllerden ma'rifet haberlerini işitip rahatlarlar. Hacı Bektaş, ma'rifet haberleri söyleyen bu kişilerin ayak tozunu ezip içmek gerekir düsturundan hareketle; "Zira ma'rifetli gönül, erenler gönlüdür ve Hak Teâlâ'nın ulu hazinesi ve nazargahıdır ve marifet ol gönülleri diri kılur ve gönül gözi açılur." demektedir[295]. Gıybet, öfke, tama, haset, kibir, hayâ, nefis vs. gibi hasletlerden kurtulamayan kişi, Tanrı'dan ve ma'rifetten uzak kalır ki bunlar imanın dolayısıyla ma'rifetin düşmanlarıdır.

Makâlât'ta; dünyadaki ağaçlara benzetilen ma'rifetin kökü mü'minlerin gönlünde, başı ise gökten daha yukardadır ve "...kökü sağlam, dalları göğe doğru...[296]" ayet-i kerimesi buna delil gösterilmiştir. Ma'rifet ağacının başı tevhid, gövdesi iman, yaprakları İslâm, dibi yakınlık, kökü tevekkül, budakları nehy-i münker, suyu havf u reca, yemişi ilim, yeni ise mü'minin gönlüdür, başı da arzdan yukardadır. Bu marifet ağacını beş büyük dalı vardır. **1.** Şevk **2.** Muhabbet **3.** İnayet **4.** İradet **5.** Kurbiyyât'dır[297].

Hacı Bektaş'a göre, Tanrı insanı üç karanlıkta yaratıp üç nesne ile aydın kılmıştır. Bunlardan üçüncüsü olan nefis karanlığı, "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık ayetler indiren odur. Doğrusu Allah size karşı şefkatlidir, merhametlidir[298]." ayet-i kerimesi gereği ma'rifet nuru ile aydınlatılmıştır. Güneşe benzetilen ma'rifet, hangi gönle doğarsa doğsun ölünceye kadar ve öldükten sonra da insanlara faydalı olur. Marifetli gönüllerin nuru arzdan daha öte gider.

[294] *Manzum Makâlât*, s. 169.
[295] Esad Coşan, *a.e.*, s. 44-45.
[296] İbrahim 14/24.
[297] Esad Coşan, *a.e.*, s. 103.
[298] Hadid 57/9

Cennetin bekçisi Rıdvan olduğu gibi bu gönüllerin bekçisi de Allah'tır. Çünkü marifetli gönüller Tanrı'nın hazinesi ve nazargahıdır[299].

Gönlünde ilim, cömertlik, ud u hayâ, sabır, perhizgerlik, korku, edep, bulunan kişilere ma'rifet, ma'rifetle birlikte ilham, fehim, aşk, şevk ve muhabbet gelir, can dirilir, ma'rifetli can ise erenler canıdır. Ma'rifetsiz can hayvanlar canıdır[300]. Hatta ma'rifet hâkimdir. Can içindeki inkâr yarasını tedavi eder ve canı taze tutar[301].

Ma'rifet kapısının son kapısı, onuncu makam ise **kendini bilmek**, arif olmaktır. *Makâlât*'ta, "Men arefe nefsehu fekad arefe rabbahu" hadisi Hacı Bektaş Velî de oldukça sık kullanılır. Bu söz ile kendi nefsini bilen, idrak eden insanın Allah'ın zatını da edebileceği anlatılır. Vahdet-i vücûd görüşü içerisinde ele alınan bu söz, hakikat mertebesinin de onuncu makamıdır[302]. *Makâlât,* önce kişinin Allah'ın, bildiklerine inanıp, şükretmesini daha sonra kendisini bilmesini gerektiğini de söyler.

"Men arefe nefsehü" sözünü takiben "Men arefe nefsehü" bi'l fena'i fekad arefe Rabbahu bil-baka'i" (Kim kendinin fani olduğunu bilirse, Rabbinin de bâkiliğini anlar.) manasına gelen ve insanın fâni olduğunu anlatan güzel bir sözdür[303].

Ayetlerle birlikte Allah'ın, birliğini, azametini, celalini, kudretini, kemalini, merhametini, cemalini, hikmetlerini vs. izah eden Hacı Bektaş-ı Velî, insanın bir terkip içerisinde yaratılan kâinatın küçük bir nüshası ve insanın en yüce varlık olduğunu söyler.

"Pes eyle gerek kim" ilim ile ırdeleye ve izleye isteye ve gözleye, "arştan tahta's saraya değin ne kim varısa kendüde bula"

"Pes imdi" arş ile ferş arasında çok türlü nesneler vardır. İlle âdemden ulusu yoktur[304].

---

299 Esad Coşan, *a.e.*, 104.
300 Esad Coşan, *a.e.*, s. 35.
301 Hamiye Duran, *a.e.*, s. 92-94.
302 Esad Coşan, *a.e.*, s. 28.
303 Esad Coşan, *a.e.*, s. 61.
304 Esad Coşan, *a.e.*, s. 62.

Daha sonra insan vücudunda her ne varsa (ruhta dâhil olmak üzere) kâinata teşbih edilmiştir. Yedi kat göklerin üstünde bulunan "Arş can hazinelerinin (akıl, ilham, fehim, ışk-ı didar, ma'rifet...v.s.) bulunduğu insan başına, arka (beden) göğe; taban (ayaklar) yere benzetilmiştir. Akıl ay'a, marifet güneşe, ilim yıldızlara; sünük (kemik) ve işlik oluşuna; kaygı buluta, gözyaşı yağmura benzetilmiştir. Bu benzetmeler oldukça fazla yer tutmaktadır[305].

Ayrıca, nefsi şeytanın naibi olarak tanımlayan Hacı Bektaş-i Velî, şeytanı (kibir, haset, cimrilik, ta'ma, gıybet...v.s.) hasletlerle; Rahmanî (miskinlik, sabır, korku, ilim, cömertlik, marifet, akıl) hasletlerini birbirlerinden ayıramayan insanların, kendilerini dolayısıyla Hakk'ı bilmekten uzak olduklarını söyler. Rahmanîyi şeytanîden ayırt eden kimse kendini bilir, Tanrı'ya yol bulur. Aksi takdirde o kişi insanlık mertebesinde değildir[306].

"Zira kim biregü Rahman ile şeytani seçildiğini bilmeyince hem kendüyi dahi bilmez ve bir kimesne kendüzin bilmeyince Çalap Teâlâ'yı bilmez[307]."

Manzum *Makâlât*'da kendini bilmekle ilgili olarak şu beyitlere rastlarız:

Dahı çok nesneler bildürdi hak bil

Ve likin ağız açup söylemez dil

Pes imdi hak ne kim bildürdi iy yar

Hakikat kılınuz sıdkıla ikrar

Zira hak söze inanmak geredür

Çalap lütfına tayanmak gerekdür

Ne kim bildürdise hak bil iy dil-dal

Pes andan nefsüne olgıl haber-dar[308].

305 Hac 22/85; Esad Coşan, *a.e.*, s. 58-83.
306 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 138.
307 Esad Coşan, *a.e.*, s. 53-54.

Alevilikte ise bu kapı şu şekilde yorumlanır; arif olan dendiğinde, Tanrı'nın: gönül bilgisi, duyarlılığı, derinliği yoluyla kendisi ile bütünleşmesine izin verdiği ve bu yolla kendi yüce varlığını görebilmesi lütfunu sağladığı, kendi özünü tatmanın zevkini verdiği ariflerle simgelenen yüksek olgunluk aşamasına ulaşma anlaşılır.

Arifin ilahi Hakk'ın özünü tatması durumunda; bilenle bilinen, tek bir varlık olur. Arif bu konuma, kendiliğinden ya da bilimle değil, duyuş ve seziş yoluyla yükselir; bilgi ötesindeki dünyada olup bitenleri bilme yeteneğine kavuşur[309].

Ma'rifet kapısındaki makamlara baktığımızda tam bir kâmil-i mürşid olması gereken kişinin özelliklerini görmekteyiz. Artık bu evreyi aşan kişi hakikat kapısına ulaşmıştır.

4. Hakikat Kapısı:

Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında dördüncü sırada yer alan ve muhiplerle özdeşleştiren, Hakk'ı görme, tanrısal âlemin gücü içinde erime evresidir; hakikat.

Tanrısal âlemin gücü içinde erime; tanrısal özde ölümsüzlüğü anlatır; bu bir beka durumudur. Beka öğretisi en belirgin biçimini Hallac-ı Mansur'dan (857-922) alır. Onun "enel hak" sözü bekanın, Tanrı'nın kendisi olduğu anlamını vermiştir. Beka durumuna ulaşan kul, Tanrı'nın varlığıyla var, O'nun ezeli ve ebedi oluşuyla ezeli ve ebedi olur.

Dördüncü kapı olan hakikat kapısının, *Buyruk'ta* ki makamları şöyledir:

1. Türab olmak, (alçak gönüllü)
2. Muhammed Ali yoluna boyun eğmek,
3. Eline-diline-beline sahip olmak,

---

308 *Manzum Makâlât*, s.

309 Esat Korkmaz, *a.e.*, s 203.

4. Güvenilir olmak;
5. Tevekkül,
6. Sohbet,
7. Sır,
8. Rıza,
9. Tefekkür,
10. Tanrı hasretini kalpte canlı tutmak[310].

Makâlât'ta ise makamlar şöyle sıralanır:

1. Tevazu,
2. Kimsenin ayıbını görmemek,
3. Yapabileceği hiçbir iyiliği esirgememek,
4. Emin olmak,
5. Mülk sahibine yüzünü sürüp yüzsuyunu bulmak,
6. Sohbetle hakikat sırlarını söylemek,
7. Seyr-i sülûk sahibi olmak,
8. Sır sahibi olmak-sır saklamak,
9. Münacat,
10. Allahın varlığına ulaşmak[311].

---

310 Fuat Bozkurt, *a.e.*, s. 128-129.
311 Esad Coşan, *a.e.*, s. 20.

Birinci makam, **türab olmaktır**. Dört kapıya inanan kimselerin alçak gönüllü olması gerekir. Bütün insanların yüce varlığı sayıp, O'na saygı göstermelidir. Kendini beğenmişlik insanın en büyük zaafı saygısızlıktır. Yetmiş iki milleti bir görmek, kimsenin arkasından konuşmamak gerekir[312]. Kulun diğer yaratıklar arasında toprak gibi (mütevazı) olması bir kişinin incitmesinden incinmemesi, aksine kendine rastlayan her şeyi Allah'tan bilmesi ve o başına gelen musibetlerin tümüne rıza göstermesi gerekir. Olumsuz bir şey olduğunda Allah-u Teâlâ'ya terk ve havale etmeli ve dileme ve istemeyi sadece Allah'a ait bilmelidir. Çünkü Allah-u Teâlâ dilediğini işler ve istediği şekilde hükmeder[313].

Alevilikte ise, türab olmanın yorumu, herkesin ayak toprağı anlamında alçakgönüllü olma, Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılama, Tanrı'nın hoşnutluğunu, onayını kazanma ve kendini yol kurallarına bırakma şeklindedir. Cafer-i Sâdık toprak gibi olmak hakkında şöyle demektedir: "Toprak rahatlık sağlar, kişinin ruhundaki huzur toprağın uzantısı durumundadır. Tanrı, cenneti toprağın üzerine kurmuştur. Toprak Âdem'in karşılığıdır, en yüce bilimin ayrıntılı kitabıdır."

Toprak inançta Şah-ı Merdan Ali'dir. Bu nedenle toprak oğlu anlamında Ebu Turabî adıyla anılmıştır. Velilik ve kerameti o ortaya çıkarmıştır. Toprak insanoğluna sunulmuş en yüce varlık olduğu için toprak olmak kişinin kendi özünü bilmesi anlamına gelmektedir[314]."

İkinci makam, *Buyruk*'ta **Allah'ın varlığına, birliğine ve Muhammed-Ali'nin yoluna boyun eğmektir**. Bu konuda Allah (c.c.) "(Rasulüm) sana samimiyle biat edenler (ölünceye kadar sana bağlılığa ve İslâm uğrunda savaşmaya söz verenler) ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın (kudret) eli onların ellerinin üstündedir. Artık kim (bu bağlılığı) bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a söz verdiği şeyi yerine getirirse, O'da ona büyük bir mükâfat verecektir[315]." buyurmuştur.

---

312 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 91.
313 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 141.
314 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 213.
315 Fetih 48/10

Makâlât'ta ise **kimsenin ayıbını görmemek** olarak geçer. Yetmiş iki milletin ayıbı örtmek olarak işlenir. Bütün mülke (kâinata) tek bir bakışla bakıp bu kişinin işlediği iyidir, bunun işlediği kötüdür, dememek ve (kişileri söz konusu etmeden) yalnızca iyiliğin ve kötülüğün kendisini görmektir. Çünkü hiçbir kimse diğer bir kişi yerine gazaplandırılacak veya mükâfatlandırılacak değildir. Ayeti kerimede "Bizim işlediklerimiz bize, sizin işlediklerinizde size aittir[316]." denilerek ayıplamamak fikri işlenir[317].

Alevilikte de bu kapı Sünnî görüş ile aynı şekilde yorumlanmaktadır. Tüm insanları bir görmek, insanlar arasında din, dil, ırk ve cins ayrımı yapmamak, aynı zamanda bütün insanların inançlarına da hoşgörüyle bakmak gerekmektedir; şeklinde yorumlanmaktadır[318].

Üçüncü makam, *Buyruk*'ta **eline, beline, diline sahip olmaktır.** Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer Medine'ye bir dönersek, andolsun ki, üstün olan(ımız), zayıf ve düşük olan (sizler)i oradan çıkaracaktır." diyorlar. Hâlbuki (asıl) şeref ve üstünlük, ancak Allah'a, Rasulü'ne ve mü'minlere mahsustur. Fakat münafıklar bilmezler. (çünkü onlar, imanlarında samimi değillerdir[319].)"

Makâlât'ta ki bu makam, **elinden gelen iyiliği esirgememektir.** Allah'ın kendisine ikram eylemiş olduğu yemeklerden, giyimlerden bir şeyi sakınmamak, aksine Allah'ın rızasını kazanmak isteğiyle onun yolunda bol bol vermek, ihsanda bulunmak, eli açık olmaktır. Ayeti kerimede: "Mallarını Allah yolunda harcayanlar (her birinde yüzer tane tohum mevcut) yedi başak bitiren bir tohum tanesi gibidir[320]." Elinden geleni esirgememek fikri işlenir. Alevilikte de elinden geleni kişi yapmalı ve aynı zamanda hep verici olmalıdır şeklinde yorumlanmaktadır.

Dördüncü makam, **güvenilir olmaktır** ve Allah'ın her yarattığını sevmektir. Yaratıklardan hiçbirine zarar vermemek ve onların ondan cefa görmemeleridir. Nitekim

---

316 Hud 11/139.
317 Abdurrahman Güzel, *a.e.*, s. 140.
318 Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 214.
319 Münafikun 63/8.
320 Bakara 2/261.

Hz. Peygamber: "Müslüman diğer Müslümanların kendisinin elinden ve dilinden zarar görmedikleri kimselerdir." demekle emin olmayı öğütlemektedir.

Alevilikte ise emin olmak demek, bir kimsenin ayıbını görememe şeklinde yorumlanmaktadır. İnsanların iyi ve üretici yanlarını görmeli, kusurlarını ve ayıplarını örtücü olmalıdır.

Beşinci makam, *Buyruk'ta* **tevekküldür**. *Makâlât'ta* ise **mülk sahibine yüzünü sürüp yüzsuyunu bulmak** olarak geçer. Sözlükte dayanmak, güvenmek, vekil tutmak anlamlarına gelen tevekkül, terim olarak; hedefe ulaşmak için gerekli olan maddi ve manevi sebeplerin hepsine başvurduktan ve yapacak başka bir şey kalmadıktan sonra Allah'a dayanıp güvenmek ve ondan ötesini Allah'a bırakmak demektir. Tevekkül, Müslümanların kadere olan inançlarının tabii bir sonucudur. Tevekkül eden kişi Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmuş kişidir. Tevekkül etmek, tembellik ve miskinlik demek olmadığı gibi, çalışma ve ilerlemeye mani de değildir. Tevekkül, çalışıp, çabalamak, çalışıp çabalarken Allah'ın bizimle olduğunu hatırdan çıkarmamak ve sonucu Allah'a bırakmaktır. Kur'an-ı Kerim'de tevekkül ile ilgili birkaç ayette şöyle buyrulur: "Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığı zaman yürekleri ürperir. O'nun ayetleri okunduğunda imanlarını arttırır ve yalnızca Rablerine tevekkül ederler[321]." Yine başka bir ayette: "De ki: "Allah'ın bizim için yazdıkları dışında, bize kesinlikle hiçbir şey isabet etmez. O bizim Mevlâmızdır. Ve mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etmelidirler[322]."

Mülk sahibine yüzünü sürüp yüzsuyunu bulmak konusunda *Makâlât*'ta şöyle denir: Kulun ölmeden önce kendi nefsini yok etmesi benlikten kurtulmasıdır. Vahdet haline ermektir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Sizin yanınızdakiler tükenir, fakat Allah'ın yanındakiler daimi ve bâkidir[323]."

Alevilikte de bütün varlıkların Tanrı'da bir olduğuna inanmaktır şeklinde yorumlanır. Kişi Tanrı'dan başka varlık tanımamalıdır. Bununla birlikte Allah'ın birliğine ve Ali'nin de Allah'ın velisi olduğuna inanmalıdır. Her canlı Tanrı'nın

---

321 Enfal 8/2.
322 Tevbe 9/51.
323 Esad Coşan, *a.e.*, s. 29.

görüntüsü durumundadır. Bu sebepten doğadaki bütün canlıları sevmeli ve bunu bir ibadet olarak algılamalıdır[324].

Altıncı makam, **sohbetle hakikat sırlarını söylemektir.** Kulun sohbet esnasında gerçeklik sözleri söylemesi, olgun irşadcısına tam bir istek ile uymasıdır: "Topluluğun arasında şeyh, ümmeti arasında peygamber gibidir." Hadisi, sohbetle hakikat sırları söylemek fikrini desteklemektedir.

Hacı Bektaş-ı Velî, sohbetle hakikat arasında bir bağ olduğunu söyler. Bu ise hakikat ehlinin meşrebindendir. Kul, sohbet esnasında gerçekleri söyler, mürşide tam bir istekle uyar. Mertebece kendinden büyük olanlarla yapılan sohbet, ona itiraz etmemeyi gerektirir. Bu hal ise ariflere özgü bir haldir.

"Ve likin tefekkür ü sohbet ve vilayet beklemek ve ayna'l-yakin ariflarındur[325]."

Budur altıncısı kim sohbet ide

Veli sohbet yolında nice gide

Hakikat sırrını şerh eylemekdür

Bulardan artuğı fasıd emekdür[326].

Alevilikte bu kapıda, beşinci kapıya paralel olaraktan, Allah'a yakın olmak ve Allah'la bir olmak şeklinde yorumlanır. İnsan-Tanrı-Evren üçlüsünden oluşan birliği Tanrı olarak algılamaktır. Alevilik bu inancı Anadolu'da etkisini uzun zamandır sürdüren tasavvuftan almıştır. Bu inancı Ali'nin kişiliğinde somutlaştırmıştır. Tasavvufta Vahdet-i Vücut biçiminde çıkan bu anlayış, Alevilikte Vahdet-i Mevcut şeklinde alınmıştır. Vahdet-i Mevcut anlayışında, oluşturanda, oluşan da, oluşta birdir. (İnsan-Tanrı-Evren üçlüsünden oluşan birlik), Tanrı'dan başka mevut yoktur (La mevcudi illallah). Varlık tektir, birdir, yaratan ile yaratılan özdeştir. Yaratma yoktan var etme değil, gizlilikten görünüş alanına çıkmaktır.

---

324 Esat Korkmaz, *a.e.*, s.220-221.
325 Esad Coşan, *a.e.*, s. 29.
326 *Manzum Makâlât*, s. 162.

Görünüş alanına çıkan Tanrı, varlıkların en olgunu, en yücesi olan insanda, daha belirgin bir nitelikte kendini gösterir. Bu nedenle varlıklar arasında Tanrı'ya en yakın, öz bakımından O'nunla eşit olan insandır. İnsanda bulunan düşünme ve yargılama yeteneği, Tanrı iradesinin bir bölümüdür. Bu nedenle insan ile Tanrı eş varlık düzeyindedir. İnsan Tanrı'nın konuşan dili, söyleyen ağzıdır. Bu makamdaki kişi olgunluk aşamasına ulaşmış ve belli bir döneme, belli bir zamana değil, tüm zamanın içinde yer alır. Bu durum, Tanrı'nın kendine dost kıldığı ve verdiği ilhamla yaratıcı varlığa kattığı velilerin aşamasını, velayet makamını belirler[327].

Yedinci makam, *Buyruk'ta* **sır**; *Makâlât'ta* ise **seyr-i sülûk olmak** olarak geçer. Kâmil bir mürşidin iradesi altında yola çıkıp masivadan yüz çevirerek Hakk'a yönelmek olan seyr-i sülûk bir şeyhe intisap ettikten sonra başlar. İyi ve olgun kulların girdiği yola girmektir. Kur'an'da: "Onlara dış âlemlerdeki ve iç âlemlerdeki delilleri göstereceğiz[328]."

Alevilikte bu kapının yorumu, seyrü süluk manevi olgunluğa ulaşan tarikat yolcusu, ruhu tanrısal görüntüleri gözlemlemek için gayb âlemine seyahate çıkar. Düşüncede görme gücü olarak algılanan kültürel canının rehberliğinde, bâtîn âlemi dolaşır. Tanrının, bu evreni varlığa getirirken ne türden bir tasarım içinde bulunduğunu kavramaya çalışır[329].

Sekizinci makam, *Buyruk*'ta **rızadır**. Allah (c.c.) şöyle buyurur: "Bu, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür. Ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetler onlarındır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuştur. Bu büyük bir kurtuluştur[330]."

*Makâlât'*ta **sır sahibi olmak- sır saklamaktır**. Kulun kendisinden sağdır olan kerametleri gizlemesidir. Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Deki: "İçlerinizdekini

---

[327] Esat Korkmaz, *a.e.*, 223-224.
[328] Fussilet 41/53.
[329] Esat Korkmaz, *a.e.* s.226.
[330] Maide 5/119.

gizleseniz de açıklasanız da (Allah bilmektedir.)[331]" mealindeki ayet sır hususundaki fikri kaynaklık etmektedir.

Alevilikte sır saklama ise, gönül sezgisi yoluyla duyular üstü bilgiye ulaşmadır. Kişi tarikat bilgisini özümseyerek hakikate iner. Nefsin isteklerinde sıyrılıp derin düşünceye dalarak, Tanrı evi olarak tanımlanan gönülde tecelli eden gayp durumundaki şeylerin yeni Hakk'ın gayp durumuna getirdiği ancak halka bildirmediği şeyleri ayrımına varmaktır. Ulaştığı manada, erdiği sırrı, ehli olmayandan sakınmalı, sırrı sır etmeli ve kişi bu sebepten dolayı takiye sahibi olmalıdır[332].

Dokuzuncu makam, *Buyruk'ta* **tefekkürdür**, *Makâlât'ta* ise **münacattır**. Tefekür ile ilgili bazı ayetlerde şöyle buyrulur: "De ki: "Size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleğim de demiyorum. Ben, bana vahyedilenden başkasına uymam.", "De ki: "Kör olanla, gören bir olur mu? Yine de düşünmeyecek misiniz?[333]", "Andolsun, ilk inşa (yaratma)yı bildiniz; ama öğüt alıp-düşünmeniz gerekmez mi?[334]" Kur'an'dan tefekkür ile ilgili birçok ayet örnek getirilebilir. Hadis-i Şeriflerde ise, "Allah'ın yarattıkları hakkında bir saat tefekkür, bir gece ibâdet etmekten daha kıymetlidir.", "Allahın azameti, cennet ve cehennem hakkında bir an tefekkür, bir geceyi ibadetle geçirmekten daha kıymetlidir."

*Makâlât'*ta ise münacat ile ilgili olarak, sabretmek, Tanrı'ya ulaşmak, Tanrı'yı birlemek ve Tanrı'ya yakarmaktır. Allahın şu sözü gereğince münacat etmek kurtuluşu getirir. "Ey inanan kimseler: sabrediniz, sabırla yardımlaşın, birbirinizle irtibatlı olun ve Allah'tan korkunuz ki kurtulasınız[335]."

Alevilikte ise münacat, Tanrısal sırları ve tecellileri seyretmektir. Kişi bu yolla Tanrısal âlemi görür. Yine insan Tanrı evi olarak algılanan gönülde, Tanrı ile söyleşide

---

[331] Al-i İmran 3/29
[332] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 224.
[333] Enam 6/50
[334] Vakıa 56/62
[335] Al-i İmran 3/200

bulunur. Bu yolla da tarikat ulularını över ve onlara bağılılıklarını bildirir. Buda erkândandır[336].

Onuncu makam, **Allahın varlığına ulaşmak** ve onun sevgisini, muhabbetini kalbinden çıkarmamaktır. Buna tarikatta fena fi'llah denir. İç gözü ile gözlemde bulunmak, ilm-i ledünni (ilahi bilimleri) öğrenmektir. Tanrı'ya ulaşmanın yolu ise ilim öğrenmektir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Biz ona (Hızırâ) kendi tarafımızdan (ilahi bilimleri) ilim öğrettik [337].

Alevilerde de, bu kapı Çalap Tanrı'ya ulaşmak olarak yorumlanır. Kişi bu mevkiye ulaştığında mertebe olarak en üst seviyeye ulaşmıştır.

Artık hakikat kapısına ulaşmış olan kimse Allah'ın sevdiği kullar arasında olan, nefsini terbiye etmiş olan kimsedir. O dünyadan geçmiştir ve gönlü daima Allah ile beraberdir.

Görüldüğü üzere dört kapı, kırk makamın ilk kapısının ilk makamı iman getirmek olup son makamı Allah'a ulaşmaktır. Dört kapı, kırk makam anlayışı, imandan başlayıp Allah'a ulaşmaya kadar devam eden manevi mertebelerdir. *Buyruk* ile *Makâlât* arasında makamların isimlendirilmelerinde farklılıklar olsa da ulaşılmak istenen yer aynıdır.

Buyruk'ta ve *Makâlât'ta* yukarıda arz edildiği biçimde sayılan dört kapı, kırk makam her talibin bilmesi ve gereklerini yerine getirmesi icap ettiğinin vurgulanması karşısında[338] bugünkü Alevi kesimin durumu farklı özellikler taşımaktadır. Gereklerini yerine getirme keyfiyeti hesaba katılmadan Alevilerin büyük çoğunluğunun dört kapıyı isimleriyle bildikleri söylenebilir. Ancak kapıları makamlarıyla birlikte sayabilen kişi çok azdır. Esasen zamanında telif edilen eserlerin çoğunda kapıların isimleri söylenmekle beraber makamlar sayılmaz, üstelik kapıların mahiyeti de farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Söz gelimi, Bedri Noyan Bektaşiliği'nde dört kapıdan şeriatın anasından doğmak, tarikatın ikrar vermek, ma'rifetin nefsini bilmek, hakikatin Hakk'ı

---

[336] Esat Korkmaz, *a.e.*, s. 228.
[337] Kehf 18/65
[338] Fuat Bozkurt, *a.e.*, s. 125.

kendi özünde bulmak olduğunu; kendisine göre ise şeriatın dünyaya gelmek ve bilgi sahibi olmak, tarikatın dürüst yaşamak ve yaptığı hatalara tövbe etmek, ma'rifetin bilgisini meyvesini almak ve çevresine faydalı olmak, hakikatin ise ebedi hayata doğarak insanlığın gönlünde yaşamak olduğunu belirtmektedir[339]. Üstelik bu kapıların makamlarını da zikretmemektedir. Kapıları makamlarıyla sayanlar ise ya hiçbir yorum yapmadan listeyi sıralamakta,[340] ya da kendi inanç ve düşüncelerine göre yorumlamaktadırlar[341].

Günümüz Alevilerinin dört kapı, kırk makam konusundaki yaklaşımlarıyla ilgili şu hususlara işaret edilebilir:

* Daha önce belirtildiği gibi Alevi halkın büyük çoğunluğu kapıların isimlerini bilmekle beraber makamları bilmemektedir. Kapıların ne olduğunu ortaya koyan makamlar bilinmediği için de kapılar, kişilerin kendi anlayışına göre tanımlanmaktadır. Çok sınırlı bir kesim onu İslâm'ın amele yönelik hükümleri olarak tanımlarken büyük çoğunluğu kendi inanç ve anlayışları istikametinde değişik biçimlerde yorumlanmaktadır. Mesela bir yazar Hz. Muhammed'in İslâm adı altında kurduğu dinin dört kapı, kırk makam ilkeleri üzerine bina edildiği, ancak bunlardan ilki olan şeriatın Emeviler döneminde gerçek anlamından çıkartılıp saltanat aracı haline getirildiğini, Alevilerin ise zulüm fırtınalarına göğüs gererek şeriat gerçeğini yaşadığını söylemiş, fakat bu şeriatın ne olduğunu tarif etmemiş. Üstelik makamlarını sayarken de *Buyruk'ta* ibadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek olarak ifade edilen üçüncü makamı helal kazanç sağlamak diye aslından farklı bir şekilde tanımlamışlardır[342]. Sonuç olarak şeriat kapısı makamlarıyla beraber bilinmediği, yer yer de bilerek gizlemek için Alevi kitlenin bazı kesimlerinde şeriat sevimsiz bir kelime olarak takdim edilir, hatta bazen bu takdim ciddi bir düşmanlığa dönüşür.

* Alevi camiada kapılar arasındaki ilişki konusunda yer yer belirsizlik, yer yer de çelişkiler vardır. Söz gelimi bazıları şeriat kapısının bir süre sonra aşılması gerektiğini, ikinci kapı olan tarikata geçildiğinde şeriattaki yükümlülüklerin söz konusu

---

339 Bedri Noyan, *a.e.*,s. 218-219.
340 İlyas Üzüm, *a.e.*,, s. 93.
341 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 93.
342 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 94.

olmayacağını, bazıları ise geçişlerde diğer kapılardaki yükümlülüklerin aynen devam ettiğini, ancak girilen kapıdaki yükümlülüklerin ilave edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Daha çok şeriat kapısını dışarıda tutmak amacına yönelik olarak iddia edilen ilk anlayışın sağlıklı olmadığı ortadır. Zira ikinci kapıya geçildiğinde ilk kapıdaki makamlardan iman etmek, ilim öğrenmek, haramdan uzaklaşmak, dışarıda tutulamayacaktır. Keza üçüncü kapı olan ma'rifete geçildiğinde ikinci kapının makamlarından tövbe etmek, ümit kesmemek gibi hususlar devre dışı kalmayacaktır. Şu halde talibin Hakk'a ulaşması için şeriat, tarikat, ma'rifet ve hakikat kapılarındaki tüm yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir[343].

* Genellikle Aleviliğin temel felsefesi olarak değerlendirilen dört kapı, kırk makam anlayışı bazı Alevi evrelerce çağını yaşamış mistik değerler olarak görülür. Bu anlayışta olanlara göre "Geçmişte belli bir fonksiyon icra ettiği muhakkak olan bu değerlerin günümüz insanına hitap eden yönü yoktur. Bu yüzden bunları öne çıkarmak gereksizdir. Esasen yerli yersiz bu değerleri gündeme getiren Alevilerin yobazlarıdır." Bu anlayışı benimseyen insanlara daha ziyade Pir Sultan Abdal dernekleri çevresinde rastladığımızı belirtelim.

* Bazı Alevi büyüklerinin bize naklettiği üzere, bugünkü Alevi kesim içerisinde dört kapı, kırk makamın hakkını veren ve kâmil insan vasfını taşıyan kimseler bir elin parmaklarını geçmez[344]. Halk bir tarafa, dedelerin ve Alevilerin ileri gelenleri de, çoğu kendisini ruhi yönden geliştirme ve Hakk'a ulaştırmaya çalışma eğiliminde değillerdir. Hatta bu durum, Aleviliğe yön vermek isteyenlerin problem olarak dahi görmedikleri bir durumdur.

Sonuç olarak, dört kapı, kırk makam hakkında bir özet yapmamız gerekirse;

Her iki eserde tasavvufî nitelikli eserlerdir. Dört kapıdan maksat "şeriat", "tarikat", "ma'rifet" ve "hakîkat" kavramlarıdır. Kırk makam da, bu kapılardan girilerek katedilecek kırk adet merdiven basamağıdır. Burada kapıları aralayarak her birindeki onar makamın neler olduğunu ve her makamdan bir sonraki makama ulaşmak için neler yapmak gerektiği anlatılmaktadır. Eserlerde dikkat çeken bir hususta, her makamda

---

343 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 94.
344 İlyas Üzüm, *a.e.*, s. 94.

yapılması gereken şey söylendikten sonra, genellikle bunlarla ilgili ayet, hadis veya kelam-ı kibar kabilinden bir söz getirilmiş olmasıdır.

Alevi-Bektaşiler dört kapı, kırk makamı *Buyruk'tan* ve Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât* kitabından öğrenmişler ve buradan yorumlamışlardır. Bu iki kitap arasında kapıların sıralanışında değil, fakat makamların sıralanışında ve yorumlamakta farklar bulunmaktadır. Amaç, kişinin bu kapıları geçip, Muhammed-Ali buyruklarına uyarak kâmil-i mürşid olmasını sağlamaktır.

Alevi-Bektaşi topluluğu bu kavramların Hz. Muhammed zamanından beri gelen bir öğreti olduğunu, bunun Emeviler zamanında yok edilmeye çalışıldığını, sadece şeriatın işlendiğini, diğer kapıların önemsizleştirildiğini savunmaktadırlar. Bu kavramlar aynı zamanda Alevi-Bektaşi tasavvufunun temellerini oluşturmaktadır. Her kapı bir aşamadır. Bir kapıyı aşan, diğer kapıya ulaşmıştır. Dördüncü kapıya ulaşmış olan kimse insan-ı kâmil olmuş, nefsini terbiye etmiş, dünyadan vazgeçmiş ve sadece kalbinde Allah sevgisi bulunduran kişi olmuştur. Buda Aleviliğin mistik yönünü bizlere göstermektedir.

Günümüzde bu kapı isimleri Aleviler tarafından bilinmiş olsa da, makamlar ismen de içerik olarak ta çok az kişi tarafından bilinmektedir. *Makâlât'ta* ve *Buyruk'ta* muhakkak yaşanması gerektiği anlatılan bu makamlar, günümüz Alevi toplumunda yaşanmadığı görülmektedir. Uygulayan da çok az sayıda kişi bulunmaktadır. Yeni gelen Alevi nesli ise bu öğretileri kabul etmemektedir. Bu zamana kadar kapalı bir topluluk olarak yaşayan Aleviler artık, sosyal çevre ile tanışmışlar ve çevrelerinde farklı bir yaşam olduğunu görmüşlerdir. Bunun gereği olarak ta yaşadıkları toplumun ve çağın gereklerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

Sadece *Buyruk'ta* ve *Makâlât'ta* kalan dört kapı, kırk makam kavramları yeni nesilden şartları ağır görülerek kabul görmemişse de, hala kapalı toplum olarak kalmayı, bu durumu yozlaşma olarak görüp en kısa zamanda önlenmesi gerektiğini, savunanlarda bulunmaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızda Aleviliğin inanç ve hayat nizamını oluşturan, tasavvufî kaynaklara dayanan "Dört Kapı, Kırk Makamın" geçmişte ve günümüzdeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Bunun öncesinde ise giriş bölümünde, Müslümanların ilk ihtilafları ve bu ihtilaflar sonucunda ortaya çıkan fırkalaşma hareketi hakkında kısada olsa bilgi vermeye çalıştık. İnsanların, düşüncelerinde ayrıldıkları değişmez bir gerçektir. İnsanoğlu medeniyet ve yükselme yolunda her adım attığında, ihtilaflar artmış ve bu ihtilaflar çeşitli felsefi, sosyal ve dini v.b. mezhepler doğurmuştur. Müslümanların ihtilaflarını sebeplerini tek tek sayarak anlatmak imkânsızdır. Bunları sadece belli maddeler içerisinde verebiliriz.

Müslümanlar arasında ki ayrılıklar aslında peygamber efendimiz hayattayken de mevcuttu. Fakat aradaki ihtilafları gidermek için kafalarında oluşan soruları peygamber efendimize soruyorlar ve aralarındaki çatışma büyümeden çözülüyordu. Fakat peygamberin vefatından sonra bu durum değişmiş, bire bir soruların kesin cevaplarına çoğu zaman ulaşılamamıştır. Bu durumda da ashap kaynaklardan faydalanarak İslam'a uygun bir şekilde yoruma gitmişlerdir. İnsanların arzu, istek ve mizaçlarının farklı olmasından dolayı her zaman aynı cevaplara ulaşılmış değildir. Kimi ashap akli delilerinde gerekliliğini savunurken bazı kesim ise taklidi olarak kalmanın gerekliliğini savunmuştur. Bu sebeple Müslümanlar itikat, siyaset ve fıkıh konusunda bir takım mezheplere ayrılmışlardır. Fakat bu ihtilaflar, dinin özüne yönelik olmamıştır. Kur'an'da kesin olarak geçen hüküm ayetleri, peygamberin hayatında uyguladığı kesin olarak bilinen sünnetleri hakkında tartışma ortamı oluşturulmamıştır. Bu ihtilaflar genellikle akaid de ve siyasette olmuştur.

Irkçılık, ihtilafın sebeplerinden biridir. İslâm, Kur'an ve sünnet hükümleriyle ırkçılığa karşı savaş açmıştır. Müslümanların bir bütün olmaları gerektiğini devamlı vurgulamış ve insanların birbirlerine üstünlüğünün ancak takva ile olacağını; nesep, oğul v.s. gibi unsurlarla kişilerin birbirlerine asla üstünlük sağlayamayacaklarını çok defa tekrar etmiştir. Fakat peygamberin vefatı ile ilk önce ensar ile muhacir arasında

hilafet mevzusunda bir çekişme olmuş; daha sonraki zamanlarda da Emevilerle birlikte Arap ırkçılı yapılarak diğer milletlerin İslamiyet'e girişleri gecikmiştir.

Her ne kadar fırkalaşma sebeplerinde dini konularda fikri ayrılıklar sebep gösterilmişse de, aslında çoğunun altında yatan sebep siyasidir. Peygamberin ölüm döşeğindeyken yaşanan kırtas olayı ki, bu Şii grupların çıkış noktasıdır, bunun akabinde ensar ile muhacirin arasında peygamberin vefatı ile ortaya çıkan hilafet tartışması bunların ilk belirtileridir. Daha sonrada dört halife zamanında ve sonrasında bu çekişmeler devam etmiş, Hz. Ali zamanında Müslümanlar arasında savaş çıkmasına sebebiyet verecek kadar ilerlemiştir. Hz. Aişe ile Cemel savaşı, Muaviye ile de Sıffın savaşı gerçekleştiren Hz. Ali dönemi, ileri dönemlerde ortaya çıkacak birçok mezhebe zemin oluşturmuştur.

Yine mezheplerin ortaya çıkmasında en büyük etkenlerden biriside şu gösterilebilir. Peygamberin vefatından sonra dört halife döneminde fetih hareketleri hızlanmış ve birçok toprak Müslümanlarca fethedilmiştir. Bunun sonucunda İslam âlemi farklı dinlere, örf ve adetlere mensup kişilerle karşılaşmıştırlar. Bunların içerisinden samimi olarak Müslüman olanlar olmakla birlikte, İslamiyet'in içerisine fesat unsurları katmak isteyen münafıklarda bulunuyordu. Bununla birlikte ashaba daha önce karşılaşmadıkları sorular yöneltiliyor ve çoğu zaman bunların cevapları net olarak Kur'an ve sünnette bulunamıyordu. İçtihat yapılması gereken bu durumlarda farklı sonuçlara ulaşılabiliyordu. İşte bu durumda mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktaydı. Aynı zamanda Müslümanlar bu fetihlerle birlikte felsefe ile tanışmışlar ve felsefenin getirdiği akıl, şüphe gibi metotlar, onları birçok konuda fikir ayrılığına düşürmüştür. Hatta birbirlerini bu sebepten tekfir etmeye kadar gitmişlerdir. İslam âlimleri arasında yayılan felsefi düşünüş, onların beşer aklının kesin bir çözüme kavuşması mümkün olmayan meseleleri incelemeye itmiştir. Müteşabih ayetlerinde tartışıldığı bu noktada, hiçbir zaman kesin cevaba ulaşılamadı için Müslümanlar arasında bölünmeler ve gruplaşmalar İslamiyet'in gelişme döneminde devam etmiştir.

Bu mezheplerin sayısı tam bilinmemekle birlikte yüzleri aşmıştır. Biz bunların sadece en belirgin olanlarına yer verdik. Bunlar Hz. Ali taraftarı olarak çıkan Şia ve onun gali grupları, akla önem veren Muteziler, Hz. Ali'yi yarı yolda bırakıp onu ve

ashabı tekfir eden Hariciler, delil olarak da Kur'an-ı ve Sünneti rehber edinen Ehl-i Sünnet ve onun kolları hakkında bilgi verdik. Giriş bölümümüzü bu şekilde tamamladık.

I.Bölümde ise; ilk kısmında Kızılbaş isminin ilk çıkış noktası dair bilgi verdik. İlk zamanlar Kızılbaş ismi Türk boyları arasında ulu bir anlam taşırken daha sonra Türklerin İslamiyet'e girişleriyle Kızılbaş kavramı anlam kaymasına uğramış, küçümsenme ifadesi olarak kullanılmıştır. Kızılbaş diye ifade edilen halk tarafından ise bu kavrama dini olarak ululuk, yücelik gibi vs. manalar yüklenmiş ve bu görüşlerini destekleyen birçok efsanevi hikâyeden misal getirmişlerdir. Fakat Kızılbaş tabirinin tam olarak nereden çıktığı hakkında ortak bir görüş yoktur. Daha sonraki zamanlarda Kızılbaş gruplar kendilerini Alevi olarak isimlendirmeye başlamışlardır. Aynı zamanda yaşadıkları bölgelere göre de, yaptıkları işlerden vs. durumlardan dolayı farklı isimlerle de anılmaktadırlar.

Bölümün devamında ise Türkmenlerin Müslümanlarla karşılaşıp İslamiyet'i kabul etmeleri ve bununla beraber değişen yaşam şekilleri hakkında bilgi verilmektedir. Bir grup İslamiyet'in bütün getirilerini kabul ederken, Kızılbaş veya Alevi olarak isimlendirdiğimiz grup İslamiyet öncesi inançlarının tümünü bırakamamışlardır. Bu inançların bir kısmı İslamiyet'in özü ile uyum sağlamadığından genel Müslüman halk tarafından dışlanmışlardır. Bu sebeptendir ki Kızılbaşlar kendilerini sosyal hayattan soyutlamak zorunda kalmışlar ve kırsal alanları kendilerine yaşam merkezi olarak seçmişlerdir. Şehirli olanlar az sayıda olup Bektaşi olarak anılmışlardır. Yaşam biçimleri, inanışları, ibadetleri, örf ve adetlerinden dolayı dışlanan bu topluluk, daha sonra devlet içerisinde yaşanan iç karışıklıklarda rol almışlar, zaman zaman Safevi Devleti tarafından da kışkırtılmışlardır. Çoğu zaman Safevi şeyhleri Anadolu'da bulunan Alevi grupları isyana teşvik etmiş ve onlara bu konuda destekte olmuştur. Yavuz Selim zamanında Anadolu'da tam bütünlük sağlanmış denilse de zaman zaman isyanlar ile topluluklar kendilerini göstermişlerdir. Aslında kimi isyanların temel sebebi ekonomikken, isyan eden grup içerisindeki Alevilerden dolayı isyanlara dini mana yükleyenlerde olmuştur.

Cumhuriyetin kurulması ile Aleviler bulundukları kırsal alanlardan çıkıp sosyal ortama katılmışlar ve bununla birlikte şehirleşmişlerdir. Bunun birçok olumlu yanı olmakla birlikte eski Alevi anlayışı kendi özelliklerini, örf ve adetlerini kaybetmeye başlamışlardır. Genç nesil Alevi örf ve adetlerinden uzaklaşmış, sadece kendilerini nesep olarak tanımlayabilmektedirler.

Birinci bölümün devamında Alevilerin inançları hakkında bilgi verilmektedir. Alevilerin Allah-Muhammed-Ali kavramlarına bakışları, ayrı ayrı incelenmiştir. Aynı zamanda Alevilerin namaz, oruç ve hac gibi temel ibadetleri yapış şekilleri hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonrasında Alevi ibadetinin özü olan cem ayinleri hakkında teferruatlı olarak bilgi verilmektedir.

Tezimizin ikinci bölümde Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ında ve Cafer-i Sadık'ın *Buyruk*'unda belirttiği sıraya uygun olarak "Dört Kapı Kırk Makam" karşılaştırmalı olarak incelenmiş, aynı şekilde her kapı içinde bulunan "on makam" ayrı ayrı açıklanıp örneklendirilmiştir. Dört kapıyı ve bunun içerisinde bulunan makamlar açıklanmış, bu açıklamalarda da kaynak olarak kullanılan eserlerdeki ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve şiirlerden istifade edilerek, konu desteklenmiştir. Aynı zamanda dört kapı, kırk makamın her kapı ve makamının Alevi cemaatlerce geçmişte ve günümüzde yorumlanışları, yaşayışları tek tek ele alınarak açıklanmıştır.

Dört kapı, şeriat, tarikat, ma'rifet, hakikat olarak geçer. Şeriatın ilk makamı iman getirmek olup, hakikatin son makamı ise Allah'a ulaşmaktır. Dört kapı kırk makam anlayışı, imandan başlayıp Allah'a ulaşmaya kadar devam eden manevi mertebelerdir. *Buyruk* ile *Makâlât* arasında makamların isimlendirilmelerinde ve sıralandırmalarda farklılıklar olsa da ulaşılmak istenen yer aynıdır.

Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ında da Cafer-i Sadık'ın *Buyruk*'unda İslam'ın esasları üzerinde durulmuş ve İslam'ın tasavvufi özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Bunu da yazarken Kur'an-ı Kerim'i ve peygamberin hadis ve sünnetlerinden istifade edilmiştir. Fakat daha sonra bu eserleri kaynak olarak kabul eden Aleviler dört kapı, kırk makamı kabul etmekle birlikte, yorumlayış şekilleri Peygamberin sünnetine aykırı şekilde olmuştur. Daha çok manevi olarak insanın kendisini geliştirmesi gerektiğini vurgulamakta, dört kapı, kırk makam kişinin dürüst olması, yalan söylememesi,

başkalarına zarar vermemesi şeklinde yorumlanmaktadır. Günümüz Alevi gençleri ise bu kapı ve makamları sadece ismen bilmektedirler. Bu sebeplerdendir ki dört kapı kırk makam Alevilerin geneli tarafından yazıldıkları dönemdeki gibi yorumlanıp yaşanmamaktadır, hatta unutulmaya yüz tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları,* Saim Yeprem (trc.), İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.

Aka, İsmail. *X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik,* Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şilik Sempozyumu, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul: 1993.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası* "Celali İsyanlar", Ankara: Barış Yayınları, 1975.

Aslan, Ali. *Risale-i Kuşeyri,* İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1980.

Atalay, Adil Ali. *Buyruk,* İstanbul: Can Yayınları, 2005.

Bozkurt, Fuat. *Aleviliğin Toplumsal Boyutları,* İstanbul: Tekin Yayınları, 1990.

Çetinkaya, Nihat. *Kızılbaş Türkler,* İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2004.

Duran, Hamiye. *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat'ında Din ve Tasavvuf,* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi,* E.Ruhi Fığlalı, Eskicioğlu Osman (trc.), İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi, 1970.

el-Bağdadî, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar,* E. Ruhi Fığlalı (trc.), Ankara: Diyanet Yayınevi, 2005.

Ergun, Sadettin Nüzhet. *Alevi Bektaşi Şairleri ve Nefesleri 1,* İstanbul: Suluhet Kütüphanesi, 1955.

Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik,* İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1977.

Eş'arî, Ebu'l Hasan Alî b. İsmail, Mâkâlat'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-musallîn, Kahire: 1969.

Fahrî, Macid. *İslâm Felsefesi Tarihi,* Kasım Turhan (trc.), İstanbul: Şa-To Yayınları, Ekim 2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik,* İstanbul: Selçuk Yayınları, Ekim 1990.

Gölpınar, Abdulbaki. "Kızılbaş", *İ.A.*, VI.

Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektâş Veli ve Makâlât,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Hinz, Wolther. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,* Tevfik Bıyıklıoğlu (trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948.

İlhan, Hüseyin. *Alevilik İnanç ve Kültürü,* İstanbul: Can Yayınları, 2005.

İmam Cafer Sadık, *"Buyruk",*Fuat Bozkurt (trc.), İstanbul: 2009.

İmam Cafer-i Sadık. *"Buyruk",* Adil Ali Atalay (trc.), İstanbul: 1996.

İsferayînî. *et-Tebsir Fi'd-Din,* Beyrut: 1983.

Kaleli, Lütfi. *Alevilik,* İstanbul: Can Yayınları, 1995.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

Kaygusuz, İsmail. *Aleviliğin Doğuşu,* İstanbul: Su Yayınevi, 2005.

Koca, Turgut. *Bektâşî Nefesleri ve Şairleri,* İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1990.

Korkmaz, Esat. *Dört Kapı Kırk Makam,* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2008.

____________ *Yorumlu Cafer İmam Buyruğu,* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2007.

Kutluay, Yaşar. *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Matürîdî, *Kitabü'tTevhid*, Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi (trc.), İstanbul: Erdem Yayınları, 2003.

Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, Turan Alptekin (trc.) İstanbul: 2000.

Mezz, Adam. *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, Salih Şaban (trc.), İstanbul: İnsan Yayınevi, 2000.

Mütercim, Âsım. *Kamus Tercümesi*, zhb mad.

Nevbaht, *Firaku's-şîa*, Necef: 1368.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

_______________ *V. Milletler arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara: 1989.

Onat, Hasan. *Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine*, İslamiyet Dergisi, Cilt VI. Sayı 3, 2003. (Makale)

Oytan, M. Tevfik. *Bektaşiliğin İçyüzü*, İstanbul: Demos Yayınları, 1970.

Öz, Mustafa. "Keysâniyye" *DİA.*, VII,

__________ *DİA*, VII, I

Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul: Yeni Boyut, 1990.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

Şehristânî. *el-Minel ve'n-Nihal,* Mustafa Öz (trc.), İstanbul: Ensar Neş.,

Tam ve Hakiki Buyruk (Heyet)

Timiroğlu, Vecihi. *Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık,* Ankara: Kalan Yayınları, 2004.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi Giriş,* İstanbul: Damla Yayınevi, 1993.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi, II, III.* , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Üçer, Cenksu. *Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslami İbadetlere Yaklaşımları,* Isparta: Kitap Yurdu, 2005.

Üzüm, İlyas. "Kızılbaş", *DİA,* XXV.

__________ *Günümüz Aleviliği,* İstanbul: İsam, 1997.

__________ *Hacı Bektaşi Veli,* VI/ 15, Ankara: 2000.

__________ *İslam ve Modernleşme,* İstanbul: İsam, 1997.

__________ *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler,* Ankara: 2007.

Yaman, Ali. *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi,* İstanbul: Nokta Yayınları, 2007.

Yaman, Mehmet. *Alevilik,* İstanbul: 1993.

__________ *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu,* İstanbul: Ufuk Yayınları, 1994.

Yazıcı, Tahsin."Safevîler", *İ.A.* VIII.